275.971

674836.

BETHLEN ISTVÁN TÁMADÁSA 1636-BAN

ÍRTA

DR LUKINICH IMRE

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA
1910.

MTA KIK

275971

KÜLÖNNYOMAT A SZÁZADOK 1910. ÉS A TÖRTÉNELMI TÁR 1909. ÉVFOLYAMÁBÓL.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

R 1977

BEVEZETÉS.

Bethlen Gábor halálával Erdélyre ismét a válság súlyos napjai következtek. Oka ennek a trónörökösödés kérdése volt, melyet Bethlen éppen a válság elkerűlése végett még életében rendezni akart, s melyet a felületes szemlélők az 1626 május 24-iki gyulafehérvári országgyűlés határozatai [1] s az azokhoz járuló portai megerősítés óta [2] bevégzett ténynek tekinthettek. A következmények azonban megmutatták, hogy az erdélyi rendeket a nagy fejedelemhez és feleségéhez, Brandenburgi Katalinhoz fűző kötelékek csak addig voltak szilárdak, míg Katalin trónralépése, tényleges uralkodása és Erdély hagyományos politikája közt összhang volt, s azonnal meglazúltak, sőt szakadni kezdtek, mihelyt a fejedelemasszony uralkodása és politikája tényeiben ellentétes jellegű mozzanatok mutatkoztak.

Az erdélyi politika jellemző sajátsága, bár rövid multú traditióval dicsekedhetett, már ekkor is az ú. n. transsilvanismus, melynek lényege az, hogy Erdély az erdélyi magyarságé. Ezen elv, mely az erdélyi magyar faj fensőbbségét volt hivatva kidomborítani, a rendi érdekek szolgálatában állott, s az erdélyi alkotmány értelmében tulajdonképpen az erdélyi magyar nemesi osztályra vonatkozott, mely Erdély közéletében eddig is döntő szerepet vivén, a jövőre nézve is igényt tartott a közéleti téren való kizárólagos szereplésre s ebből következőleg, az érdekeit fenyegetni látszó idegen befolyások érvényesűlésének meggátlására, vagy legalább korlátozására is. Az erdélyi közfelfogás Magyarországot is idegen országnak tekintette, mely ellen épp úgy kell védekeznie, mint bármely más külső állam ellen.[3]

[1] *Erd. Orsz. Eml.* VIII. 63. l.

[2] Borsos Tamás követségi íratai. *Történ. Tár.* 1880. 145. l.

[3] V. ö. Bethlen István feltételei. Erd. Orsz. Eml. IX. 447—48. ll. Egy századdal utóbb *Cserei Mihály* nyíltan ki is mondja: »Erdélynek mindenkor Magyarországból magyar fiaktól történt veszedelme . . . Soha nem akart Erdély találni a maga dolgainak folytatására maga fiaiból

Ezért nem tudott megszilárdúlni Rákóczy Zsigmond fejedelemsége, s ezért maradt közönyös Erdély rendeinek többsége a Forgách és Homonnai-féle vállalkozások iránt. Katalin fejedelemasszony helyzete tehát felette kényes volt, mert tőle a rendek nem politikai irányváltoztatást, hanem ellenkezőleg, a hagyományos politika további fentartását kívánták; neki nemcsak uralkodni, hanem egyúttal magyarrá és pedig erdélyi magyarrá is kellett volna átalakúlnia külsőségekben épp úgy, mint érzésben s gondolkozásban. Katalinnak azonban mindezekhez nem volt érzéke s éppen e miatt nem is tudott rokonszenvessé válni.[1] Bethlen Gábor figyelmét ez nem kerülte ki; az e miatt valószínűleg bekövetkező válságnak Katalin fejedelmi jogkörének korlátozásával akarta elejét venni,[2] sőt ellenőrző tényezőként állandó kormányzót is választatott melléje Bethlen István személyében, de ezen intézkedésével, mely úgyszólván kettős fejedelemséget létesített, csak növelte a bonyodalmat.

A portai megerősítés még 1629 végén megérkezvén,[3] Katalin törvényes fejedelme lett Erdélynek. A Bethlen Gábor halálával támadt különböző politikai pártok hatalmi törekvéseivel szemben ez nem sokat jelentett; maga a kormányzó vette legkevésbbé komolyan Katalin fejedelemségét. Bethlen István különben az akkori viszonyok között saját személyét vélte Bethlen Gábor trónja legilletékesebb örökösének, családja hagyományainál s nagy összeköttetéseinél fogva annak tartotta őt az erdélyi kálvinista köznemesség zöme is. A kath. rendek viszont, hangsúlyozva Katalin fejedelemségének törvényességét, köréje tömörültek, mert támogatásával felekezetöknek nagyobb szerepkört reméltek biztosítani Erdély közéletében. Katalin protestáns volt ugyan s 1629 július 31-iki nyilatkozata szerint »mindig híve volt s lesz Kálvinnak«,[4] de köztudomású volt, s elsősorban bizonyára a kath. rendek előtt Katalin erős vonzódása a katholiczizmushoz, melyet környezete sem engedett csökkenni. Ha nem is valószínű, hogy Katalin éppen e zavaros viszonyok között katholizált, — ámbár Kemény János határozottan

capax személyeket, örökké a magyarországi vertumnusi természetű fiakot admirálta, azokat amplectálta, nevelte, gazdagította, úrrá tette s ím bizony a szájában is szegény hazánknak s mindnyájunknak az íze, azért vesztők el mind a fejedelemséget, mind a szabadságot.« (*Históriája.* 17. l.)

[1] V. ö. Kemény János: *Önéletírása.* (Szalay kiadása.) 173. l. Szalárdi: *Siralmas magy. krón.* 65. l.

[2] L. a gyulafehérvári országgyűlés végzéseit. 1626 május—június. *Erd. Orsz. Eml.* VIII. k. 312—14. ll.

[3] *Hon és külföld.* 1841. 182. l. (Demjén közlése.)

[4] Marczali: *Regesták etc. Tört. Tár.* 1880. 133. l.

állítja, [1] — tény, hogy ilyenféle hír keringett róla s ezt Bethlenék Katalin rovására éppen úgy kiaknázták, mint azt a másikat, mely a fejedelemasszony magánéletét botrányosnak tüntette fel. [2]

Ha Bethlen Istvánban pártszervező képesség, híveiben pedig határozott politikai czélra való törekvés lett volna, úgy Katalin fejedelemségének sorsa rövid idő alatt eldőlt volna. De Bethlen István, ellenfeleihez hasonlóan, elsősorban a bécsi udvar kegyeit kereste, [3] s versenyzett Katalinnal abban, hogy ki mutasson több hűséget és ragaszkodást a császárhoz, a nélkül, hogy magatartása II. Ferdinánd, vagy udvara bizalmatlanságát eloszlatta volna. [4] Viszont a jól szervezett ellenpárt, melynek az utóbbiak megnyerésére sem időt, sem fáradságot nem kellett fordítania, hiszen természetes szövetségesek voltak, s mely párt a kormányzó ajánlkozásait is fel tudta használni ellene a portán, — az erőszaktól sem riadt vissza. S ha a Bethlen Gábor temetésére tervezett államcsíny nem sikerült is, [5] melynek tervezője a szintén fejedelemségre aspiráló Csáky István volt, — a kormányzó azon törekvését, melylyel Katalint a medgyesi országgyűlésen (1630 július) megbuktatni megkísérelte, meg tudta akadályozni. [6]

A medgyesi országgyűlés különben fordulópont e pártküzdelmekben. Ez volt a katholikus párt erőpróbája, mely sikerrel járt, de itt kezdődik egyúttal bomlási folyamata is az által, hogy Csáky számüzetését meg nem akadályozták. [7] Csáky volt a Bethlen-ellenes pártnak lelke, melyből erős szervezőképességénél fogva elsőrendű politikai tényezőt alkotott. Hívei azt az erkölcsileg kifogásolható viszonyát, mely Katalinhoz fűzte, még hajlandók lettek volna megbocsátani, de azonnal elfordúltak tőle, mihelyt nyilvánvaló lett, hogy e viszonynak s Katalin érdekében kifejtett tevékenységének valódi alapja önzés, s hogy Csáky voltaképpen az ő vállaikon, segítségükkel a trónra törekszik. A medgyesi gyűlésen elejtik tehát Csákyt s így a nélkül hogy vezérről gondoskodtak volna, készültek a további harczra. E taktikai hibát fokozta Katalin magatartása is. Ragaszkodott

[1] Kemény: *Önéletírása.* 163. l.
[2] Kemény: *Önéletírása.* 165. és 173. ll.
[3] Kemény: *Önéletírása.* 153. l.
[4] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 13. l.
[5] Kemény: *Önéletírása.* 171. l. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 15. s köv. ll.
[6] »Az gubernator az fejedelemasszony ellen tevén publica querelát az ország előtt és akarván mutogatni conditióinak violálását, s consequenter az országnak homagiumjától felszabadulását, az fejedelemasszony degradálására s mást választásra; de az ellenkező factio praevaleálván« etc. Kemény: *Önéletírása.* 189. l. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 40. s köv. ll.
[7] Deák Farkas: *Csáky István.* 61. s köv. ll. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 116. l.

Csákyhoz, kit pártja magára hagyott, s minden igyekezetével a medgyesi végzések megsemmisítésén fáradozott, jóllehet azok megalkotásában pártjának éppen annyi része volt, mint az ellenfélnek. Sikerült is a nádort fegyveres közbelépésre birnia, [1] de így Erdélyt idegen beavatkozások veszedelmének tette ki. Ez, továbbá a nádor kudarcza, mely a Bethlen-pártiak ébersége volt tulajdonítható, pártját végkép felbontotta s helyzetét Erdélyben tarthatatlanná tette. A Bethlen-párt az utóbb történt események hatása alatt a közvélemény előtt nemzeti párttá lesz, melynek főerőssége éppen a sikerekre hivatkozható hagyományos politika folytatására irányuló törekvése volt s ezért a katholikus pártnak, ha csak törekvéseit teljesen népszerűtlenekké tenni nem akarta, vissza kellett vonulnia. Az 1630 szeptemberi kolozsvári országgyűlésen Katalin lemondatása valóban minden nehézség nélkül megtörtént, [2] sőt a rendek egyhangú akaratából Bethlen is elnyerte az annyira óhajtott fejedelemséget, [3] éppen akkor, midőn az csaknem elérhetetlennek látszott előtte. De ugyanebben az időben Rákóczy György, kit a pártküzdelmek kétségesebb pillanataiban maga Bethlen biztatott fel az erdélyi fejedelemségre, már útban volt Erdély felé.

A bécsi udvar már Bethlen Gábor halála után sejtette, hogy a trónért folyt versengések nem maradnak pusztán helyi jellegűek, hanem azon viszonynál fogva, mely Erdélyt a kapcsolt részekhez fűzte, Erdély határain kivűl is hatással lesznek. Elsősorban Rákóczy Györgytől tartottak, kit állítólag maga Bethlen Gábor is legméltóbb utódaként emlegetett; [4] Felső-Magyarország leggazdagabb birtokosa volt, kit azon szolgálatokon kivűl, melyeket mint Bethlen Gábor hadvezére a támadások alkalmával Erdélynek s általában a magyarságnak tett, az a jogczím is ösztönözhetett, hogy atyja is erdélyi fejedelem volt. [5] Minderre Esterházy nádor még 1629-ben felhívta az udvar figyelmét, [6] mely Pázmány javaslataira hallgatva [7] Rákóczyt tanácsosává

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 46. l.

[2] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 50. l.

[3] Kemény: *Önéletírása.* 194. l. V. ö. Bethlen 1630 okt. 19-iki levelét a budai vezérhez. *Tört. Tár.* 1885. 110—11. ll. Erre hivatkozik 1636 január 12-iki kiáltványában is. Új Magyar Múzeum. 1856. I. 237. l.

[4] *Nagy Szabó Ferencz* krónikája. (Mikó: Erd. tört. adatok. I. k. 143. l.) Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 67. és 70. ll. Réthi István 1634 április 6-iki levele Rákóczyhoz. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc Bpest. Akadémia. 1883. 187. l.) E szerint Bethlen óhajtásáról a porta is tudott.

[5] Erdély rendei az 1630 deczemberi fehérvári országgyűlésen ugyanezekkel indokolják Rákóczy megválasztatását. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 150. l.

[6] Szilágyi S.: *I. Rákóczy György.* Budapest. 1893. 158. l.

[7] *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 13. l. 1. jegyzet.

nevezte ki, hogy »új esküvel lekötve, annál hűségesebben« szolgáljon, s egyúttal komolyan figyelmeztette, hogy »nyugton maradjon s ne avatkozzék az erdélyi ügyekbe.«[1] Az udvar eljárása ez idő szerint fölösleges óvatosság volt. Az erdélyi fejedelemség gondolata, ha elméjében meg is fordult, komolyan nem foglalkoztatta; Erdélyben sem emlegették.

A kath. párt váratlan felülkerekedése a medgyesi országgyűlésen, az azt megelőző válságok, melyekben »periclitálna mind familiástól és vele egyetértőkkel«,[2] érlelte meg Bethlen Istvánban azt a gondolatot, hogy kormányzóságát leteszi, de Katalinnal szemben Rákóczyt jelölteti. Ezt az eszmét fia, ifj. Bethlen István váradi kapitány vetette fel ugyan,[3] de az öreg úr hajlott arra s megbízta őt s vejét, Zólyomi Dávidot, hogy Rákóczyval ebben az ügyben tárgyaljanak. Rákóczy, kinek helyzete a hét vármegye visszacsatolásával igen kényes volt,[4] Bethlenék biztatásaira eleinte nem sokat adott;[5] Bethlen István sürgetéseire azonban késznek mutatkozott e koczkázatos vállalat megkísérlésére, természetesen kellő biztosítékok alapján. »Ott kinn azért az két urak magok pártjokra csinálták vala az hajdúságot és az partiumbeli vármegyéknek is nagyobb részét«,[6] sőt 1630 október 3-án Váradot is átadták neki,[7] mire őket korábban maga a kormányzó is felhatalmazni látszott.[8] Bethlen István, kit a rendek az újabban lezajlott események hatása alatt, most pedig Rákóczy készülődéseinek hírére, — félve a magyarországiak túlsúlyától — egyhangúlag fejedelmül választottak, s a ki ezek után fejedelemségét megtartani akarta, Rákóczyt most már visszatérésre szerette volna birni, feledve, hogy Rákóczyra előbb éppen törhetetlen energiája miatt gon-

[1] »Moneri posset dnus Rakoczy, ut quietus sit, nec se rebus Transsylvanicis misceat« etc. Pázmány 1630 január 2-iki jelent. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 13. l. jegyzet.

[2] Kemény: *Önéletírása.* 191. l.

[3] Bethlen István levele Prépostváryhoz 1630 okt. 17-ről. *Tört. Tár.* 1880. 151. l.

[4] A budai vezérhez írt levelében a nádor maga is hangsúlyozza hogy Rákóczyt, mint II. Ferdinánd alattvalóját, az erdélyi trónra való törekvése összeütközésbe hozhatja urával. V. ö. *Tört. Tár.* 1885. 108. l.

[5] »Irtam neki, hogy 15—16000 tallérral reá lehetne bírni Katalin szolgáit, hogy tanácsolják neki, mondjon le Rákóczy javára. Erre Rákóczy nem felelt, pedig néma gyereknek anyja se hallja szavát.« Bethlen István 1630 okt. 17-iki levele Prépostváryhoz. *Tört. Tár.* 1880. 151. l.

[6] Kemény: *Önéletírása.* 192. l. Szalárdi: *Siralmas magy. krón.* 69. l.

[7] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 52. l.

[8] Bethlen István levele Prépostváryhoz 1630 okt. 17-ről. *Tört. Tár.* 1880. 151. l. Szilágyi S.: *A Rákóczyak kora etc.* I. k. 221. l. V. ö. Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 69. l.

dolt. Követségei azonban eredménytelenek voltak,[1] mert »vissza nem beszélheték Rákóczyt«.[2] Rákóczy nyugodtan hivatkozhatott arra, hogy »gubernator uramnak hittel való fogadásához bizván«, indúlt Erdély felé s ezért — úgymond — »mivel házamból kiindultam s útban vagyok, gyalázatomra, hitem, tisztességem alatt írom, ha az életemnek el kellene fogyni is, meg nem térek«. Kéri tehát az erdélyi törvényhatóságokat, hogy jóakarattal legyenek ügye iránt, hogy Erdélyt, édes hazájukat békességben, csendességben építhesse inkább, mintsem azt kisebbítse, avagy pusztítsa.[3]

A rendek eleinte fegyveres ellenállásra gondoltak,[4] abban is bizakodván, hogy Rákóczy vállalkozása a török részéről is ellenzésre talál. A budai vezért s vele a portát azonban ezalatt ifj. Bethlen István már megnyerte Rákóczy ügyének,[5] s így az öreg úrnak a Rákóczyval való egyezkedésnél egyéb teendője nem maradt. A találkozás Topa kolozsmegyei községben történt 1630 október 23. és 24-én, hol »sok tracta után« a következőkben állapodtak meg: Hat hétig fegyverszünet legyen s ez idő alatt Bethlen fejedelemválasztó gyűlést hirdettet, szabad választást engedvén a rendeknek; igéri, hogy fejedelemsége erősítésére »Rákóczy György uram promótiója ellen« semmit sem tesz, — »se az országban, se török, vagy német, vagy egyéb nemzetek előtt«, hanem ellenkezőleg, — »sincere promoveálni« igyekszik »az Rákóczy György uram ő kglme fejedelemségére való promotióját«. Kölcsönösen elhatározzák, hogy ez idő alatt »az hadak mind az két részről elbocsáttassanak és semmi hostilitas egyik részről se legyen és az idő alatt szabados commercium engedtessék utrinque és jószágok szabadon bocsáttassanak«.[6]

A topai egyezség értelmében Bethlen István még október 24-én kelt nyilatkozatában az erdélyi rendeket hűségi esküjök alól feloldozta, biztosítva részükre a szabad fejedelemválasztás jogát, »hogy se az az szép végház (Nagyvárad) el ne idegenedjék Erdélyországától valahogy, se magának ilyen keresztyéni úrnak

[1] Bethlen id. levele. *Tört. Tár.* 1880. 151. l.

[2] Kemény: *Önéletírása.* 195. l. V. ö. Bethlen 1636 jan. 12-iki kiáltványával. *Új Magyar Múzeum.* 1856. I. 238. l.

[3] Közölve Szilágyinál: *A Rákócziak kora* etc. I. k. 228—29. ll.

[4] Bethlen István levele a temesvári pasához 1630 nov. 18-ról. *Tört. Tár.* 1885. 114—15. ll. Szilágyi: *I. Rákóczy György.* 168. l. »Azért engemet — írta Bethlen fiának s vejének 1630 szept. 24-én — éjjel-nappal tudósítsatok cathegorice az ő kglme resolutiójárul bizonyosan, mert itt rettenetes romlásával lészen ez földnek az itt való tábor.« (1636-ból való káptalani átirat a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

[5] Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 70. l. Szilágyi: *I. Rákóczy György.* 172. l.

[6] *Tört. Tár.* 1895. 657. l. Tholdalaghy naplója. *Erd. tört. adatok.* I. k. 242. l. Szilágyi S.: *A Rákócziak kora* etc. I. k. 235—36. ll. 1636-ból való káptalani átirata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

állapatja ne periclitáljon, se az mi egyenetlenségünk miatt istenünknek tiszteleti s nemzetünkkel együtt anyaszentegyháza ne periclitáljon, szegény nemzetünk idegen nemzetnek praedájára ne jusson, fiaim hitiben fogyatkozás ne essék, az keresztyéni vér mi miattunk ne omoljon.«[1]

A topai végzés, mely Rákóczynak szabad kezet biztosított, viszont Bethlent megkötötte, eldöntötte Bethlen fejedelemségének sorsát. Egyhangú választás útján jutott ugyan a fejedelemséghez, de ennek előzménye : az erdélyi nemzeti párt tömörülése, nem annyira Bethlen István személyét, mint inkább a hagyományos nemzeti politikát illette, melyet, mint láttuk, Bethlen tulajdonképpen csak a körülmények esetleges alakulásainál fogva, de nem tudatosan képviselt. Hogy szűk látókörű politikus volt, a topai egyezkedés után is nyilvánvalóvá lett ; császári és nádori pártfogást keresett, tehát a bukott kath. párt politikájához folyamodott, melynek reactiója tette őt a közelmultban a helyzet urává. Viszont Rákóczy, nem törődve a nádor szemrehányásaival,[2] Erdélyben igyekezett pártot szervezni s a váradi megállapodás szerint [3] elsősorban Katalint s vele személyes híveit akarta megnyerni, a mi nem okozott nehézséget. Katalin »igen örömest hajla Rákóczyhoz való jóakaratra, mert Bethlen István ellen igen nagy gyűlölségben vala«,[4] sőt Rákóczy kívánságára befolyását érdekében a portánál s magyarországi vezéreinél is latba vetette és pedig teljes sikerrel.[5] Nem volt kicsinylendő eredmény a brandenburgi választó erkölcsi támogatásának megnyerése sem, kit erdélyi követei még a pártküzdelmek kezdetén akként informáltak Rákóczyról, hogy »hatalmas úr, a mellett becsületes és jámbor, ref. vallású«,[6] s a kinek jóindulatát újabban Katalin is kérte Rákóczy számára.[7]

E diplomatiai sikerekkel szemben Bethlen István semmire sem hivatkozhatott ; gondolt ugyan arra is, hogy Rákóczyt a

[1] *Tört. Tár.* 1895. 657—58 ll. Közölve előbb Szilágyinál : *A Rákócziak kora* etc. I. k. 237. l.

[2] Esterházy erre vonatkozó leveleit l. *Tört. Tár.* 1886. 98. s köv. ll. *Tört. Tár.* 1895. 471. s köv. ll.

[3] Ifj. Bethlen Istvánnal és Zólyomi Dáviddal. Kemény János szerint, ki ezekben tényleges szerepet vitt, itt határozták el, hogy »az fejedelemasszony is Catherina lenne promotora Rákóczinak ; hogy ha mi praetensiója még az fejedelemséghez lehetne, transferálná Rákóczira és iratna mind Budára, portára mellette.« *(Önéletírása.* 196. l.)

[4] Kemény : *Önéletírása.* 200. l.

[5] A budai vezér 1630 deczember körül Bethlenhez írt levele. *Tört. Tár.* 1885. 117. l. Kemény : *Önéletírása.* 201. l.

[6] »Ein mächtig herr, dabey ehrlich und fromb. Reformirter Religion.« Marczali : *Regesták* etc. *Tört. Tár.* 1880. 134. l.

[7] Katalin leveleit l. *Tört. Tár.* 1880. 150. és 153. ll.

Részek és Várad átengedésével visszalépésre birhatja, de Rákóczy határozottan kijelentette, hogy inkább akarja, »ha előbbeni helyébe áll az fejedelemasszony«; annak — úgymond — »kész is vagyok szolgálnom«, de nem Bethlen Istvánnak.[1] Katalinról azonban a rendek, okulva a multakon, hallani sem akartak, viszont Bethlen ügyének további támogatása a hatalmas Rákóczyval szemben szintén nem látszott ajánlatosnak. Az 1630 nov. 26-án megnyílt segesvári fejedelemválasztó országgyűlés tehát, miután a török porta állásfoglalása Rákóczy mellett köztudomású lett,[2] s Katalin nevében Kemény János is Rákóczyra szavazott,[3] egyhangúan Rákóczyt emelte az erdélyi fejedelmi székbe.[4]

I.

I. Rákóczy György egyhangú választás útján jutott a fejedelemséghez, de Bethlen István ugyancsak egyhangú megválasztatása mutatta, hogy a választás ténye még egyáltalában nem jelenthet véglegesen megállapodott viszonyokat. Az erdélyi rendeket inkább opportunismus, mint meggyőződés vezette az utóbb történtek hatása alatt s Rákóczy sem áltatta magát azzal, hogy a rendek ezen előlegezett bizalmában annál egyebet keressen. Ismervén Bethlen István magatartását a novemberi választás előzményei alatt, Rákóczy sejthette, hogy a választás elsősorban az öreg úr nyugalmát zavarta fel s kétségkívül érzékeny sebet ütött lelkén; beláthatta tehát azt is, hogy idő, részéről pedig figyelem és tapintat szükséges a feledésre.

Az 1630 deczemberi gyulafehérvári országgyűlés tisztességes visszavonulást biztosított Bethlen részére azon érdemeire való tekintetből, hogy »az gubernátorságnak tisztit mindnyájunknak consensusából, mind ő felségének az üdvözült urunknak az országban létiben s mind pedig az ország határin kivül hadi expeditiókban lévén ő felsége occupatus tiz esztendeig, dicséretesen viselte, szegény hazánknak szabadságit és törvényeit mint igaz hazánkfia igyekezte oltalmazni«.[5] Kikötik tehát, hogy Rákóczy Bethlen »minden collatióit, donatióit, inscriptióit, annuentiáit, valamelyek legitime emanáltattanak, ha kik olyak vadnak,

[1] Serédy István és Vetésy István 1630 nov. kelt követségi utasításai. Közölve Szilágyi: *A Rákócziak kora* etc. I. k. 251—53. ll.
[2] Kemény: *Önéletírása*. 202—204. ll.
[3] Katalin 1630 nov. 25-én kelt levele. *Tört. Tár*. 1880. 148. l. és *Tört. Tár*. 1899. 128. l.
[4] Szalárdi: *Siralm. magy. krón*. 72. l. Kemény: *Önéletírása*. 204. l.
[5] *Erd. Orsz. Eml*. IX. 149. l.

intacte et illibate megtartja és meghagyja azokban.«[1] Maga a budai vezér akként véli viszonyukat körvonalazni, hogy Bethlen István ezután is gubernator legyen, mint volt Bethlen Gábor idejében. »Egy kezedbe — úgymond — fiadat, másikba az vődet vegye Ngod, s úgy oltalmazzátok az országot négyen«.[2]

A budai vezér ajánlata kétségkivül pusztán udvariassági tény volt, mert arra csakugyan nem gondolhatott, hogy ő szabályozza Bethlen István jövendő szerepkörét Erdély kormányzásában. Rákóczy nem is vett arról tudomást, a mi annyit jelentett, hogy Bethlent alattvalójánál egyébnek nem tekinti és nem akarja uralkodói jogait vele megosztani. Bethlen viszont nem akart alattvalója lenni annak a fejedelemnek, ki trónját felfogása szerint kizárólag fiának és vejének köszönhette. A fejedelmi beiktatás után rövid idő mulva, a nélkül hogy Rákóczynak hűségesküt tett volna, el is hagyta Erdélyt s Huszt várában vonta meg magát.[3]

Azok a küzdelmek, melyeket Rákóczynak 1631 folyamán Esterházy nádorral kellett megvívnia, nem voltak alkalmasak arra, hogy Bethlen és Rákóczy közt összhangot teremtsenek. Hogy fejedelmi tekintélye rovására történik Bethlen tüntető visszahúzódása és vonakodása a homagium letételétől, azt Rákóczy igen jól tudta ; mivel azonban az imént lezajlott küzdelmekben is a kis gróf és Zólyomi Dávid tevékenysége döntötte el fejedelemsége sorsát, Rákóczy éppen reájuk való tekintetből tartózkodott az öreg úr ellen való erélyes fellépéstől. Megelégedett tehát azzal az elvi jelentőségű határozattal, melyet az 1631 június-júliusi gyulafehérvári országgyűléssel hozatott, hogy t. i. »az kiknek örökös lakások oda ki vagyon és itt Erdélben örökséget birnak, azok tartozzanak reversalist adni, hogy semmi hostilitast abból nem indítnak«.[4] Valószínűleg főleg a kis gróf közbelépésének s nem az említett országgyűlési végzésnek tulajdonítható, hogy az öreg úr változtat merev magatartásán, gyakrabban felkeresi a fejedelmi udvart,[5] melyet eddig szándékosan került ; nem lehetetlen, hogy e közeledést a kis gróf fáradozása folytán tartós egyetértés követte volna, de az összekötő kapocs,

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 152. l.

[2] 1630 decz. körül Bethlen Istvánhoz intézett levele. *Tört. Tár.* 1885. 117. l.

[3] Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 72. l. A »Chronica civit. Schaesburg« tudósítása szerint »Ziehet er den 2-ten Tag nach der Ankunft des Rakocy auf Huszt« (Kemény J.: *Fundgruben.* II. 112. l.), a mi csak Rákóczy beiktatása után lehetett.

[4] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 272. l.

[5] V. ö. Naplókönyv 1632-ből. Abafi Lajos közlése *Tört. Tár.* 1883. 527, 528, 534—35. stb. ll.

mely a kis gróf személyében Rákóczyt Bethlenhez fűzte, ifj. Bethlen Istvánnak még 1632 végén [1] történt halálával ismét elszakadt.

A szakadás oka nem az 1631-iki országgyűlési határozat (a homagium letételéről) megujítása volt,[2] melyet a fejedelem ki sem hirdettetett,[3] hanem Zólyomi Dávid elfogatása. Zólyomi »mezei szolgálatra termett serény, bátor szívű, vitéz és jó hadviselő ember« volt ugyan, de mindamellett »felemelkedett, hirtelen elméjű is vala, ki maga elméje, indulatja után nagyon vontatódnék s másoktól függeni nem akarna.«[4] Egyedül sógora, a kis gróf tudott reá csillapítólag hatni, — »kinek intésétül és tetszésétül inkább is láttatik vala függeni, mint vagy atyjokétól, vagy másokétól akár kikétől.«[5] Harczi babérokra vágyván, a béke napjaiban nem érezte jól magát; állandó sereget tartott maga körül, melyet a szükségesekkel ellátni nem győzvén, »a szegény haza törvényi ellen mások jószágit« zaklatta. Mint udvari főkapitány és háromszéki főgenerális, mikor »tiszteire nézve valamelyik székbe menne, s fel s alá járna az országban, a mezsünnen gyült környüle élődő katonaság seregenkint járván véle, mind a szegény szászságnak és egész országbeli szegénységnek s minden rendeknek igen nagy terhes injuriájára vala.«[6]

Zólyomi magatartása az újabban hozott törvényekbe ütközvén,[7] Rákóczy kényszerűlve volt őt többször komolyan meginteni, sőt reversalist is állíttatott ki vele. Zólyomi e miatt megharagudott a fejedelemre s hangoztatni kezdé, hogy »a mely karddal fejedelemmé tette, ugyanazonnal le is tenni hatalmában volna«.[8] A budai vezért is Rákóczy ellen ingerelte,[9] sőt a fejedelmi hadakat szökésre csábítgatta.[10] Rákóczy, kinek ugyanekkor Székely Mózes szökése és a török vezérek részéről történt

[1] 1632 deczember 23-án, temetési meghívója szerint. *Tört. Tár.* 1887. 812. l. Azonfelül Pálóczy Horváth-család naplója. Bpest, Akadémia. (MHH. SS. XXXI. 195. l.) s Acsády I.: *Széchy Mária.* Bpest. 1885. 53. l.

[2] Az 1632 májusi országgyűlésen. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 283. l.

[3] V. ö. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 336. l. jegyzet és főleg *Erd. Orsz. Eml.* IX. 422. l. Art. XIX.

[4] Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 86. l. Ugyanígy Nagy Szabó Ferencz: *Memoriale. (Mikó:* Erd. tört. ad. I. 145. l.)

[5] Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 86—87. ll.

[6] Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 87. l. V. ö. Zólyomi nótaperével. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 340. s köv. ll.

[7] L. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 284. l.

[8] Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 88. l.

[9] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 190. l.

[10] Nagy Szabó Ferencz memorialeja. *(Erd. tört. adat.* I. k. 144—45. ll.) *Khevenhüller* szerint Zólyomi összeesküvést szervezett a fejedelem ellen, kit egy vadászat alkalmával el akart fogatni. Állítólag maga Bethlen István is tudomással birt Zólyomi tervéről. *(Annales Ferdinandei* etc. XII. k. col. 2147—48.)

szíves fogadtatása sok gondot okozott, »a tanácscsal való egyértelemből« Zólyomit elfogatta s hosszas per után [1] birtokvesztésre és örökös fogságra ítélte.

A per lefolyása, melyet maga a fejedelem irányított,[2] kétségtelenné tette Bethlen István előtt, hogy Rákóczy kíméletlen és erőszakos ott, hol fejedelmi tekintélye és érdeke forog koczkán; nem csodálkozhatott tehát azon sem, hogy az 1633 áprilisi országgyűlés főleg ő reá czélozva ismét kimondja, hogy »minden ember tartozásképpen sine respectu personarum« hűségesküt tegyen; »az kik penig halogatnák, ... comperta rei veritate« jószágvesztésre ítéltessenek. Ugyanezen büntetés terhe alatt kötelesek továbbá a fiscalis várak birtokosai s őrségei is hűségesküt tenni.[3] Bethlen, ki az előbbi országgyűlési végzésekről tudomást sem vett, most mégis megigért annyit, hogy »jó módok alatt« hűséget esküszik,[4] csakhogy ezek a »jó módok«, melyeket az öreg úr magatartása igazolására s talán hangulatkeltés czéljából is jónak látott nyilvánosságra hozni, lényegesen rontottak viszonyukon. Bethlen felfogása, mint láttuk, eddig is az volt, hogy neki Rákóczyval szemben kivételes helyzete van, hogy ő nem egyszerűen alattvaló, hanem bizonyos tekintetben a fejedelem mellett áll, kinek kötelessége benne a volt fejedelmet tisztelni. Rákóczy ellenben tudni sem akart valóságos vagy képzelt előjogairól, s ha magatartását eddig el is nézte, azt kizárólag méltányosságból tette. Mihelyt azonban Bethlen jogokra hivatkozott és feltételekkel állott elő, Rákóczy a törvény betűinek rideg álláspontjára helyezkedett, mely kivételes jogú alattvalói viszonyt nem ismer.

Már a kis gróf halála után is — a mi Bethlenék hiedelme szerint Rákóczynak nagy örömet okozott [5] — nyilvánvalóvá lettek a köztük fenforgó ellentétek. Rákóczy ugyanis ifj. Bethlen István hagyatékából két birtokot: Bábolnát és Monorát a kincstár számára követelt, azzal okolván meg kívánságát, hogy a Bábolnára vonatkozó donatiót, mely Bethlen Gábor végrendelete szerint a kis grófot illette, tulajdonképpen az öreg úr iratta be

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 340. s köv. ll. Kemény: *Önéletírása.* 257. s köv. ll. Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 90. s köv. ll. Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 563. l. és Szilágyi S.: *I. Rákóczy György.* 244—45. ll.

[2] Kemény: *Önéletírása.* 257—58. ll.

[3] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 325—26. ll.

[4] Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulmányok.* I. k. 150. l.) *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 209. l. Szilágyi: *I. Rákóczy György.* 259. l.

[5] »Rákóczy igen keveset feleségével együtt bánkódék, tudván, hogy már egyik, kitül féltené fejedelemségét, elment az rajta valóval.« Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 563. l.

a végrendeletbe ; Monorát pedig, mely Bethlen Gábor egyik adománya értelmében Mogila Iván vajdáé volt, Bethlen István erővel foglaltatta el. Mivel pedig Rákóczy Mogilával megegyezvén, jogát tőle 8000 frton megvette, a birtoknak ő a tulajdonosa.[1] Ezt Bethlen István kifogásolta, miként tiltakozott az ellen is, hogy Rákóczy a hunyadmegyei birtokok tulajdonjogainak megvizsgálásakor nem az ő gyermekeit, hanem másokat részesített előnyben, pedig »ha kiktől valami praetensiójok után való jussokat ő kglme megvötte volna is, az üdvezült kglmes urunk donatioja szerint«[2] Bethlen István gyermekeinek tartoznék adni. Igazságtalannak tartotta az országgyűlés azon határozatát is, melynek értelmében a jószágvesztésre ítélt Zólyomi Dávid birtokaiból Zólyomi Dávidnénak kezében csupán a kereki uradalmat s a micskei jószágot hagyták »jegyruhájában, dossában«,[3] holott az öreg úr azt is kívánta, hogy Rákóczy a Bethlen Gábor által Zólyominé részére kiváltott zálogos jószágért is kárpótolja, továbbá, hogy »ura az mely arany és ezüst művet, úgymint igaz parafernumot zálogban hányta az jószágnak vételekor, engedné meg ő kglme, hogy az köz res mobilisekből válthatná ki« ; s végül »jegyruhájáról is ország törvénye szerint ő kglme contentáltatná«.[4] Saját személyét illetőleg kívánja, hogy Rákóczy fizesse vissza neki azt a kölcsönt, melyet Bethlen István neki beiktatása alkalmával a Bethlen Gábortól végrendeletileg saját síremlékére hagyományozott összegből folyósított, mely összeg eredetileg tízezer forint volt ugyan, de Rákóczy abból ez ideig csak háromezer forintot fizetett vissza s így Bethlen kénytelen volt a hiányt részben a magáéból, részben kölcsönből fedezni. Általában — úgymond — »a miképen Topán assecuralt vala ő kglme, hogy minden jószágimban magamat, gyermekimet megtart, ezután is ő kglme tartaná abbeli reversalisához magát.«[5] Legsérelmesebbnek tartotta azonban az 1633-iki országgyűlési végzést, melyről fentebb megemlékeztünk, melyet a valóságnak

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 210. l. és *Tört. Tár.* 1884. 121. l.

[2] Bethlen Gábor 1617-ben zálogba vette Hunyadvárát s az ahhoz tartozó jószágokat Enyingi Török Istvántól, *(Győri tört. és rég. füzetek.* II. 380—83. ll.) s ezekből néhányat ifj. Bethlen Istvánnak adományozott. Azonban, mint Chernel Györgynek 1633 jún. 13-iki leveléből látszik, *(Tört. Tár.* 1884. 111—13. ll.) Bethlen Gábornak nem volt joga zálogos birtokot örökös adományképp elajándékozni s azért a kis gróf Bethlen Gábor halála után egyezkedni is akart Török István örököseivel, de sikertelenül. A kis gróf halála után Rákóczy a jogot megvette az örökösöktől s ezzel igényt formált az eladományozott birtokokra is.

[3] Szalárdi : *Siralm. magy. krón.* 91. l. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 196. l.

[4] Bethlen István levele Kornis Zsigmondhoz 1634 aug. 24-ről. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

[5] Bethlen István id. levele Kornishoz. (U. o.)

megfelelően saját személye ellen irányulónak látott; éppen ezért elsősorban ennek »a szokatlan articulus«-nak hatályon kivül való helyezését kéri a fejedelemtől.[1]

E kívánságok teljesítése, melyek több tekintetben méltányosak is voltak, Rákóczy akaratától függött s a fejedelem ellenök kifogásokat valószínűleg nem is emelt volna, ha Bethlen István azokat feltételekként nem állítja eléje s magatartása egyébként gyanúra okot nem szolgáltatott volna. A gyulafehérvári udvarban azonban nyíltan beszélték, s erről a fejedelemnek könnyű volt tudomást szereznie, hogy az öreg úr követségeket küldött a budai vezérhez s a bécsi udvarba s hogy keresi a császári tábornokok kegyeit; feltűnt továbbá az is, hogy az 1634-iki mozgósítás alkalmából a fejedelmi parancs s az országgyűlési határozat ellenére [2] sem jelent meg Rákóczy táborában, állítólag betegsége miatt,[3] fiát, Bethlen Pétert »száz lovas fizetett szolgá«-val pedig csak nagy későre küldötte be Erdélybe, s csak augusztus vége felé adta ki a parancsot gazdasági intézőinek, hogy a »vármegyéken levő« jószágocskáiról kapuszám után illendő gyalogokat mindenünnen mentől jobb készülettel előállassák«,[4] de intézkedése ekkor már jóformán tárgytalan volt.

A látszat tehát Bethlen István ellen szólt; ennek súlyát az öreg úr is érezte s a fejedelem környezetében lévő bizalmasai: Kornis Zsigmond, Geleji Katona István és Mikó Ferencz előtt magyarázni igyekezett magatartását és eljárását, bizonyára olyan czélzattal, hogy mentségeiről a fejedelem is tudomást vegyen. »Küldtem pedig — írja — Bécsben az szegény fiam halála után az ecsedi confirmatióért, mivel abban oly defectusok voltak, kire ha én ujólag confirmatiót ne vegyek, maradékim meg nem maradhattanak volna benne«;[5] ezenkivül leánya számára is vásároltatni akart. Budára lóvásárlás végett küldött, mivel húsz esztendőtől fogva »ennél lovatlanabb« még nem volt. Igaz, hallotta, hogy Buda környékén török tábor tartózkodik, de ő a vásárlással megbízott emberét arra is utasította, hogy »ennyi sok ártalmas hírek között azon egy alkalmatossággal igyekezzék értekezni, tudakozni, mi lehessen bizonyos oka annak az tábornak gyülekezetinek és ha szegény hazánk ellen való dolgot értene, vigyázzon arra is«.[6] A fejedelmet erről informálta is.

[1] Ugyanott.

[2] *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 407. l. Art. XXIX.

[3] Bethlen István 1634 aug. 25-én Geleji Katona Istvánhoz írt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

[4] Bethlen István id. levele Kornishoz. (Ugyanott.)

[5] Bethlen id. levele Gelejihez. (Ugyanott.) Ugyanerről Illésházy Gáspár is (*Emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 564. l.), de ő 1635-re teszi mindezt, a mi téves.

[6] Bethlen id. levele Kornishoz. (Ugyanott.)

Hogy ő a császári generálissal találkozott, az pusztán udvariassági tény volt, melyből semmit sem lehet következtetni; mikor ugyanis a generális a végvárakat látogatta, Bethlen birtokain is átutazott. »Gyalázatnak tartottam volna, — úgymond — ha egy ebédre, avagy vacsorára be nem híttam volna esmeretségnek okáért, holott az én jószágim az ő kglme tiszti alatt lévén, sokszor kényszeríttetem holmi szükséges dolgokból ő kglmét requirálnom.«[1]

Bethlen magyarázatai Rákóczyt nem tudták megnyugtatni, mert nem hitt azok őszinteségében. Érezte azonban, hogy ezen ügy mielőbbi rendezése égető szükség olyan körülmények között, midőn egyrészt a porta részéről kétes magatartás észlelhető Erdély iránt, s másrészt differentiák vannak közte s a bécsi udvar között is. Pázmánynyal való barátságában bízva, »az közönséges békességnek megoltalmazása« végett »az békesség bontogatóknak castigatiójokat« várta ugyan a bécsi udvartól,[2] s Pázmány biztatta is, hogy onnan ne féljen,[3] de tartott attól, hogy Esterházy nádor, ki ugyanekkor a bíborossal erős ellentétben állott, Bethlen István érdekében Pázmánynyal és Rákóczyval szemben is érvényesíteni fogja befolyását az udvarnál. A nádor azonban, bár Bethlen egyenesen hozzá fordult panaszaival, sőt mint királyi alattvaló védelmét is kérte, nem akart ügyükbe avatkozni. »Ment akarok lenni efféle veszedelmes igyekezetek tudásában«, írta Pázmánynak október 4-én, annál is inkább, mert meggyőződése szerint »ő felsége nem csak arrul adott hitet, hogy maga megtartja a békességet, hanem hogy alattvalóival is megtartatja«,[4] a mivel egyúttal Rákóczy eljárásának helyességét is elismerni látszott.

Rákóczy tehát közvetlen beavatkozást — legalább most — a bécsi udvar részéről nem várhatott; a porta, mely ismét külpolitikai bonyodalmakkal volt elfoglalva, egyelőre szintén nem gyakorolhatott nyomást reája, jóllehet Rákóczy tisztában volt azzal, hogy a portán egyénisége is, politikája is népszerűtlen, s hogy a szakadás csak idő kérdése. De ez az időhaladék elegendőnek látszott arra, hogy Bethlen Istvánnal végkép leszámoljon. Az 1635 május-júniusi gyulafehérvári országgyűlésen törvénybe iktattatja a homagium letételének feltétlen kötelezettségét,[5] a

[1] Ugyanott.
[2] Rákóczy 1634 szept. 2-án kelt levele Pázmányhoz. *Tört. Tár.* 1881. 661. l.
[3] 1634 szept. 11-iki levele. *Tört. Tár.* 1881. 663. l.
[4] Horváth Mihály: *Kismartoni regesták. Tört. Tár.* X. (1861.) 64—65. ll.
[5] Artic. XIX. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 421—22. ll.

mire őt 1631 óta majd minden országgyűlés felhatalmazta, s így Bethlen csak két eshetőség: a hódolat, vagy a nyílt pártütés közt választhatott. Az öreg úrban általában inkább az utóbbi iránt volt hajlandóság, s ez benne a mostani 1635-iki végzés s egyéb események következtében mindinkább megszilárdult.

1635 nyarán történt, hogy Bethlen Péter, István egyetlen fia, egy erdélyi nemest, ki gazdatisztje volt, felindulásában annyira megvert, hogy az néhány napra rá meghalt.[1] Mivel pedig az ugyanazon évi gyulafehérvári országgyűlés »az sok gyilkosság és emberöldöklésre« való tekintettel ilyen ügyekben rövides törvénykezési eljárást állapított meg,[2] Bethlen Pétert azonnal törvényszék elé idézték, s mert nem jelent meg, elítélték s az ítéletet kihirdették.[3] Az ítélet magában véve nem volt ugyan törvénytelen, teljesen fedte a törvény betűit, de Bethlen István e tényben családja üldöztetését látta; félt, hogy a fejedelem »az harmadik fiának is megszedheti szeme szőrét, úgy hogy ne kellessék ezután tőle tartani«.[4] Tény is, hogy Rákóczy magatartása, ki a kiegyezést a meggyilkolt gazdatiszt családja s Bethlen Péter közt egyenesen eltiltotta,[5] méltán ellenségesnek tűnhetett fel Bethlenék előtt. Panaszokkal fordult tehát Pázmányhoz és a nádorhoz, kik abban a hitben, hogy Rákóczy engedékenységgel elejét veheti az ellentétek teljes kiélesedésének, a fejedelem elnézését kérték. »Limitálná és temperálná oly móddal« az ítéletet, — ajánlja Pázmány — hogy »bár megérezné és másoknak is példa lenne, de mindazáltal az ő jóakarata ebből is nyilvábban mutatódnék ki mind az itt kinn való atyafiak s mind pedig egyéb rendek előtt.«[6] A nádor is ajánlotta Rákóczynak, hogy »Bethlen István uramot szállítsa és csendesítse meg elméjében«, mert ez saját »java és méltósága öregbülése«; a fiú dolgát is fejedelmi kegyességgel illesse.[7] Rákóczy, hogy a bíborost s a nádort merevségével magától el ne idegenítse, közbenjárásukat nem utasította vissza, engedékenynek mutatkozott

[1] Kemény: *Önéletírása* 260. l. Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 563. l.

[2] Articul. IX. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 417—18. ll.

[3] Szilágyi S.: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. k. 154. l.) »Mindjárást in prima sede judiciaria fején, jószágán marasztották, az másodikán hasonlóképen.« Illésházy *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 564. l.

[4] Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 563. l.

[5] Illésházy Gáspár *emlékirata.* U. o.

[6] 1635 okt. 6-iki levele. Részben közli Szilágyi: id. tanulm. *(Rajzok és tanulm.* I. 154—55. ll.)

[7] Esterházy memorialója Chernel részére 1635 nov. 29-ről. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 441. l.

Bethlen Péter ügyében is, ki sógoránál, Illésházy Gáspárnál állítólag betegen feküdt s ezért Erdélybe se jöhetett,[1] s erről a nádort tudósította is.[2] Mivel azonban Bethlen István részéről a megbékülési szándéknak semmi jelét nem tapasztalta, sőt újabban volt alkalma arról is meggyőződnie, hogy az öreg úr és környezete valósággal ellenségüknek tekintik,[3] magatartása Bethlenékkel szemben lényegileg változatlan maradt. Bethlen Istvánnak, ki a szolgáival történtek miatt — hűsége hangoztatása mellett — szemrehányásokat tett Rákóczynak, nyíltan megírta (1636 jan. 4.), hogy van annyi ereje, hogy ellenségeit megszégyenítse; hűségét nem szavakból, hanem tettekből lehet megítélni; őt nem érheti az a vád, hogy a szabadságot nem tartja tiszteletben. Nagy baj az, hogy Erdélyben hiányzik az egyetértés, az Erdélyt eddig ért nyomorúságoknak mindenkor az egyenetlenség volt az oka.[4]

Rákóczy válasza Bethlen Istvánt nem találta Ecseden, hol 1634 óta állandóan tartózkodott; az öreg úr ekkor már útban volt Eger felé, hogy »az sok Rákóczy tribulatióit, sanyarításait«[5] megbosszulja s magának török segítséggel elégtételt szerezzen.

II.

Már Rákóczy György megválasztatásának körülményeiből is látszott, hogy trónralépését a porta nem fogadta osztatlan bizalommal. Állásfoglalása Rákóczy mellett Katalin fejedelemasszony hozzájárulásától volt függővé téve,[6] tehát inkább esetlegesség volt s egyelőre legfeljebb csak a porta közömbösségét mutatta Rákóczy személye és fejedelemsége iránt, mely azonban Erdélynek a portához való viszonyából következőleg, könnyen politikai bonyodalmakat idézhetett elő. Erdélynek viszonyát a portához athnamék szabályozták ugyan, de a hatalmi túlkapásokra hajló portával szemben mindig Erdély fejedelmének egyéniségétől függött azok érvényesítése.

[1] Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. 151. l.) és *I. Rákóczy György.* 261. l.

[2] Szilágyi: id. tan. I. 155. l.

[3] 1635 deczemberében Bethlen két udvari embere Erdélyben is megfordulván, borozás közben Rákóczy ellen élesen kifakadtak. A fejedelem erre magához hívatta s megdorgálta őket, az egyiket kezességen elbocsátotta, a másikat pedig letartóztatta. Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. 155. l.)

[4] Kivonatosan közli Szilágyi: id. tanulm. 155—56. ll.

[5] Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár.* 1891. 565. l.

[6] Kemény: *Önéletírása.* 202—3 ll.

Ez a tény ismeretes lehetett Rákóczy előtt is és ismeretesek lehettek előtte, főleg Bethlen Gábor uralkodása történetéből, azok a módozatok is, melyekkel Erdélynek függetlenségét belső ügyeinek és külpolitikájának intézésében legkönnyebben biztosíthatta. Rákóczy azonban, mivel a portával szemben a múltban legczélszerűbbnek bizonyúlt eljárásmód: az ajándékok bő osztogatása és esetenként a megvesztegetés, Erdély pénzügyeire súlyos teherként nehezedett, ezen változtatni akart. Az athnamében foglalt kötelezettségeit nem módosíthatta ugyan, de azoknál többet adni sem volt hajlandó. Ez visszatetszést keltett a portánál, mely a nádorral kötött béke miatt különben is ingerült volt Rákóczyra,[1] s az erdélyi követeknek 1632 nyarán nyiltan meg is mondották, hogy »ha nem is adtok s nem is igértek, bizony az császár sem fárasztja heában az ő hadát . . . Az szegény Bethlen Gábor, mikor ilyen dolgokat kévánt hatalmas császártól, egyik főkövete az másikat érte, az aranyat, tallért, dutkát nem kéméllették.«[2] Rákóczy ellenben még az adót sem küldi be pontosan, pedig a fejedelem »hozzájok való hűsége és igazsága abból tetszenék meg, hogy ha az adó idején bejött volna.«[3] Ilyen előzmények után hitelre talált ott olyan kalandos hír is, hogy Rákóczyt az ország sem szereti, mert ő »mindent kitakarít az országból«; fejedelemnek se való, hiszen még »csak köntöse sincsen«.[4]

A porta magatartására jelentékeny befolyással voltak a hódoltsági vezérek jelentései is, kik rossz néven vették a hódoltsággal közvetlen érintkező erdélyi részek várainak kapitányaitól, hogy megtorlás nélkül nem hagyják a hódoltságiak visszaéléseit. Murat temesvári pasa 1632 végén nyiltan kijelenti, hogy legnagyobb ellenségei az erdélyiek.[5] Muharrem szolnoki bég sem titkolja, hogy jobban szeretné Zólyomit látni a fejedelemségben, mint Rákóczyt; informatiója következtében a budai vezér is hozzácsatlakozik, ki viszont a nagyvezért sürgeti, hogy »küldjen botot, zászlót Budára s parancsoljon Bosznára s az több passáknak, békeknek is, hogy mindjárt felüljenek s az fejedelemségre bevigyék Erdélyben Zólyomi uramat«. Magyarázatúl felhozzák, hogy Rákóczy az adó beküldését azért halogatja, mert elsősorban a magyar király fenhatósága alatt levő birtokait akarja

[1] Cappello velenczei követ jelentése 1631 aug. 16-ról. (Óváry Lipót: *M. Tud. Akad. tört. bizottság. oklevélmásolatai.* III. f. 89. l.)

[2] Szalánczy István jelentése Rákóczynak 1632 aug. 29-ről. (Beke és Barabás: *I. Rákóczy György és a porta.* 39. l.)

[3] Szalánczy jelentése 1632 febr. 5-ről. (Beke és Barabás: idézett kiadv. 17. l.)

[4] Szalánczy 1632 okt. 13-iki jelentése Rákóczynak. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 56. l.)

[5] Szalánczy 1632 okt. 8-iki jelentése. (Szilágyi: u. e. kiadv. 53. l.)

magának megtartani s inkább lemond a fejedelemségről, mint birtokairól.[1]

Rákóczy nem késett e feltevés ellen erélyesen tiltakozni. »Ha én tőlem lehetne — úgymond, — nem hogy én római császár birodalma alá mennék vissza, de ha lehet, gyermekemet is meg akarnám attól menteni;« a fejedelemséget s ebből következőleg a hűséget a porta iránt meg akarja tartani, csak ő is tartassék meg bántás nélkül, becsületesen méltóságában.[2] Különös szerencséje volt Rákóczynak, hogy a nagyvezér személyében pártfogója akadt,[3] ki a hódoltsági vezérek Rákóczy ellen irányuló törekvéseit egyelőre ellensúlyozta.[4] Hogy azonban a nagyvezér jóindulata nem erős meggyőződésen alapult s hogy jóakaratának tulajdonképpeni indító oka azon személyes ellentét, melyben ez időtájt a hódoltsági vezérekkel, elsősorban a budai vezérrel állott, arról Rákóczy idejekorán tudomást szerzett.[5] Ezt a pillanatnyi előnyt mindamellett kiaknázatlanúl nem hagyhatta; míg tehát egyrészről a nagyvezérhez való viszonyát szilárdabbá tenni igyekezett, addig másrészről jelentéseivel, melyek telve voltak panaszokkal a hódoltsági vezérek ellen, szította az ellentétet a nagyvezér és ellenfelei között. Sikerült is megbuktatnia az egri[6] s Murat temesvári pasát,[7] a nélkül azonban, hogy Murat pártfogoltját, a trónkövetelő Székely Mózest ártalmatlanná tehette.

Székely Mózes trónkövetelésének jogalapja nem volt.[8] Törekvéseinek Rákóczy sem tulajdonított volna jelentőséget, ha Erdély nemzetközi helyzete s belső viszonyai egyébként rendezettek lettek volna. Láttuk azonban, hogy Erdély válságos helyzetben volt s így veszedelmesnek látszott a porta közvetlen beavatkozása Székely Mózes aspiratióinak akár nyilt, akár hallgatólagos tudomásvételével. Rákóczy a nagyvezér jóindulatában bízva, remélte Székely kiadatását, esetleg elzáratását, vagy legalább kiutasíttatását török területről, mit erélyesen sürgetett

[1] Szalánczy 1633 febr. 23-iki jelentése. (Szilágyi: u. e. kiadv. 86. l.)

[2] I. Rákóczy György 1633 márcz. 13-án kelt levele Szalánczyhoz. (Szilágyi: u. e. kiadv. 98. l.) 1633 márcz. 29-iki levele ugyanahhoz. (Szilágyi: id. kiadv. 102. l.) és 1633 okt. 20-iki levele Tholdalaghyhoz. (*Török-magyarkori államokmánytár.* II. 196. l.)

[3] Szalánczy 1633 jan. 23-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 74. l.)

[4] Szalánczy 1633 január 24-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 77. l.)

[5] Szalánczy 1633 márczius 7-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 90. l.)

[6] Réthy István 1634 decz. 14-iki jelentése. (Szilágyi: ugyanezen kiadv. 219. l.)

[7] Kőrössy István 1633 szept. 21-iki jelentése. (Szilágyi: id. kiadv. 147. és 156. ll.)

[8] Szökésének okairól l. Szalárdi: *Siralm. magyar krón.* 85—86. l. és Erd. Orsz. Eml. IX. 180. l.

is,[1] sőt késznek nyilatkozott Székely visszafogadására is bizonyos feltételek alatt,[2] de látnia kellett, hogy a nagyvezér s vele a porta nem osztozik felfogásában, mert Székely Mózesben alkalmas eszközt láttak arra, hogy Rákóczyra nyomást gyakoroljanak s ha lehet, egyúttal Erdélynek a portához való viszonyán is változtassanak. Azáltal, hogy Székely ajánlatait és igéreteit[3] meghallgatták s ezt Rákóczynak is értésére adták, nyilvánvalóvá lett a fejedelem előtt, hogy a porta tőle megfelelő ellenértéket vár, sőt csakis így hajlandó Székelyt elejteni. Erdélyt tehát az a veszedelem fenyegette, hogy — a mi a havasalföldi és moldvai vajdaságokban eddig is szokásban volt, — a fejedelemváltozást közvetlen a porta intézze. Pedig »nem hatalmas császár szokta az fejedelmeket adni, hanem azt az, kit az ország választ, tartozik megtartani abban s bot és zászló adásával erősíteni«.[4]

E törekvését a porta egyelőre leplezte, sőt Rákóczyt ismételten biztosították változatlan jóakaratukról; a nagyvezér pedig külön igéretet tett arra vonatkozólag, hogy Székelyt »avagy Rhodusban, avagy az jedikulában« küldeti.[5] Azzal azonban, hogy egyidejűleg újabb követelésekkel állottak elő, melyekkel Rákóczy helyzetét Erdélyben megnehezíteni akarták, kétségtelen jelét adták megbízhatatlanságuknak és kétszínűségüknek s egyúttal azon törekvésüknek is, hogy Erdély belső ügyeinek intézésében is érvényesíteni kívánják akaratukat. Ez Zólyomi Dávid szabadon bocsáttatásának követelése volt. Maga a nagyvezér, ki pedig ez ideig Rákóczy jóakarójának látszott, sürgette leginkább Zólyomi szabadon bocsáttatását, »csodálatos igen serio annyira, hogy édes egy volna is az vezér Zólyomival, inkább nem urgeálhatná dolgát, mint ez urgeálta az statusok« és Rákóczy előtt. Azt hozta fel okul, hogy Zólyomi »szolgálatra való ember és hatalmas császárnak igaz híve«; maga a nagyvezér s a hódoltsági vezérek vállalnak érte felelősséget s ezért Rákóczy »in

[1] Rákóczy 1633 okt. 25-iki levele Tholdalaghyhoz. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) Rákóczy levele 1633 decz. 14-ről Mikó Ferenczhez. (Beke és Barabás: id. kiadv. 93. l.) Rákóczy levele 1633 deczember 30-ról ugyanahhoz. (Szilágyi: id. kiadv. 177—178. ll.)

[2] Rákóczy levele 1633 deczember 18-ról Mikóhoz. (Szilágyi: id. kiadv. 173. l.)

[3] Kőrössy István levele 1633 aug. 20-ról a fejedelemnek. (Beke és Barabás: id. kiadv. 72. l.) Ugyanannak aug. 22-ről kelt levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 75—76. ll.) Réthy István 1634 ápr. 20-án kelt levele Rákóczyhoz. (Szilágyi: id. kiadv. 192. l.) Ugyanannak 1634 július 9-iki levele. (Szilágyi: id. kiadv. 202. l.)

[4] Rákóczy 1633 okt. 2-án Tholdalaghyhoz írt levele. *(Török-magyarkori államokmánytár.* II. 195. l.)

[5] Rákóczy 1633 decz. 14-én kelt levele Mikó Ferenczhez. (Beke és Barabás: id. kiadv. 90. l.)

instanti de facto« bocsássa szabadon, annál is inkább, mert »egyáltaljában eltökéllett szándéka, végezése az hatalmas császárnak, hogy elbocsáttassék Zólyomi Dávid s meg kell lenni«. A fejedelem azonban, ki a porta beavatkozását Erdély ügyeibe lehetőségig korlátozni akarta, e parancs teljesítése esetén saját tekintélyét látta veszélyeztetve, s különben is a hódoltsági vezérek és Bethlen István kezét látva abban,[1] tiltakozott a nagyvezér követelése ellen. »Készebbek vagyunk — írja — életünket elfogyatni, fejedelemségünktől megválni, hogy sem mint Zólyomi Dávidot . . . elbocsássuk.«[2]

Rákóczy magatartását a portán arra magyarázták, hogy »üstököt akar vonni az császárral«,[3] de tekintettel a Lengyelország ellen tervezett hadi vállalatra, melyben Rákóczy erejére szükségök volt, majd a Perzsiával támadt újabb bonyodalomra, jobbnak látták, ha arról tudomást nem vesznek. Megüzenték azonban neki, hogy addig Székely Mózes kiadatásáról szó sem lehet, míg Zólyomit szabadon nem bocsátja,[4] hogy csak abban az esetben remélheti támogatásukat, ha maga is engedelmességet mutat irántok. A fejedelem, kinek nem állott érdekében a porta jóindulatának elvesztése, eljárása igazolásául azzal védekezett, hogy »ha szinte el akarná is bocsátani, országgyűlése nélkül el nem merné bocsátani, mert szabadságában jár az országnak, kinek az fejedelem megtartására, őrzésére hittel köteles. Ha az fejedelem hírek nélkül cselekednék, mindjárt szabadságokat sértené, mert (ha) az országnak szabadságinak sérelme nélkül elbocsáthatta volna, eddig is tekintettel lett volna az ő törekedésekre«.[5] Ez a mentegetőzés azonban nem sokat ért s a porta éppenséggel nem titkolta, hogy neheztel Rákóczyra, ki ellen nemrégiben a temesvári pasa is panaszt emelt határvillongások miatt. A portai követek meg is írták uroknak, hogy »mint az ellenségeket, úgy tekintettek vezér kapuján«[6] s ez az ellen-

[1] Erre mutat Réthy István jelentése is, melyben a nagyvezér üzeneteképen a következőket olvassuk: »Mivel mind hatalmas császárunknak s magunknak is akaratja, hogy Zólyomi Dávidot ez egyszer mostani való fogságából Rákóczy fejedelem ő nga elbocsáttassa és az megholt Bethlen fejedelem atyafiához is jó akaratját mutassa, kinek-kinek igazságok szerint, igen kedves leszen mind hatalmas császár előtt és mindnyájunk előtt.« (Szilágyi: id. kiadv. 187. l.)

[2] Rákóczy 1633 decz. 14-iki levele Mikóhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 92. l.) 1634 febr. 9-iki levele ugyanahhoz. (Szilágyi: id. kiadv. 181. l.) és 1634 július 9-iki levele Szalánczyhoz. (Szilágyi: id. kiadv. 233—234. ll.)

[3] Réthy jelentése 1634 június 22-ről. (Szilágyi: id. kiadv. 199. l.)

[4] Réthy jelentése 1634 okt. 11-ről. (Szilágyi: id. kiadv. 206. l.)

[5] Réthy jelentése 1634 nov. 1-ről. (Ugyanezen kiadv. 212. l.)

[6] Rákóczy minutája 1634 júliusából. (Szilágyi: id. kiadv. 239. l.)

séges hangulat később sem csökkent. A portán már arról is beszéltek, hogy Rákóczyt leteszik a fejedelemségből[1] s ámbár ez kósza hír volt, tény, hogy újabban Székely Mózes helyzete Konstantinápolyban igen kedvezővé vált. »Sem egy, sem más úton nem fogunk neki ártani,« panaszkodik Nagy Pál portai követ,[2] annál is inkább, mert a portán »egyáltaljában csak színűl vagynak hozzánk, csak egy jóakarója is ngodnak itt mostan nincsen, mind Mózesék pártja azok.«[3] Rákóczy sürgetései természetesen eredménytelenek maradtak s bár a fejedelem adatokkal bizonyította Székely hűtlenségét, Rákóczy ellenfelei meg tudták akadályozni Székely megbüntettetését.[4]

A porta magatartása Rákóczy irányában Bethlen István előtt jól ismert tény volt; arról is tudomással bírt, hogy Rákóczy és a hódoltsági vezérek közt ellentétek vannak, valószinűnek tartotta továbbá azt is, hogy Székely Mózesnek főleg az unitárius székelység körében hívei vannak, kik készek Rákóczyval szemben a küzdelmet felvenni. Ecsedi hívei hirdették is, hogy »mind az portán, Budán és Erdélyben is meg vagyon az ágya vetve«.[5] Az eshetőségek mérlegelése az előidézendő küzdelemben, az akkori viszonyokat tekintve, felfogása szerint reménynyel kecsegtethette s így mindent egybevetve, úgy hitte, hogy Rákóczytól való elszakadását tovább halasztani könnyelműség volna. S ha eddig óvakodott is a nyilt szakítástól, a portáról éppen 1635 deczember végén vett bizalmas értesítések, melyek szerint az ő fejedelemségétől ott épen nem idegenkednének, megérlelték benne a gyors elhatározást.[6] Tervéről állítólag fia, Bethlen Péter sem tudott; az öreg úr csak »egy nappal indulásának előtte jelentette meg neki«, s egyúttal az őrséggel megrakott ecsedi várat

[1] Nagy Pál jelentése 1635 nov. 22-ről. (Beke és Barabás: id. kiadv. 155. l.)

[2] Ugyanazon jelentésben. (Beke és Barabás: id. kiadv. 157. l.)

[3] Sebessy jelentése 1635 aug. 21-ről. (Beke és Barabás: id. kiadv. 209. l.)

[4] V. ö. Szentpáli jelentését 1635 júl.—aug.-ról (Szilágyi: id. kiadv. 272. l.) Sebessy 1635 aug. 26-iki jelentésével. (Beke és Barabás: id. kiadv. 220. l.)

[5] Rőthy Orbán 1636 febr. 3-iki jelentése. (*Tört. Tár.* 1891. 344. l.)

[6] »20. Decembris érkezék az portárul Murtezán pasának bizonyos embere hozzám, mely Moldvára jött, onnét Lengyelországban, onnét Husztra és ide ilyen követséggel, hogy adjam értésére egyáltaljában mentül hamarább, ha felveszem-é az erdéli fejedelemséget, vagy nem? Mert csak vonyogassam magamat tőlle, maga viszen be hatalmas császár segítségével, mert egyáltaljában azt az országszabadságrontó, mindeneket magának elvonyó telhetetlen Rákóczit hatalmas császár nem akarja szenvedni tovább.« Bethlen 1636 január 13-iki levele Illésházy Gáspárhoz. Ugyanennek emlékiratában. *Tört. Tár* 1891. 570—71. ll.

is gondjaira bízta. 1636 január 12-én négyszáz lóval s hatvan gyaloggal Nyiregyházán át Eger felé indúlt, hová néhány nap múlva el is érkezett. Útközben az ónodi katonák két ízben is megkísérlették feltartóztatni, de csekély sikerrel; mindössze »konyhakocsijának hátramaradása adott valami nyereséget« nekik.[1]

Bethlen Istvánnak a hódoltsági területre való menetele nyílt szakadást jelentett, melynek komoly következményei lehettek. Eljárása mindenesetre igazolásra szorult nemcsak a porta, mely Bethlen törekvéseinek valódi czélját tudni akarta, hanem az erdélyi rendek előtt is, kik az országgyűlésen jogot formálhattak követelései és sérelmei érdemleges elbirálására. Szükségessé tette ezt egyébiránt viszonya a magyar királyhoz is, kit Bethlen újabban kizárólagos urának ismert el s kitől nemrégiben éppen alattvalói helyzetére való tekintettel kért támogatást Rákóczyval szemben. Az öreg úr maga is érezte a reá háramló többoldalú felelősség súlyát; ezért a hódoltsági vezérekkel, kikre elsősorban támaszkodhatott, közvetlenül akart tárgyalni; II. Ferdinándnak, a nádornak és Pázmánynak még Ecsedből való távozása előtt írt, »de ezenkívül is Egerből megírta okát cselekedetinek«.[2] Erdély rendeihez pedig 1636 január 12-én kiáltványt bocsátott, melyben elszakadásának törvényes alapját kísérli megvilágítani, de egyúttal ellenséges hangulatot kíván teremteni a fejedelem személye és politikája ellen.

Kiáltványában emlékezteti az erdélyi rendeket fejedelemmé választatásának körülményeire; őt Katalin törvénytelen uralkodásának reactiója tette fejedelemmé, a nélkül, hogy azt kerest volna. Mikor már törvényes fejedelme lett Erdélynek, akkor állott elő Rákóczy azzal a követeléssel, hogy engedje át neki a trónt, sőt könyörgött, hogy »ne hagynám — úgymond — a veszedelemben, mert ő kglme immár mind magának, feleségének, gyermekinek megmetszette torkát, holott gonosz akarói a mi alkalmatosságot régtől fogva veszedelmére kivántak, azt immár megtalálták, mely miatt semmiképpen nincs módja a regressusban, mert veszedelemre nem mehet vissza«. Rákóczy kényes helyzetére való tekintetből, de azért is, mivel remélte, hogy »szegény hazánknak építője és szabadságában megtartója és békességiben megerősítője leszen«, ő lemondott fejedelemségéről, sőt Rákóczy megválasztatását mindenben támogatta.

[1] Illésházy Gáspár *emlékirata*. Tört. Tár 1891. 565. l. Szalárdy: *Siralm. magy. krón.* 131. l.

[2] Illésházy Gáspár *emlékirata*. Ugyanott II. Ferdinándhoz írt levelét egész terjedelmében közli. 567—70. ll.

Rákóczy ekkor hittel kötelezte magát az országgyűlés előtt, hogy Bethlent előbbi uraságában, javaiban és jószágaiban oltalmazza és megtartja, becsületét meg nem sérti. S mi volt a következmény? Az, hogy Rákóczy a feltételeket nem tartotta meg, sőt azoknak megsemmisítésére tört. Az 1630 : VIII. t.-cz. azonban,[1] mely az 1613-iki végzéseket megerősíti, jogot ad mindenrendű alattvalónak törvénysértés esetében az ellenállásra; erre tehát neki is joga van. Rákóczy »törvényszerű« uralkodását legjobban a gyulafehérvári collegium és Bethlen Gábor síremlékének ügye illusztrálja. Rákóczy beiktatása után másodnap Bethlentől a collegium 20.000 frtnyi alapját s az épületre szánt 6000 frtot kölcsön kérte, a Bethlen Gábortól saját síremlékére hagyományozott 10.000 frttal együtt, »vetvén okúl, mivel hirtelen jött ki Patakból, nem nyúlhatott az ő kglme pénzihez, nagy erős igéretekkel fogadván, hogy mindjárást meghozatja Patakból és fogyatkozás nélkűl megadja«. De máig sem fizette ki adósságát, a minek az a következménye is meglett, hogy a kolozsváriak sem teljesítették azon igéretöket, melylyel évi kétezer frtot kötöttek le a collegium javára. A síremlék-alapból is csak háromezer frtot adott vissza »valami régi máramarosi restantia adókból, sőt annak is oda nagy része mái napig is«. Ő tehát látván, hogy szegény hazájának »napról-napra kisebbedik és romol szabadsága« s tudomással birván arról is, hogy a porta »nem akarja tovább szenvedni hazánknak romlására ő kglmét«, »a nagy kegyelmű Istennek szent segítségét alázatosan inplorálván«, Erdély »megromlott szabadságinak, régi jó rendtartásinak és jó szokásinak helyire állattatásáért« maguk védelmére, hogy a porta haragja miatt bekövetkezhető utolsó veszedelmöket eltávoztassa, életét, vagyonát és minden jószágát koczkára veti. Nem kívánja a fejedelemséget; bárkit választ is az országgyűlés fejedelemmé, »hacsak ötven ház jobbágyú nemesember lészen is«, annak ép úgy fog engedelmeskedni, mintha »atyjáról s anyjáról koronás királyi nemből való volna«. Nem akar alattomban eljárni, azért kiáltványát se titkolják el, hanem hozzák nyilvánosságra.[2]

[1] »Hogy soha senkit, senkinek vádlására, úri nemes és egyéb szabadsággal élő rendek közzül törvény előtt nem arestálhat semmi szín és mód alatt, hanem legitima citatione mediante juris ordine convictum et aggravatum. És semmi violentiákat akárkiktől is alatta valói közzül senkin exerceálni nem enged, hanem ebből az utolszori fejérvári gyűlésben és az üdvözült fejedelem inauguratiojakor emanáltatott erről való articulus observáltassék anni 1613.« *Erd. Orsz. Eml.* IX. 153. l.

[2] Közölve: *Új Magyar Múzeum.* 1856. I. k. 237—42. ll. Latin fordításban: *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum.* Ed. Trausch. II. 10—14. ll. és *Tört. Tár* 1891. 566—67. ll.

Az öreg úr azonban eljárása indító okairól nemcsak a rendeket tájékoztatta, hanem az egyes törvényhatóságokat is; írt a brassói polgármesternek, kiről nemrégiben az a hír volt elterjedve, hogy Székely Mózes törekvéseit pártolja,[1] a medgyesi magistratusnak s a medgyesi szék tiszteinek, a kolozsvári magistratusnak is, kik előtt Rákóczy uralkodásának törvénytelenségét s ezzel szemben az ő elszakadásának törvényességét igyekezett beigazolni. Felkereste leveleivel a befolyásos főrendeket, így Kornis Zsigmond bihari és zarándi főispánt is,[2] ki a múltban tőle várta a katholikusok teljes egyenjogusítását s a kihez éppen fejedelemsége előtt kötött valóságos véd- és daczszövetség fűzte.[3]

Rákóczy Bethlen kiáltványaiból s általában magatartásából láthatta, hogy az öreg úr nemcsak külső bonyodalmakkal igyekszik helyzetét megnehezíteni, hanem a belső, eddig talán lappangó felekezeti és nemzetiségi ellentétek felidézésével is. Rákóczy tehát, ki Bethlen elszakadását korántsem tartotta csekély jelentőségű eseménynek, sikerre csakis úgy gondolhatott, ha Bethlen törekvéseit minden irányban a kellő időben ellensúlyozza. Elsősorban természetesen az erdélyi rendek felfogásával és álláspontjával kellett tisztába jönnie. Még január havában előzetes tanácskozást tartott Szamosújvárt a nála megjelent rendekkel,[4] hol elhatározták, hogy február 15-én Kolozsvárott országgyűlésen fogják tárgyalni a teendőket. A fejedelem addig is élénk tevékenységet fejtett ki. II. Ferdinándhoz és Pázmányhoz (jan. végén) követeket küldött, kívánva tőlük Bethlen István, mint királyi alattvaló törekvéseinek visszautasítását; a király intézkedését kéri arra, hogy a megyék és hajdúk nyugton maradjanak, Pázmány pedig lépjen közbe ő felségénél, mert »a zivatar birodalmából és subditusától támadott«.[5] Gondoskodott egyúttal az északnyugati határok biztonságáról is,[6] a mire szükség volt, mert Bethlen Péter Ecsed váráról nyílt ellenségképen viselkedett, Rákóczy szolgáit és postáit elfogatta.[7] Február elsején kiadott körlevelében pedig felelt

[1] »Nem tagadta meg Mózes, hogy az ő írása, hanem azzal menté magát, hogy nem az országnak zendülésére cselekedte, hanem annak az ő állapotjának, hogy oda be kellett menni, egyik főoka, indítója az brassai bíró volt, mert őt az tanácslotta rá s annak biztába írt, mint jóakarójának.« Szentpáli jelentése 1635 júl., aug. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 271. l.)

[2] Regestáikat közli Beke Antal: *Tört. Tár* 1895. 422. l.

[3] Közöltük *Tört. Tár.* 1908. 242—44. és 246—47. ll.

[4] Kemény: *Önéletírása* 266. l.

[5] Szilágyi S.: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. k. 157. l.) *Erd. Orsz. Eml.* IX. 219. l.

[6] Beke Antal: *Regesták* etc. *Tört. Tár* 1895. 422. l.

[7] Bornemisza János kassai kapitány levele Bethlen Péterhez 1636 febr. 16-ról. *Tört. Tár* 1885. 588. l.

Bethlen jan. 12-iki manifestumára, melynek jóhiszeműségét kétségbe vonja; magánsérelmekért polgárháborút felidézni csak rosszindulat képes; a ki az ország érdekeit igazán lelkén viseli, annak más utat és módot kellett volna találnia sérelmei orvoslására.[1] Válaszában, mely egyébiránt pontonként czáfolja Bethlen körlevelének vádjait, csak a Bethlen Gábor-féle síremlék és a gyulafehérvári collegium ügyéről emlékezik meg általánosságban; fáj neki, hogy az egyház és az iskola iránt közönyösséggel vádolja. »Czégért nem tett abban, a mit tett«; ő megtartja az Isten parancsolatját, de nem a farizeusok módjára, mert tudja, hogy a mit titkon cselekszik, »a mennyei atya nyilván fizeti meg.« Február 9-én azonban a kérdéses összegről térítvényt állított ki Geleji Katona István püspök, mint az iskola és az egyház képviselője nevére, kötelezvén magát arra, hogy két év leforgása alatt adósságát megfizeti, addig is — úgymond — »minden esztendőben másfélezer frt készpénzt adunk és fizetünk interessére az collegiumnak«. Ha pedig kötelezettségének végleges teljesítése előtt elhalna, leköti ingóságait s ha adósságát így sem fedezné, ingatlanait is felajánlja.[2] Rákóczy tehát a papságot is megnyugtatta, mely nem tagadta, hogy »a schola tartására testamentumban hagyott summának« hírök és akaratuk nélkül való »kiadatása és elkelése« szivöknek nagy szomorúságára és fájdalmára volt; a mostani hitlevél azonban kielégíti őket, annál is inkább, mert a fejedelem eddigi uralkodása alatt számtalanszor kimutatta egyháza iránt jóindulatát.[3]

A kolozsvári országgyűlés, mely febr. 17-én kezdte meg a tárgyalásokat,[4] teljesen azonosította magát Rákóczyval. A fejedelem el volt ugyan arra készülve, hogy ellenzéket is fog magával szemben találni, hiszen Kemény János még Szamosújvárt megmondta neki, hogy »felette sok megbántódott emberek vadnak és sokaknak megtaláltatik igaz volta amaz mondásnak: impedit ira animum, ne possit cernere verum«,[5] az országgyűlés ideje alatt pedig »az nemes Erdély országnak egy igen alázatos

[1] Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. k. 157—58. ll.)

[2] Közölve Szilágyi S.: *Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványa.* Budapest. Akadémia. 1884. 12—14. ll. A fejedelem adósságát 1638 okt. 6-ig le is fizette. *Tört. Tár.* 1890. 180—181. ll. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 219. l.

[3] Brassay Károly: *Geleji Katona István élete és munkái.* (Hajdúnánási ev. ref. gymn. Értesít. 1901—1902.) 40—41. ll.

[4] »Immár Isten áldásából Kolozsvár városában öszvegyűltünk és az mai napon lévén legelsőbben közönséges első beszélgetésünk« etc. A rendek 1636 febr. 17-iki előterjesztése a budai vezérhez. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 449. l.

[5] *Önéletírása.* 266. l.

fia«, ki »nevét sokáig nem titkolja«, névtelen röpiratban igyekezett hangulatot teremteni Rákóczy ellen, ki — szerinte — »mindenfelől az mi édes hazánknak veszedelmére tágos utakat nyitott«,[1] egészben véve azonban az országgyűlés felfogásban és érzésben egységes maradt.

Bethlen István ebben az időben már a budai vezérnél tartózkodott, hova Egerből még január végén indúlt; itt is szíves fogadtatásban részesült,[2] a mi Rákóczyt az előzmények után nem lephette meg. Komolyabb aggodalomra adott azonban okot az a körülmény, hogy Bethlen Budára való megérkezése után a vezér tanácsára azonnal követeket küldött a portára, hol azokat eleinte tartózkodva fogadták ugyan, de a nagyvezér csakhamar kijelentette, hogy »az hatalmas császár megírja az német császárnak«, hogy Rákóczyt »semmiben meg ne segítse, mert az vele való és köztük lévő békességet felbontja és tűzzel-vassal rajta leszen érette; az lengyeleknek hasonlóképen ír a császár, a hajdúságnak is igen megparancsolja, fenyegeti, hogy Rákóczy »mellett fel ne üljenek, mert mind porrá téteti őket«.[3] Az öreg úr, kit követei a porta hangulatáról idejekorán tájékoztattak, ezek után meghódolásra éppen nem gondolt. Szalánczy István, ki 1635 deczember óta Budán volt követségben Székely Mózes ügyében,[4] s Bethlennel még ugyanott találkozhatott, tárgyalt ugyan vele a fejedelem s az országgyűlés utólagos jóváhagyása reményében, de előrelátható volt, hogy a Bethlentől most kívánt feltételek czélravezetők nem lesznek s komoly tárgyalások alapjául nem szolgálhatnak, részben mivel azok Rákóczyt személyében sértették, részben pedig, mert azok teljesítése a Rákóczytól eddig követett politikának dezavuálása lett volna.

A feltételek szerint Rákóczy a gyulafehérvári főiskola alapítványát öt évi kamatával együtt fizesse meg a püspöknek; a Bethlen Gábor-féle síremlék-alapból kölcsönvett 10.000 frtból fenmaradt 6000 frtnyi adósságát fizesse meg; a Lengyelországgal s a német császárral a porta ellen irányuló szövetkezésétől álljon el. Azon esküjét, hogy Erdélyt szabadságában megtartja, állja; a kinek jószágát pedig törvénytelenül elvette, adja vissza; idegen (t. i. magyarországi) kapitányokat az ország váraiban ne tartson, »szállítson haza fiait helyekben«. Mivel Rákóczy arra

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 444—47. ll. és Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár* 1891. 572—74. ll.

[2] Szalárdy: *Siralmas magy. krón.* 104 h.

[3] Sebessy Boldizsár 1636 febr. 12-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 338. l.)

[4] Követségi iratait l. Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 277—81. l.

kötelezte magát, hogy az ország szabad választását megtartja »és azt senkire nem transferálja«, azokat a tisztviselőket, kiket ez ellen megesketett, esküjök alól mentse fel. Zólyomi Dávid elkobzott birtokait fiainak és leányainak adja. Minthogy Rákóczy a topai egyezség pontjait nem tartotta meg, sőt Bethlen István iránt ellenséges magatartást tanúsított, »arrul adjon levelet, hogy ártatlanúl nem gyalázza és ellene nem él«. Töröltesse azon országgyűlési végzéseket, melyek »az urak váraiban való fizetett népnek bevitelére« vonatkoznak; s végűl Bethlen Péternek adja vissza dévai, bábolnai és monorai jószágát. Kún Istvánnét kárpótolja s általában tartsa magát a topai végzésekhez, a fogarasi uradalom kivételével.[1]

Bethlen István feltételeit, melyeket Szalánczy Budáról magával hozott, az országgyűlés azonnal tárgyalás alá vette. E tárgyalás természetesen lényegileg nem vonatkozhatott egyébre, mint a feltételek czáfolatára, a fejedelem s az országgyűlés álláspontja és eddigi eljárása törvényes alapjának s ebből következőleg az öreg úr sérelmi politikája tarthatatlanságának beigazolására. A feladat nem lehetett nehéz, mert Bethlen propositiói részben már tárgytalanok voltak, a mennyiben pedig tényleg fennállottak, mint pl. a lengyel királylyal s a császárral való szövetkezés, könnyen megczáfolhatók voltak, mert titkos s így Bethlentől világosan be nem bizonyítható szerződésen alapultak.

Az országgyűlés válasza szerint a gyulafehérvári collegium-alapból Rákóczytól kölcsönvett húszezer frtnyi összegnek s öt évi kamatának visszafizetése elintézett dolog; Rákóczy a Bethlen Gábor-féle síremlék-alapból még hiányzó 7000 frtnyi követelésnek már eddig is eleget tett volna, ha Bethlen István »részéről az dolog meg nem akadályosodott volna«, de így is megfizeti. A Lengyelországgal való szövetkezés nem való, valamint az sem, hogy a fejedelem a császárral szövetségben volna. Nincs tudomásuk arról sem, hogy Rákóczy az ország szabadságát megsértette, ennek elbirálása különben sem tartozik Bethlen Istvánra, kire »semmi dolgunknak igazgatását nem bíztuk«; hogy azonban részrehajlással őket senki se vádolhassa, készek egy napot megállapítani, melyen mindazok, kiket sérelem ért, megjelenhetnek jogorvoslás végett. Senkire sem lehet sérelmes, hogy Rákóczy várkapitányokká és tisztekké magyarországiakat is tett; ez Bethlen Gábor uralkodása alatt is előfordúlt. Azon vád ellen, hogy Rákóczy a szabad fejedelemválasztás ellen tisztviselőit megeskette, ők »egész országúl, három nemzetűl« tiltakoznak; »soha hírrel sem hallottuk, — úgymond — az tisztviselők sem

[1] Közölve *Erd. Orsz. Eml.* IX. 447—48. ll.

hallották, sem értették, se hírek, se tanácsok benne, sem a mi kglmes urunk senkit arra nem kénszerített«. Zólyomi nótázása és birtokainak elkobzása országgyűlési végzéssel történt, »semmi punctjában külömben nem exequálták, kinek-kinek az ő részét kiadták, az mint illett«. A kérdéses országgyűlési határozat egyébiránt régebbi keletű s nem Zólyomi személye ellen irányult. A mi a fejedelemnek Bethlen István ellen irányuló állítólagos ellenséges magatartását illeti, »Bethlen István uram adott mindezekre okot«; Rákóczy mindamellett »mindent letészen«, »csakhogy ő nga (Bethlen István) is mindeneket tegyen le« és Rákóczynak »fejedelmi méltóságát adja meg mindenekben«. Nem lehet törölni az 1635-iki articulust »a praesidium tartása felől« sem, mivel »egynéhányszor történt, hogy az olyan várak rebelláltak az ország ellen;« példa rá éppen most Huszt. Nem lehet változtatni a Bethlen Péter részére követelt birtokok ügyében sem. Általában pedig »az topaji végzésben a mi hátra vagyon, kit az mi kglmes urunk ő nga ekkédiglen nem praestált volna, excepto Fogaras, ő nga mindeneket praestál, csakhogy e converso az úr is Bethlen István uram is mindeneket praestáljon a szerént«.[1]

Az országgyűlés válaszát követség volt hivatva Bethlen István tudomására hozni. A követség, melyet Szalánczy István vezetett, Petky István, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek kapitányából, Kőrössy Istvánból és Weyrauch Zakariás segesvári királybiróból állott; feladatuk elsősorban a békés megoldás keresztülvitele volt, miért is felhatalmazták őket, hogy Bethlent hazatérésre bírják. Biztosítsák az öreg urat arról, hogy »valamicsoda resolutiója most vagyon kívánságira, abban a mi kglmes urunk mindenestől megtartja, mind magának, fiának az országban csendes békességes lakása és hatalmas győzhetetlen császárunk igaz hűségében bizonyos megmaradása lehet«. Ügyeljenek azonban arra, hogy a budai vezér magát az ügyben illetékes bírónak, kinek joga volna ítélkezni, ne tartsa; a vezér legfeljebb közbenjáró lehet.[2] Kiállították a reversalist is, melylyel az öreg úr visszatérését biztosították, melyben igérik, hogy »az mely egyenetlenségek ez ideig az mi kglmes urunk ő nga és Bethlen István s fia Bethlen Péter közt voltanak, azokat is ő nga és mi is örökségképen letesszük és elfelejtjük, azokért sem az mi kglmes urunk ő nga, sem mi sem Bethlen István uramat, sem fiát sem személyekben, becsületekben, sem uraságokban, jószágokban, marhájokban sem titkon, sem nyilván, sem törvénynyel, sem

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 452—54. ll.
[2] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 451. l.

törvény útja kívül semminemű szín és módok alatt meg nem háborítjuk, sem nem háboríttatjuk«.[1]

Bethlen István elpártolása, mint láttuk, meglepetésszerűen hatott mind a fejedelemre, mind a rendekre, kik ebből jogosan következtethették, hogy nem akar félúton megállapodni, hanem azon lesz, hogy a magyarországi hódoltsági vezéreket s a portát tényleges beavatkozásra birja. A körülmények, de főleg a porta kétes magatartása, melyről a rendek Sebessytől éppen e napokban értesültek, sürgős intézkedéseket tettek kívánatossá; ezért jónak látták, hogy addig is, míg a budai főkövetség elindúl, előzetesen tájékoztassák úgy a budai vezért, mint a portát a rendek hangulatáról s várható álláspontjukról. Febr. 20-ika körül tehát Huszár Mátyást »csak póstaképen« Budára küldötték azzal az utasítással, hogy vegye rá a vezért, hogy néhány napig várakozzék az erdélyi főkövetségre »és Bethlen István uramat is tartóztassa, addig az napig el ne induljon . . . egyfelé is«. Óvatosságra intik a vezért Bethlen Istvánnal szemben, kire semmit sem bíztak; de hogyan is bízhattak volna benne, ki két éve múlt, hogy magát a fejedelem joghatósága alól kivonta, »s hatalmas császárunk országából római császár ő felsége birodalmában költözött, azóta ott lakott, semminemű dolgaiban velünk nem munkálkodott«. Nem tudják, miért ment Budára, »sem hírünk, sem tanácsunk benne, sem akaratunk reá nem volt«.[2] Huszár Mátyás, utasítása értelmében Szalánczyék követségét be sem várva, Budáról azonnal Konstantinápolyba indúlt, az előbbihez hasonló megbizatással, kezében a rendek leveleivel.

A rendek a Kezlár agának írt levelökben tudatják az agával, a mi különben a portán is köztudomású tény volt, hogy Bethlen István Budára szökött, s onnan »csuda felgondolt mesterséges, heában való szókkal, írásokkal« igyekszik az ország nyugalmát felzavarni; eljárása annál érthetetlenebb, mivel ő nem is erdélyi alattvaló, »az hűséget német császárhoz tartotta«. Azokra a vádakra, melyekkel a fejedelmet a budai vezér előtt elhalmozta, megírták ugyan a választ, de jónak látják a magas portát is tájékoztatni felfogásukról. A rendek Bethlent jól ismerik. »Ismerjük — úgymond — minden állapatban, az ő idejebéli dolgokról és az mostani állapatunkról is mi tehetünk jobban ítéletet és bizonyságot.« Higyje el az aga, hogy senki közülök nem kívánja Bethlen fejedelemségét. »Isten kglmességétől országúl nékünk az mi kglmes urunkkal, fejedelmünkkel együtt különb módunk vagyon édes hazánknak s annak szabadságának s békességének

[1] *Török-magyarkori államokmánytár.* II. k. 316—17. ll.
[2] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 449—50. ll.

gondviselésére, hogy nem mint Bethlen Istvánnak.« Van bennök annyi ítélőképesség, hogy ha »törvényinknek, szabadságinknak romlását látnók és éreznők és az mi kglmes urunknak fejedelmünknek ő hatalmasságához és az fényes portához idegenségét látnók, hogy azon meg ne indulnánk és ő hatalmasságát egész országúl felőle meg ne találnók«. Felelnek arról, hogy Rákóczy a porta igaz híve s attól el nem szakad, az adót megadja, az országot megoltalmazza. Több hitelt érdemelnek ők, mint Bethlen István és »az több közűlünk kifutott s elvetemedett gonosz nyughatatlan elméjű emberek«. Kérik azért az agát, hogy Bethlen vádjainak s követségeinek hitelt ne adjon s ilyen értelemben legyen szószólójuk a portán is. Legyen azon, hogy a porta semmiben sem döntsön mindaddig, míg a portai főkövetség be nem érkezik. Ismétlik, hogy Bethlen vádjai alaptalanok, azoknak hitelt ne adjon.[1]

A rendek azonos tartalmú levelet írtak a szultánnak, a muftinak, a vezérpasának,[2] Rákóczy pedig külön a szultánnak, melyben eddigi hűségére való hivatkozással oltalmát s egyúttal azt kéri, hogy »a szent békességnek ... háborgatóit fenyíteni, büntetni, zabolázni« méltóztassék; meg van győződve a szultán igazságosságáról, máskülönben — úgymond — »sem követet, sem levelet én a hatalmasságod fényes portájára küldeni bátorságosnak nem tartanám«.[3] Személyesen írt azonfelül a szultán környezetének befolyásosabb tagjaihoz is; ez alkalommal figyelmezteti a kajmekámot, hogy »minket mind azelőtt két esztendővel s mind csak taval is beküldött főkövetink által igen bizonyosan biztatott, hogyha húsz, avagy huszonöt áruló felkelne és bemenne is a fényes portára, valamíg ő hatalmassága az országot egyességben tapasztalja és ellenünk az ország a három nemzetből álló követit szokott pecsétes levelével nem látja, csak küldjük be adónkat idején ajándékokkal, hűségünket mint eddig, azután is ő hatalmasságához tartsuk meg, változást sem látunk«.[4]

A budai főkövetség febr. végén elindulhatott. A portai főkövetség azonban, melyet Tholdalaghy Mihály marosszéki főkapitány vezetett, tagjai pedig Haller Péter, Ugron Pál udvarhelyszéki főkirálybíró és Raitz Ferencz medgyesi polgármester voltak, addig, míg a budai főkövetség tárgyalásai be nem fejeződnek, Erdélyben maradt.[5] Mindkét követség el volt látva

[1] *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 303—308. ll.
[2] *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 309—15. ll.
[3] *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 318—19. ll.
[4] *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 322—23. ll.
[5] Tholdalaghy Mihály levele Zülfikárhoz 1636 máj. 29-ről. *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 343. l.

a fejedelem s a rendek ajánló leveleivel,[1] melyeknek rendes viszonyok között üres formaságoknál egyéb jelentőségük nem volt, jelenleg azonban, mint az egységes gondolkodású rendek akaratának bizonyságai, súlylyal bírtak.

III.

A kolozsvári országgyűlés a követségi iratok elkészítése után maga is hivatalos állást foglalt el a Bethlen István s a fejedelem közt beállott szakadás ügyében. Már a követi utasítások hangjából is kiviláglott, hogy a rendek a békés kibontakozás eshetősége elől nem zárkóztak el, de e tekintetben az első lépést Bethlen Istvántól várták. Fel kellett tenniök, hogy az öreg úr, ha igazán jóhiszeműen járt el, a döntő pillanatokban komolyan fontolóra fogja venni azokat az eshetőségeket, melyekkel számolnia kell. Ha győzelmesen kerül ki a küzdelemből, török pártfogással elnyeri ugyan a fejedelemséget, de viszont a töröknek is lesz gondja arra, hogy magának Erdély közéletében nagyobb befolyást biztosítson; Bethlen tehát ellentétbe jut az erdélyi közfelfogással és azzal a hagyományossá váló politikai törekvéssel, mely a portától való függést tulajdonképpen csak külsőségekre szorítani igyekezett. Ha ellenben vereséget szenved, úgy mindent elveszített.

Az országgyűlés az eshetőségeket ilyen mereven nem állítja ugyan egymással szemben, de azáltal, hogy minden kétértelműség kizárásával azonosította magát Rákóczyval s politikájával, s kész volt Bethlennel szemben a harczot felvenni, kétségkívül utalt azokra. »Veszszük eszünkben — úgymond — Nagyságod közönségesen reánk egész országul való kegyes atyai gondviselését és kötelesképpen való szorgalmatos vigyázását.« Míg az Erdélyt környező országokban a zavarok és villongások napirenden vannak, itt a fejedelem bölcs kormányzása alatt béke és nyugalom van. A most fellobbant tüzet már kezdetekor el kell fojtani, azért az országgyűlés így határozott: Bethlen Istvánt arra kell birni, hogy »tegye le feltött szándékát és propositomát, elébbeni lakóhelyére ide Erdélybe jöjjön haza (mivel itt senki semmiét enekelőtte el nem vötte ő nagyságának) és Nagyságodat ismérje úgy fejedelmének lenni, mint mi egész országul, három nemzetül«. Ha az öreg urat semmiképpen sem lehet békére bírniok, nagy követséget kell a portára küldeni, mely Erdélynek a porta iránt multban tanúsított hűségére hivatkozva, kérje a szultánt,

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 455—57. ll. és *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 323—29. ll.

hogy az országot »szabadságában, törvényében tartsa meg és másoknak méltatlan vádlására ne igyekezzék háborítani«, Bethlent küldesse vissza Erdélybe, hogy állítólagos sérelmeit az országgyűlés orvosolhassa. Ha ellenben mind a portai, mind a budai vezérhez küldött követség czéltalan lenne, s Bethlen a porta támogatásával »szegény hazánknak utolsó veszedelmére való dolgot akarna tentálni és megrögzött régi szép szabadságunkat, libera electionkat igyekezi háborítani«, készek fegyvert fogni, a fejedelemmel »élni, halni, hevet, hideget, jót, gonoszt együtt tűrni, szenvedni« Bethlen István s a hozzá hasonlókkal szemben. Minthogy pedig időközben Bethlen Péter a fejedelem és Erdély ellen »hostilitást declarál és parancsol, mely immár meg is lött«, felhatalmazzák Rákóczyt, hogy Huszt várának elfoglalására, honnan Bethlen Péter az ellenségeskedéseket megkezdte, elegendő katonaságot küldjön s egyúttal szólíttassa fel a Huszt várában levő erdélyi illetőségű nemeseket a mielőbbi hazatérésre. [1]

A rendek ilyen értelmű határozatára, mely tehát Rákóczy eddigi politikájának helyeslése volt, a fejedelemnek szüksége volt. Azzal nem áltatta ugyan magát, hogy ez aországgyűlési végzés talán más irányba tereli a porta politikájámert ez a porta felfogása szerint befolyásának gyengülését mutathatta volna, de remélte, hogy annak alapján a bécsi udvarral tárgyalhat, ha nem is éppen egy szövetségre, de mindenesetre a teljes semlegesség biztosítására vonatkozólag. Az udvar magyarországi politikáját Esterházy nádor és Pázmány Péter irányították, kik egymással sok tekintetben ellentétes felfogásuk mellett abban megegyeztek, hogy a porta hatalmi törekvéseit lehetőségig korlátozni kell. Rákóczy velök ebben azonosan gondolkodott, ezért nem volt személye népszerű a portán ; nem volt tehát nehéz felismerniök, hogy a porta Bethlen törekvéseinek támogatásával tulajdonképpen saját hatalmi körének kiterjesztésére gondol. S Rákóczynak volt gondja arra, hogy ezt a lehetőséget előttük s a bécsi udvar előtt már a január végén küldött követsége által is minél jobban kiszínezze.

A mit a veszélyben forgó keresztyénségről akkor csak általánosságban mondhatott, azt Szentpáli portai követének újabb tudósítása alapján Herczeg Zsigmond, illetőleg főkövetei által az udvarnak még februárius közepe táján részletesen értésére adhatta : hogy t. i. a portán tartózkodó franczia, holland és velenczei követek Székely Mózes pártjára állottak s azon vannak, hogy őt az erdélyi fejedelmi székbe segítsék. Oka ennek az, hogy

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 458—63. ll. és *Új Magyar Múzeum.* 1856. 15. 15—21. ll. (Vass József közlése.)

Rákóczyt nem tudták arra bírni, hogy a visszacsatolt hét vármegye elfoglalásának ürügye alatt háborút indítson Ferdinánd ellen, hogy így »azzal distrahálják ő felségének erejét az gallusról és hollandusokról«. Székely Mózes ellenben biztosította a hatalmak követeit, hogy a fejedelemség elnyerése esetén kész azonnal háborút kezdeni. A császár tehát ebből is láthatja, hogy a porta őt éppen az iránta s a keresztyénség iránt érzett vonzalma és nem titkolt ragaszkodása miatt nem szíveli, »melyre nézve ő felségének is ő nagyságára nagyobb gondviselése és vigyázása s oltalma hogy legyen, mind az isteni félelem s mind a keresztyéni pietas méltán kívánja«. Hivatalosan tudomására hozza Ferdinándnak egyúttal Bethlen István mozgolódását is, miről január végén csak röviden tájékoztathatta, ki jelenleg a budai vezér védelme alatt áll s a ki ott nyiltan vádolja Rákóczyt, hogy szövetségben áll a német császárral s a lengyel királylyal, s hogy e szövetség tulajdonképpen a török ellen irányul. Mit tanácsol neki a császár abban az esetben, ha a porta kényszerítené a fejedelmet a császárral kötött szövetség felbontására? Vagy miféle biztosítékot tud neki a császár nyujtani s milyen módon tudná segíteni, ha ő e szövetséghez ragaszkodván, háborúba bonyolódnék a törökkel? [1]

II. Ferdinándnak a januáriusi követségre adott válasza február 15-én jutott Rákóczy kezébe, s ez a fejedelmet s bizonyára az országgyűlést is megnyugtatta. »Bizony nagy becsülettel ír s assecurál is ő felsége, csak az keresztyénségtől el ne szakadjak, minden ellenségem ellen megsegít elegendő haddal ő felsége«, — írja bizalmasának Bethlen Ferencznek. [2] Rákóczy most már nyugodtabban várhatta a császárhoz küldött főköveteinek, Bogádi Andrásnak és Chernel Györgynek jelentéseit, illetőleg Ferdinánd válaszát kívánságaira. A fejedelem ugyanis a válságos helyzetre való tekintettel a császár engedélyét kérte arra, hogy a magyarországi megyékben s Lengyelországban zsoldosokat fogadhasson, továbbá, hogy a császár tiltakozzék a portán Bethlen Istvánnak, az ő alattvalójának megsegítése ellen, s végül utasítsa a magyar rendeket s a tiszántúli hajdú városokat, hogy a Rákóczy ellen irányuló mozgalomban való tényleges részvételtől tartózkodjanak. [3]

A követek február 21-én érkeztek Pozsonyba s azonnal kihallgatást nyertek Pázmány Pétertől, kit urok nevében üdvö-

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 442—44. ll.

[2] 1636 febr. 16-án sajátkezűleg írt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

[3] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 469. l.

zöltek, átadták neki a fejedelem levelét s követi utasításukról is informálták. A bíboros barátságosan fogadta őket, de kifogásolta, hogy Rákóczy a császárt »későn requirálta«, pedig a császár türelmetlenül várta a fejedelem leveleit, főleg azért, mert Bethlen eddig már három ízben is írt neki levelet, de ő mindaddig nem akart azokra válaszolni, míg Rákóczy követei be nem érkeznek. Bethlenre vonatkozólag egyébiránt kijelentette, hogy »soha az áruló lator vén kurafiához« nem hitte volna, hogy »olyan nagy bátorságot vénségére merjen próbálni«. Hangsúlyozta, hogy Rákóczynak igaz barátja s már most írna ő felségének érdekében, de mivel tudja, hogy a király a követi előterjesztéseket véleményadás végett úgy is megküldi, majd akkor fog írni. A követek ekkor arra kérték a bíborost, hogy a király elé terjesztendő irataikat, utasításaikat nézze át, hogy mindenről eleve tájékozva legyen. Pázmány ezt nem ellenezte s azért őket febr. 22-re ismét magához rendelte. Chernelék e kihallgatás folyamán megjegyezték, hogy Erdélyben az a hír van elterjedve, hogy »Bethlen István magától ezt nem próbálta volna, hanem ha császár urunk ő felsége nem is, de vagy Nagyságod, avagy palatinus uram tetszéséből, annuentiájából, avagy biztatásából cselekedte, mivel az ónodi katonák is azért nem mertek belekapni, azt gondolták, hogy vagy ő felsége, avagy Nagyságtok hírével vagyon az dolog«. — »Mi tagadás benne, édes Chernel uram, — felelt erre Pázmány, — bizony mint ilyen véletlen dolgon magam is sokat gondolkodtam és szintén palatinus urammal együtt voltam, az mikor egy levele érkezék Bethlen Istvánnak mind én hozzám, mind palatinus uramnak, fiát és menyét jószágával együtt commendálja ; ugyan igen serio kérdém ő kegyelmétől, ha ebben az mostani Bethlen dolgában nem értett-é valamit, én előttem ugyan igen tagadá sok szókkal és declaratiókkal.«

Pázmány a követeket másnap egyenként fogadta s ekkor Cherneltől azt izentette Rákóczynak, hogy »azon is legfőképen penig igen mesterkedjék, ha Bethlen Pétert kézrekeríthetné ; ha kijárna, vagy megragadtathatná, avagy a benne valókkal csinálna valami correspondentiát igérettel, adománynyal, ha oly emberek volnának benne, próbálná őket . . . Bezzeg osztán mint egy madárral, az hűsön az atyjával is játszhatnék«. Egyébiránt mindenben helyeselte Rákóczynak a követek részére adott utasítását ; biztosította őket, hogy Bethlen István támadását ő felsége nem jó szemmel nézi, a mit az is bizonyítani látszik, hogy »parancsolt mind vármegyéknek, kapitányoknak és hajdúvárosoknak, hogy mint efféle emberrel semmi közösülések ne legyen« ; rajta lesz azonban, hogy a királyt még határozottabb nyilatkozatra bírja.

Bécsbe érve, a kanczellár által kihallgatást kértek a királytól, ki febr. 17-én reggel fogadta a követeket, »nagy bőcsülettel látván« őket. A követi előterjesztéseket a titkos tanácsban még az nap tárgyalás alá vették, hol elhatározták, a mit Pázmány bizonyosra vett, hogy azokról mindenekelőtt a nádor s az érsek véleményét kell meghallgatni. Chernel a Kismartonban tartózkodó nádort személyesen is felkereste, ki »igaz tökéletes jóakaratját« ajánlta ugyan, de mivel a király segítségét nem tartotta bizonyosnak, hangsúlyozta a törökkel való megbékélés szükségességét. Ha ez lehetséges nem volna, Rákóczy inkább fejedelemségéről mondjon le, s választasson maga helyett más fejedelmet; hagyja ott Erdélyt, jöjjön ki magyarországi birtokaira, mint valamikor atyja tette volt, de semmiképpen se tegye koczkára fejedelemségével együtt birtokait s talán az egész országot is. Márczius 14-én Chernelék elhagyták Bécset s Pozsonyba indultak, hogy Pázmányt behatóan tájékoztassák követségök eredményéről. A főpap nem titkolta, hogy a király resolutiója nem elégíti ki, de úgy vélte, hogy Rákóczynak így sincs oka aggodalomra, mert ha »ő felségének . . . abban más consideratiói voltanak« is, az bizonyára »nem ő kegyelme a fejedelem kárára« esik. A maga részéről ajánlja Rákóczynak, hogy »elsőbben az alattavalóknak keresse kedveket, ha kiket megbántott, recognoscálja, méltó megengesztelni őket, az töröknek mind adományával, ajándékával kedvét keresvén, adaját ugyan beadván; ez mellett az fösvénységnek békét hagyjon, mind magyar hadakat fogadjon, az lengyeleket is, kiváltképpen az szabados kozákokat idején requirálltassa, az erősségeket éléssel és hű emberekkel megrakja . . . . Pénzit ne kímélje, csak országát tarthassa meg; valameddig országa lészen, mindaddig leszen pénze, de ha országa nem leszen, pénzihez se bízzék azután.« [1] Márczius 16-án kelt levelében maga is figyelmezteti a fejedelmet a komoly készülődés szükségességére. [2]

A követség végeredményképpen Rákóczyt nem elégíthette ki ugyan, mivel II. Ferdinánd válaszában tartózkodó volt s nyilvánvaló jóindulatának hangsúlyozásán kívül tényleges igéreteket nem tartalmazott: a mennyire bántja a császárt Bethlen István eljárása, annyira megnyugtatja őt a fejedelem kifogástalan magatartása; ismétli, hogy Bethlent nem fogja megsegíteni, sőt parancsot adott a magyarországi megyéknek, a hajdúságnak, hogy nyugton maradjanak; felteszi róla is, hogy a béke fentartására s a kereszténység jóléte érdekében mindent el fog követni. [3] A csá-

[1] Chernel memorialéja. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 472—76. ll.
[2] Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. k. 162. l.)
[3] Szilágyi: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. 163. l.)

szári válasz tehát a nádor álláspontját tükröztette vissza, mely, mint láttuk, abból a felfogásból indulván ki, hogy Bethlen fellépése Erdély belső ügyeihez tartozik, teljesen Rákóczy politikai ügyességére bizta a fejleményeket, főleg azért, hogy a király tényleges beavatkozása magyarországi török háborút ne idézzen elő. Esterházy nádor éppen erre való tekintetből már február 2-án megírta Bethlen Istvánnak, hogy »igyekezzék maga az erdéli fejedelemmel ő kglmével való dolgait is accommodálni, eltávoztatván minden keresztyén és azonkivöl is elég elfogyott nemzetünk vérontását«.[1] Chernellel való találkozása után pedig Rákóczyhoz írt levelében keserűen kifakad, hogy »mind im mind magunk nemzete kezde oka lenni szegény édes hazánk romlásának, az szentirásnak ama mondása szerint, hogy perditio tua ex te Israel«.[2]

Esterházy mindeddig azt hitte, hogy kiélesedett, de békésen még mindig elintézhető személyes versengésről van szó, hogy tehát az ellentét egy kis jóakarattal elsímítható. Rákóczynak Herczeg Zsigmond által hozzá küldött, február 16-án kelt jelentése alapján azonban be kellett látnia, hogy Bethlen István háta mögött a porta áll hódító törekvéseivel,[3] melyeket a II. Ferdinánddal ellenséges nyugati hatalmak izgatásai táplálnak; s ha a porta Bethlen István megsegítését elhatározta, — »nem hagyják ott járni, a hol ő akarná«. Most már a nádor is határozottabb hangon sürgette Bethlent a békés megegyezésre. »Irtam és izentem is ő kglmének, magát is vetvén példájul, hogy fejedelem lévén is letötte azt az keresztyén vérnek eltávoztatásáért, mert annál inkább pogány fegyverét sem ingerleni, sem vinni nem illendő keresztyén felebarátaira. De . . . rabbal beszéllönk«, írja Chernelnek.[4]

Sokkal világosabban látta a helyzetet Pázmány, ki már a mozgalom csirájában felismerte a porta hatalmi törekvését, mely Bethlent inkább csak eszközül használja, a mit a nádor csak később vett észre. Az öreg úr politikai multja eléggé megtanította arra, hogy benne sem határozottság, sem kitartás nincs s így feltételezte, hogy az első diplomatiai kudarcz visszavonulásra, illetőleg békés megegyezésre fogja bírni. Ellentétben tehát Esterházyval, ki e mozgalomban egyelőre semleges szerepet szánt magának s ezáltal Bethlenben némi reményt keltett, azonnal kíméletlenül megleczkéztette az öreg urat, mozgolódását kár-

[1] *Tört. Tár.* 1884. 310—11. ll.
[2] 1636 márcz. 1-én kelt levelében. *Tört. Tár.* 1885. 591—92. ll.
[3] 1636 márcz. 4-én Rákóczyhoz írt levele. *Tört. Tár.* 1885. 593. l. és *Erd. Orsz. Eml.* IX. 227. l. jegyzet.
[4] 1636 márcz. 30-án Chernelhez írt levelében. *Tört. Tár.* 1885. 597. l.

hoztatta s utasítja, hogy minél rövidebb idő alatt békéljen meg törvényes fejedelmével. »Kglmedet — úgymond — békességszerető, csendes elméjű és akaratú úrnak tartottam. Azt is alítottam, hogy az keresztyénség indulati arra kötelezték kglmedet, hogy a maga és sok ezer ártatlan keresztyén veszedelmével, most kiválképpen vénségében, országot ez földön nem keres, hanem inkább utolsó károkat szenved, hogy sem az keresztyénség mulására törököt-tatárt hozzon. De úgy látom, hogy az emberi indulatok igen elhatalmaztak kglmeden és úgy hiszem, nem annyira maga vétkétől, mint gonosz tanácslók késztetéséből.« »Mi haszna kglmednek, — folytatja tovább — ha az egész világot elbirná is, ha az Isten ítélőszéke előtt kárhozatsententiában esnék!« Arról meg van győződve, hogy az erdélyi fejedelemben is vannak fogyatkozások, de hiszen nem volt s nem lesz fejedelem, kiben hibát találni ne lehetne. »Szálljon magában, gondolja meg végit cselekedetinek. Ha végben nem viheti kglmed dolgát, mi jő ki belőle? Ha végben viszi, mennyi romlással kell annak lenni?« Hagyjon tehát békét a veszedelmes tanácsnak, s idejekorán visszavonulván, elégedjék meg azzal, hogy jószágát békességben birhassa, »mert bizony mind ez világon s mind az másikon megsiratja kglmed, ha különbet cselekszik.« [1]

Bethlen elől a tisztességes visszavonulás lehetősége nem volt elzárva. Az erdélyi rendek is a béke álláspontján állottak s csak a végső szükségben akartak fegyverkezni. A fejedelemben, ki a bécsi udvartól langyos biztatásokat kapott, s kit a nádor s a bíboros érsek is inkább békére, mint háborúra ösztönöztek, szintén meg volt a hajlandóság, de, mint a nádor jól sejtette, a porta, illetőleg a magyarországi vezérek hatása alatt Bethlen István a fegyverekre akarta bízni a kérdés eldöntését.

Szalánczynak már útjában Buda felé alkalma nyilt tapasztalni a magyarországi hódoltságiak Rákóczy-ellenes hangulatát. Szolnokon az a hír fogadta, hogy a porta egyik magasabb rangú pasája útban van Bethlen István szolgáival, megbizatása lévén a végbelieket eljárni, hogy »az mit az talál az végbeliektől, az le zen.« [2] Azt is beszélték, hogy Bethlen megkapja a botot és a zászlót. [3] Igaz ugyan, hogy e hírek koraiaknak bizonyultak, mert Sebessy Boldizsár, az állandó portai követ éppen ez idő tájt azt jelentette urának, hogy a perzsa háború készületei teljesen lefoglalták a szultánt, Rákóczy szerencséjére, mert a portán már bevégzett tény volt, hogy a tavasz elején Erdélyt haddal

[1] 1636 febr. 23-án Bethlen Istvánhoz írt levele. *Tört. Tár.* 1885. 589—90. ll.

[2] 1636 márcz. 10-iki jelent. (Beke és Barabás: id. kiadv. 183. l.)

[3] U. azon jelentése. (Beke és Barabás: id. kiadv. 184. l.)

megtámadják. A fejedelem azonban így is óvatos legyen, mert tekintve a porta ingadozó és megbízhatatlan politikáját, nem lehetetlen az sem, hogy a tavasz folyamán tényleg kiüt a háború,[1] annál inkább, mivel Bethlen portai követei folyton azt hiresztelik, hogy Rákóczyt Erdély nem szereti »s nem akarja tovább fejedelmének ismerni«; törvénytelenségeit megúnták, s hogy Rákóczy szövetséget kötött a némettel s a lengyellel a török ellen stb.[2]

Kétségtelen, hogy a porta Bethlennel és Rákóczyval szemben kétszínűen viselkedett; mindkettőt jóindulatáról biztosította, hogy azok között békés megegyezés létre ne jöhessen mindaddig, míg a keleti bonyodalmak el nem símulnak. Bethlen tehát, jóllehet II. Ferdinánd jóindulatára s támogatására nem számíthatott, időszerűnek látta jelenlegi s jövendő magatartása igazolásául választ a rendek februáriusi határozatára megírni, melyről most Szalánczy követsége útján tudomást vehetett, s mely a békés megegyezés lehetőségét kizárni látszott.

Szalánczy márczius 12-én érkezett Budára gazdag ajándékokkal,[3] a fejedelem a rendek leveleivel s békeajánlataival. Megérkezése után a budai vezér divánba hívta a temesvári, nándorfehérvári és egri pasákat, a szolnoki, kanizsai és gyulai bégeket, a követeket s magát Bethlen Istvánt is. A vezér Bethlent panaszai felsorolására hívta fel, az öreg úr előadta, hogy a fejedelem a magyarországiakat nagyobb kedvezésekben részesíti, mint az erdélyieket, mindenekelőtt pedig a Bethlen Gábortól a saját síremlékére s a gyulafehérvári collegium felépítésére s fentartására hagyományozott alapítványokat eltulajdonította. A követek a vádakra utasításuk értelmében válaszoltak, tagadva azok valódiságát, úgy hogy a budai vezér, ki ez ügyben pártatlannak akarta magát feltüntetni, a tárgyalások folytatását volt kénytelen határozni.[4] Bizonyosra vehető azonban, hogy a diván hangulata Rákóczy ellen volt; ez bátoríthatta fel Bethlent arra, hogy — bár a formális tárgyalások mindig folytak — márczius 17-én kibocsássa második körlevelét, mely az öreg úr jóhiszeműségét igen kétségesnek mutatta.

Bethlen mindenekelőtt ezen második körlevelének jogosultságát vitatta; a ki tudja a vele történteket, arról felteszi, hogy Rákóczy válasza után is neki ad igazat; de sokan vannak, kik a valódi tényállást nem ismervén, a fejedelem feleletének igaz

[1] 1636 febr. 13-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 339—40. ll.)
[2] Sebessy 1636 febr. 17-iki jelentése. (Szilágyi: id. kiadv. 343. l.)
[3] Jegyzékét l. Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 289—91. ll.
[4] G. Kraus: *Siebenbürgische Chronik.* (Font. Rer. Austriac. III. 119—120. ll.)

voltában hisznek s így az ő eljárása felett pálczát törnek. Ezért kénytelen Bethlen újból válaszolni első körlevele czáfolatára s a rendek elfogulatlan ítéletére bízni, »ha annak az írásnak csak egy czikkelyében nem hogy igaz, de csak igazsághoz hasonló dolog is lehessen-e?« Visszautasítja azt a feltevést, hogy ő minden áron a fejedelemséget kívánja; tiltakozik az ellen is, hogy gubernátorsága alatt törvénytelenségeket követett el; álljon elő s mondja szemébe az illető, kivel bármi tekintetben is igazságtalan volt. Szemére veti Rákóczynak, hogy őt s családját csalárd úton igyekezett jogos birtokaiból kivetni; a fejedelem törekedett ugyan eljárásának törvényes színt adni, de az csak erőszakossága palástolására szolgált. Vádolja a fejedelmet, hogy kétszínű s következményeiben Erdélyre végzetesnek látszó politikát folytat: egyrészről a török portával való hagyományos politikai viszonyon akar változtatni s keresi a törökkel ellenséges császári ház barátságát, de ugyanekkor állandóan érintkezik a Habsburgok külellenségeivel is, kik őt a császár ellen háborúra akarják birni. Azt sem hiszi, hogy Rákóczy a Bethlen-féle síremlék és iskolaalapból kölcsönvett összeget, bárminő kötelezvényt állított is ki, megfizeti; neki is adott hitlevelet s kötelezvényt, de eddig még nem tapasztalta, hogy annak csak egy pontját is megtartotta volna. Érthetetlen, hogy miért bízza Rákóczy az ország végházait magyarországiakra s nem született erdélyiekre; az az ellenvetése, hogy »nem kártevő embereket állatott azokban«, nem állhat meg, mert »az minemű idegeneket ... az mi szegény országunk házaiban helyeztetett, olyanok Erdélyben hazafiai számosan találtattanak volna istennek hála.« Szemére hányja, hogy Székely Mózest és társait »törvéntelen, irgalmatlan országlás«-ával ő üldözte ki az országból, ugyanezért s nem másért került rabságra Zólyomi Dávid, ezért lett földönfutóvá fia, Bethlen Péter is. Valóban nevetséges ezek után Rákóczy válaszában annak hangoztatása, hogy »soha Erdélyben az igazság úgy ki nem szolgáltattatott, mint Rákóczy uram idejében«. »Hatalmas Isten, — jegyzi meg gúnyosan — szent István király, szent László király s többek mint érdemelhették volt meg az canonisatiót, ha Erdélyben az igazságot annira ki nem szolgáltatták, mint Rákóczy uram«; avagy talán Rákóczyt is kanonizálni akarják?

Istent hívja bizonyságul, hogy ő a fejedelemnek kezdettől fogva »igaz jóakarója« volt. S most Rákóczy mégis azzal vádolja, hogy a fejedelemséget az ország szabad választása ellen ő adta neki, s hogy azzal úgyszólván kereskedett. »Ámde, — úgymond — ha én kereskedtem az fejedelemséggel, ő kglme vásárlotta meg és nyilván úgy kellett megvásárolni, az mint én adtam.«

»Ha — folytatja tovább — én az ország szabad ellectiója ellen adtam neki, ezért ő kglme maga pronunciálja magát az ország szabad ellectiója ellen való fejedelemnek, az ki penig ország szabad ellectiója ellen való fejedelem, illegitimusnak, egyszóval tyrannusnak szokták híni.« Valóban ez az elnevezés illeti legjobban Rákóczyt. Megmondták még a magyarországi főrendek közül is igen sokan fejedelemmé választásakor, hogy »az mi hazánknak és az én familiámnak romlást, veszedelmet és jajt« fog szerezni; »némelyek penig azt jövendölték, félő, valamiképpen utolsó fejedelme ne legyen Erdélynek.« Ő ezt kezdetben nem akarta elhinni, most azonban kénytelen beismerni, hogy »törvéntelen országlásával, meghihatatlan keménységű erkölcstelenségével mindenekre okot csinált, ajtót, kaput nyitott«. A rendek elfogulatlan ítéletére bízza, hogy ki okozott több kárt az országnak, ő-e, vagy Rákóczy. »Adja Isten, — fejezi be a körlevelet — ő kglmében legyen annyi szeretet kglmetekhez, hazájához és nemzetéhez, mint én bennem.« [1]

A követi tárgyalásokat a vezér, bizonyára Bethlen István óhajtására, mesterségesen halasztotta, hogy Rákóczyt, kinek elsősorban a budai követség végeredménye után kellett igazodnia, lekösse, viszont Bethlen időt nyerjen a kellő szervezkedésre. Az öreg úr tényleg nagy tevékenységet fejtett ki. Állandóan levelezett a nádorral, ki előtt Rákóczy szavahihetőségét igyekezett kétségbevonni, [2] s kinek márczius 17-iki kiáltványát is megküldötte. A nádornak ez utóbbira mindössze annyi megjegyzése volt, hogy »sok az írás mind az két felől, de talán nem leszen gonosz,« mert még mindig abban a meggyőződésben volt, hogy a köztük folyó tollharcz nem lesz meddő s a feleket egymáshoz közelebb hozza. Bethlen különben is mindig hangoztatta a nádorhoz intézett leveleiben, hogy »az törökkel való békesség ellen sem mást nem ingerel, sem maga abban valami akadékot tenni nem kíván.« [3] Különös, hogy a nádor, ki néhány nap előtt Chernelhez írott levelében úgy nyilatkozott Bethlenről, hogy neki a törökkel szemben akarata nincs, mert valóságos rab, egyidejűleg a jóindulat s rokonszenv egy nemével tárgyalt az öreg úrral s így — talán akarata ellenére — elősegítette az ellentétek teljes kiélesedését.

Bethlen István időközben az erdélyi szász városokat is megkísérlette Rákóczy ellen ingerelni. Leveleket iratott hozzájuk, felszólítván a polgárságot, hogy panaszaikkal nyíltan lépjenek

[1] 1636 márcz. 17-én kelt körlevele. *Erd. Orsz. Eml.* IX. k. 477—96. ll.
[2] 1636 márcz. 24-iki levele. *Tört. Tár.* 1884. 317—18. ll.
[3] 1636 ápr. 9-iki levele Bethlen Istvánhoz. *Tört. Tár.* 1884. 322. l.

fel Rákóczy ellen. A terv nem sikerült, mert a hatóságok, félve a következményektől, Rákóczyt azonnal értesítették Bethlen leveleinek tartalmáról.[1]

A követi tárgyalások eredményre nem vezetvén, a budai vezér Szalánczyékat április közepe táján (ápr. 13.)[2] »nagy kedvetlenséggel« hazabocsátotta, azzal a meghagyással, hogy egy hónapon belül a mostaninál jobb utasítással újabb követség jöjjön Budára a fejedelemtől és a rendektől.[3] A követség magával hozta Bethlen István resolutióját, melyet ő vele a budai vezér újabb tárgyalás alapjául akart vétetni. Kívánságai a következők voltak: Mutasson az ország elegendő kezest, kinek biztosítására bátorságosan vehesse el a békességet; a Bethlen Gábortól a gyulafehérvári főiskolára hagyományozott húsz ezer frtot kamataival együtt azonnal fizesse meg a fejedelem s a nyugtát a püspök és az esperes küldjék meg neki. Építtesse fel a collegiumot s a deákok ellátására való provisiót jutalékaival együtt szolgáltassa ki; orvosolja a sérelmeket; nevezetesen, a kiket vagyonukban megkárosított, azokat kárpótolja; az idézés nélkül elfogott és elítélt nemeseket, így Zólyomi Dávidot és Fráter Pált azonnal bocsáttassa szabadon, jószágaikat adassa vissza s ezután csak »országunk törvénye szerint citáltassanak.« A topai egyezség pontjait hajtsa végre, a Bethlen Gábor-féle síremlékalapból kölcsönvett hétezer frtot fizesse meg. Töröltesse az 1636 febr. országgyűlési végzések I. articulusát, mely őt megbélyegzi,[4] s az előbbi országgyűlések, különösen az 1625 május-júniusi gyulafehérvári országgyűlés XIX. articulusát a homagium letételének feltétlen kötelezettségéről,[5] melyet a fejedelem »in privatam vindictam csináltatott az régi jó rendtartások ellen«, mert az országgyűlés olyan értelmű határozathozatalt sohasem sürgetett. Metesdet és Gaurát neki, Bábolnát és Monorát pedig Bethlen Péternek adja vissza; engedje meg fiának a békés kiegyezést azzal az asszonynyal, kinek urát véletlenül megölte. Ne kívánja tőlük, hogy fenhatósága alatt éljenek, de viszont erdélyi jószágaikban »lenni vagy ideig lakni szabados legyen.« A hozzájok hű ecsedi és huszti szolgáik birtokai megtartassanak s azok a legteljesebb amnestiában részesüljenek.[6]

[1] G. Kraus: *Siebenbürg. Chronik.* (Font. Rer. Austriac. III. 120. l.)
[2] Bethlen István naplója. *Tört. Tár.* 1884. 305. l.
[3] G. Kraus: *Siebenbürg. Chronik.* (Font. Rer. Austriac. III. 121. l.)
[4] »Nem tudván semmit abban, miképpen Ngodat szabad electionk ellen titkon, hírünk nélkül hítta és úgy akart magának s gyermekinek hasznot keresni, az mi electionknak és abbéli szabadságunknak nagy sérelmével és romlásával.« *Erd. Orsz. Eml.* IX. 459. l.
[5] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 421—22. ll.
[6] *Török-magyarkori államokmánytár.* III. 339—40. ll.

Bethlen előterjesztései felett országgyűlés lévén hivatva határozni, Rákóczy azokra nem válaszolhatott; jónak látta azonban a resolutiót egész terjedelmében Pázmány Péter tudomására hozni főleg azért, mert a nádor — előtte kétszínűnek látszó — magatartása megdöbbentette s mert ennek következtében nem tudta, mennyiben fedi a nádor eljárása az udvar hivatalos pártfoglalását. Bethlen István már ezelőtt is dicsekedett azzal, hogy a nádor s az udvar részéről »nem akadálya, hanem inkább conniventiája leszen«,[1] a fejedelemnek tehát érdekében állott a valóság mielőbbi megállapítása.

Szalánczyék hazatérése után tehát néhány nappal, április 29-én, Klobusiczky Andrást és Réz Andrást a Bethlennel folytatott tárgyalások összes irataival[2] Pázmányhoz küldötte a következő utasítással: Jelentsék a biborosnak, hogy a Budára küldött követek visszaérkeztek a vezér azon újabb követelésével, hogy Boros-Jenőt azonnal adja át a fejedelem. »Ez immár az Bethlen István uram odamenetelének egyik gyümölcse«. A buda, vezér egyébiránt türelemre inti Bethlent, hogy »várakozzéki mert most sok dolgok vagyon«, de ugyanekkor Rákóczyt is biztatja, hogy legyen hűséges a porta iránt, mert akkor békességben marad. Mutassák meg Bethlen postulatumának másolatát, mint a vele folytatott tárgyalások eredményét. Minthogy Pázmány bizonyára tudomással bír Bethlen márczius 17-iki körleveléről, a követek hangsúlyozzák, hogy Bethlen azon vádjai, hogy Rákóczy a császár ellenségeivel most is élénk összeköttetésben áll, nem való. »Miolta — úgymond — ő felsége az diplomát az eperjesi végezés szerint megküldötte minekünk, bizony ő felsége ellen sehova levelünk nem volt, emberünk nem járt, sőt hütlevelünket is soha oda való ellenségének ő felségének (híjuk Istent bizonyságul), még mikor ő felségével egy kis egyenetlenségünk vala is, akkor sem adtunk, sem küldtünk. Mert nem volt soha olyan elhányó hitünk, mint neki.« Adják a biboros tudomására a nádornak Illésházy Gáspárhoz és Bethlen Péterhez írt leveleit, melyeket másolatban is mellékelt; »nekünk csudás írásnak látszik, elménk háborodásával is vagyunk, micsoda időkre igazítja palatinus uram, hogy várakozzanak mindenek, micsodák azok, kiket pennára nem bízhat, sőt akaratját sem mutathatja, ha idő nap előtt mozdítnak valamit.« Adjon a bíboros ebben az ügyben tanácsot; értesítse-e a fejedelem a nádor leveleiről a királyt, vagy maga Pázmány teszi-e ezt? Ha Páz-

[1] Rákóczynak 1636 febr. 26-ról kelt memorialéja Szalánczynak. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 286. l.)

[2] Jegyzéke *Erd. Orsz. Eml.* IX. 502. l.

mány már most kívánja tudni Rákóczy válaszát Bethlen postulatumára, a követek arra is megfelelhetnek; hangsúlyozniok kell azonban, hogy Bethlen kívánságainak némelyike már tárgytalan, legnagyobb része pedig nem Rákóczyn, hanem az országgyűlés határozatán fog mulni. A mi kizárólag a fejedelem hatáskörébe tartozik, azon kész segíteni, a mennyiben természetesen ezáltal tekintélye nem szenvedne.[1]

A porta politikája még most is változatlan maradt: pártfogolja Bethlent, de ugyanekkor Rákóczyt is biztosítja jóindulatáról. Huszain budai vezér márczius havában a rendeknek adott válaszában úgy ír, hogy »mindnyájan egyezségben lévén, elmétekből az gonosz gondolatokat kivessétek, az megnevezett fejedelmet (t. i. Rákóczyt) fejedelmeteknek tudjátok, hatalmas császárunkhoz való hűségben legyen, az országot birja, az szegénységet oltalmazza, hasznos dolgoknak végbenvitelében igyekezzék.« Azon ne ütközzenek meg, hogy Bethlen István nála van, mert »hatalmas császárunkhoz folyamodóknak az régi szokás szerint böcsületet adnak.«[2] Ugyanekkor Huszár portai követsége kapcsán Sebessy portai kapitiha is jelenti urának, hogy a kajmekam a Huszártól vitt levélre azt válaszolja: »valamint az hatalmas császárunknak athnaméja tartatja, a szerint mind Ngodat fejedelemségében, mind az országot régi megrögzött szabadságában megtartja, mások ellen is megoltalmazza, csakhogy Ngod is országával együtt igaz hűségét megtartván, adaját az országnak az régi szokás szép rendtartása szerint beszolgáltatván, az országgal békével élvén, senkitül semmi bántása nem lészen, sőt ha Bethen István szintén bejőne is ide az portára, elülhet ő is az bőrvárban, honnét Székely Moisest kivitték és az hatalmas császárunk profontot rendelvén neki, nyughatik ott.«[3]

Ha Rákóczy nem okult volna a Székely Mózessel történtekből, úgy e hírek megnyugtatták volna a porta jóindulatáról; de a porta eljárása Bethlen ügyében csak ismételt változata volt az előbbi politikának s a fejedelem meg volt arról győződve, hogy a porta puszta ijesztgetésekkel, melyek végeredményben meddők s a porta tekintélyét alapjában veszélyeztetők voltak, nem fog megelégedni, s hogy csak a keleti bonyodalmakon mulik[4] közvetlen beavatkozása. Rákóczy ezen követ-

[1] Rákóczy 1636 ápr. 29-ről kelt utasítása. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 498—502. ll.

[2] *Tört. Tár.* 1885. 598—99. ll.

[3] 1636 ápr. 3-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 351. l.)

[4] L. Sebessy 1636 április 15-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 355—57. ll.)

keztetését, mely a multak tapasztalatain alapult, Sebessy egyébként optimista felfogású jelentései csak megerősíthették, Huszárnak április közepe táján hozzá írt újabb levele pedig teljesen megszilárdította. »A császár, — írja a fejedelem a portai kapitihának — ez mostan Huszár Péter uramtul írt levelében úgy ír nekünk, hogy az fejedelmek választása nem az ország szabadságában, hanem egyedül csak a maga hatalmában vagyon... Látnivaló dolog, szabadsága romlása lészen abból is az országnak.« Ha tehát a porta előtt »sem hűségünk, sem engedelmességünk, sem adónknak esztendőnként való beszolgáltatására, sem hogy országunkat békességben tartjuk, sem egyre, sem másra nincsen tekintet«, akkor nem marad más hátra, mint utolsó kísérletképpen a porta beavatkozását fegyveres ellenállással visszautasítani.[1] Rákóczy tudósításai Sebessyt is, ki úgy látszik, a porta ígérgetéseit s folyton hangoztatott jóindulatát készpénz gyanánt vette, nagyobb óvatosságra késztették; a buzgó kapitiha ezek után kételkedvén a portai vezérek és intézők jóhiszeműségében, osztozik ura aggodalmaiban s így következő jelentései inkább fedték az igazságot.

Bethlen István április közepe táján gazdag ajándékokkal s nagy összeg aranynyal újabb követséget küldött a portára, hogy a végleges döntést ügyében siettesse, s mint Sebessy jelenté, a hatás nem maradt el. Ugyanaz a kajmekám, ki néhány héttel ezelőtt Bethlenről oly kicsinylőleg nyilatkozott, most már tagadta, hogy az öreg úr Rákóczy ellen izgat. Követei — úgymond — nem jöttek semmiféle vádló levelekkel, »hanem csak avval, hogy ide a portára kéredzik az öreg úr«.[2] »De hazugság, kglmes uram, — felel erre mindjárt maga Sebessy, kinek tényleg sikerült megtudnia, hogy Bethlen követei leveleket vittek magukkal a budai vezérhez s az öreg úrhoz, — »hogy az egész budai örög embereket, az környülvalókat is mind összehivassa az vezér, tudniillik az értelmes embereket és legyen consiliumok, lássák, az mit jobbat feltalálhatnak az ngtok és az öreg úr, Székely Mózes controversiájok között, azt cselekedjék, hogy minden zürzavaros állapot lecsendesedjék, utána vetvén azt is, hogy az három közzül ngodat-e, az öreg urat-e, avagy Székely Mózest

[1] Rákóczy 1636 ápr. 21-én kelt levele Sebessyhez. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 359—60. ll.) A fejedelem a fegyveres ellenállást nem írja ugyan nyiltan, de érthetően céloz arra. A Konstantinápolyban székelő külföldi követeknek is feltünt a porta ellenszenve Rákóczy iránt, kit német érzelműnek tartanak s kit a velenczei követ véleménye szerint a porta trónjától megfosztani szándékozik. (Óváry L.: *Tört. bizotts. iratt. más.* III. k. 98—99. ll.)

[2] 1636 május 1-én kelt jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 361. l.)

ítélik illendőbbnek az erdélyi fejedelemségre ; az melyiket ngtok közzül illendőbbnek találják, azon nyugodjanak meg«.[1]

Rákóczy jól tudta, hogy Erdély autonómiájának s a szabad fejedelemválasztásnak ezen durva megsértése a Bethlen Gábor hagyományain felnőtt rendekben erős visszahatást fog kelteni. A fegyverkezést kikerülhetetlennek tartotta, de mint Sebessy útján idejekorán a porta tudomására juttatta, nem a porta ellen, mert »hatalmas császárunkhoz való igaz hűségünk ellen abban is semmi igyekezetünk, gondolkodásunk egy csepp is sincsen«, hanem Bethlennel szemben, ki »mind elfutásától fogva nyilvánvaló ellenséges igyekezettel, gonosz szándokkal viselvén és mutatván hozzánk magát s most is az egész ország követeinek megtalálására, az szép egyességre, csendességre« nem akar hajolni. »Ő ellene magunk oltalmára nem akarunk vigyázatlanul találtatni, az Istennek erős törvénye, parancsolatja is nem tiltván el senkit az maga igaz oltalmazásától.« [2]

»Bethlen Istvánnak Budán mutatott kévánságira« országgyűlés lévén hivatva érdemlegesen válaszolni, I. Rákóczy György 1636 május 25-re Gyulafehérvárra hivatta a rendeket. A rendkívüli országgyűlés Bethlen kívánságainak felülbírálását egy bizottságra bízta, mely javaslatait a következőkben terjesztette elő : Bethlennek meg kell elégednie azzal a hitlevéllel, melyet a rendek neki a februáriusi országgyűlésből kifolyólag felajánlottak,[3] »annál egyebet nem mondhatunk s más kezest is nem mutathatunk ; ha ezzel Bethlen István uram contentus nem leszen, egyébre annál most is magunkat nem ígérhetjük és másforma assecuratoriát is ő ngának nem aduńk«. A collegium ügyében az országgyűlés nem tartja magát illetékesnek állásfoglalásra, mert »az is nem az ország közönséges dolga, hanem tulajdon az ecclesiáé«. Tiltakoznak az ellen, hogy Bethlen úgy tünteti fel magát, mint a kire az ország sérelmeinek orvoslását bízta. »Mi őngára semmi követséget nem bíztunk, ő ngát oda nem küldöztük, hogy onnét a mi dolgainkat országostól igazgassa« : van Erdélynek fejedelme, ki törvényesen uralkodik s a ki minden törvénytelenség szigorú bírája. Ha Bethlent magánügyeiben sérelem érte, s e sérelmek az alkotmány keretein belül Rákóczy által orvosolhatók, a rendek készek magokat a fejedelemnél közbevetni. Végül ismét felajánlják Bethlennek és híveinek az amnestiát ; ha azonban attól vonakodnának, felhatalmazzák a

[1] 1636 május 8-iki jelent. (Beke és Barabás : id. kiadv. 236. l.)

[2] 1636 május 16-án kelt levele Sebessynek. (Szilágyi : *Levelek és okiratok* etc. 367—68. ll.) Ugyanez közölve : Beke és Barabás : id. kiadv. 243. l.

[3] *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 316—17. ll.

fejedelmet az 1633 augusztusi gyulafehérvári határozatok [1] foganatosítására, melyek eredetileg Székely Mózesre és társaira vonatkoznak ugyan, de igen jól alkalmazhatók a szintén szökevény Bethlen Istvánra is.[2]

A bizottság javaslatait az országgyűlés magáévá tevén, azokat beczikkelyeztette,[3] egyúttal azonban végzésileg állapítják meg azt is, hogy őket sem a fejedelem, »sem más senki . . . nem hogy bottal (a mivel Bethlen a rendek februáriusi határozatára czélozva gúnyolódott), de még csak szóval való kérésekkel is nem bántott, sem nem kénszergetett, hanem kinek-kinek libera voxa volt.« (Art. VI.) Kimondják, hogy a februáriusi országgyűlés határozatából rendelt portai követség rövid idő alatt induljon Konstantinápolyba, s egyidejűleg újabb követség keresse fel Budán is az öreg urat a tárgyalások folytatása végett. Az országgyűlés Bethlen méltányosnak látszó s teljesíthető kívánságai elől nem akar elzárkózni; abban az esetben, ha Bethlen hazajön, »az egész tanács táblabirái s az nemes ország« elé terjesztetik Bábolna és Monora ügyét (Art. XII.); készek megadni a Bethlen Gábortól a marosillyei őrség ellátására rendelt fizetést, csakhogy természetesen, »mivel az ország jövedelméből fogják tartani az ott való praesidiumot, legyenek az ország s fejedelem hűségére sub corporali juramento kötelesek« (Art. XIII.); hajlandók hazatérése esetében Metesd és Gaura falvakat »illendő summá»-ban inscribálni. (Art. XIV.) »Egész országul, három nemzetül unanimi voto et suffragio« határozzák továbbá, hogy abban az esetben, ha Rákóczy előbb halna el, mintsem a collegium húszezer frtját visszafizetné, Rákóczy utódai »tartozzanak az hátra maradó summáról az ecclesiát az fiscusából contentálni«. (Art. XV.) Zólyomi Dávid és Fráter Pál ellen hozott korábbi ítéletükön nem változtatnak. (Art. XVII., XVIII.) Fentartják a mult kolozsvári országgyűlés azon végzését, melylyel Bethlen Péter és a huszti őrség ellen hadat indítani rendeltek, melyen a budai vezér időközben enyhíteni törekedett. (Art. IX.)[4]

A gyulafehérvári országgyűlés határozatai lényegileg egyeznek a kolozsvárival; némi engedékenység mutatkozik ugyan bennök, de csak kisebb jelentőségű ügyekben, melyek Bethlent ki nem elégíthették. Előre látható volt tehát, hogy az öreg úrhoz küldendő újabb követség tárgyalásai a mostani végzések alapján eredménytelenek lesznek, különösen abban az esetben, ha a porta politikája nem változik.

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 376—78. ll.
[2] *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 340—42. ll.
[3] Art. II., III., IV., V. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 506—07. ll.
[4] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 508—12. ll.

IV.

»Elsőben az alattavalóknak keresse kedveket, ha kiket megbántott, recognoscálja, méltó megengesztelni őköt... Ez mellett az fösvénységnek békét hagyjon, mind magyar hadakat fogadjon, az lengyeleket is, kiváltképpen az szabados kozákokat idején requiráltassa, az erősségeket éléssel és hű emberekkel megrakja.« [1] Ezt az utasítást adta Pázmány Chernel útján Rákóczynak. Valóban a sérelmek orvoslása s a hadfogadás elsőrendű szükséglet volt; az első a lappangó ellentétek kiegyeztetését volt hivatva eszközölni, hogy így Bethlen törekvései Erdélyben visszhangot ne kelthessenek, utóbbira pedig a diplomatiai tárgyalások bizonytalan kimenetelét tekintve volt szükség, mert úgy a háború kitörésének, mint a békés megegyezés lehetőségének eshetőségei, legalább ebben az időben, egyformák voltak. Ezek voltak Pázmány utasításának indító okai, de ugyanezekre gondolt, Pázmánytól függetlenül, maga a fejedelem is.

Már a Székely Mózes-féle mozgalmak idején híre járt annak, hogy törekvéseinek egyik pártolója a brassai bíró. »Annak az ő állapotjának, hogy oda be kellett menni, egyik főoka, indítója az brassai bíró volt, mert őt az tanácslotta rá«, mondja maga Székely Mózes is.[2] Rákóczy tehát joggal következtethette, hogy ha a szászok a jelentéktelen Székely Mózes fellépését is a rokonszenv bizonyos nemével fogadták, Bethlenhez annál készségesebben csatlakoznak. Jónak látta ezért a hűségesküt a nagyobb szász városokkal, Brassóval, Nagyszebennel, Medgyessel,[3] Beszterczével, Segesvárral azonnal letétetni.[4] A hűségeskü letétele csak a segesváriaknál okozott nehézséget, kik azt egyenesen megtagadták, főleg akkor, midőn a fejedelem kijelentette, hogy ha a szükség úgy kívánná, szándéka Segesvárra udvarával visszavonulni. »Hosszas rábeszélések után« s a fejedelem azon igéretére, hogy ott tartózkodása esetén sem fogja várukat lefoglalni, a hűségesküt letették,[5] sőt mikor a fejedelem haditerheiken jelentékenyen könnyített,[6] még abba is beleegyeztek, a mi ellen

[1] Chernel memorialéja. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 475—76. ll.

[2] Szentpáli jelentése 1635. aug. 1-ről a fejedelemnek. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 271. l.)

[3] A medgyesiek reversalisa 1636 febr. 8-ról. *Tört. Tár* 1884. 311—12. ll.

[4] Rákóczy tudósítása Balling Jánoshoz 1636 febr. 22-ről. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 464. l.

[5] Chron. civit. Schaesburg. (Kemény: *Fundgruben* II. 113. l.) Kraus: *Siebenbürg. Chronik. (Font. Rev. Austr.* III. 120—21. ll.)

[6] »Ngod oly kglmes urok volt nekik, hogy Ngod nem kévánta tőllök, mint Báthory Zsigmond, hogy minden tíz embernek egyike hadba menjen, az kilenczе tartsa el hópénzen az tizediket, néha pedig az ötödik embernek

pedig a Rákóczyhoz küldött követeik által tiltakoztak, hogy »kit Isten eltávoztasson, ha az szükség úgy kívánja, hogy ő ngának városunkban kellene akarmely szükségének idején jöni, szorulni, minden hozzátartozóival minden halogatás nélkül« bebocsátják.[1] A szászok hűségének biztosítására irányultak Rákóczy azon intézkedései is, melyekkel pl. 1635 november havában megengedi, hogy a brassai rézművesek »minden harminczad fizetés nélkül« szállíthassanak rezet a belényesvidéki rézbányákból,[2] vagy midőn 1636 júliusában kelt védőlevelében felhatalmazza a brassai kőmíves czéhet, hogy »társaságokon kívül való kontáros műveseket, kik privilegiumok ellen akarnak élni, szabadoson az Barczaságon megbüntethessék.«[3]

Rendezendőnek tartotta viszonyát a székelyekhez is, főleg azért, hogy Székely Mózes törekvéseit ellensúlyozza. Igy Bardóczszéket önállósította s megengedte a szék lakosainak, hogy ezentúl magok közűl választott alkirálybirájok legyen, megtartatván a szék főszolgabírájának a választásban és beiktatásban volt eddigi befolyása.[4] Megszüntette továbbá (1636 jan. 30.) a közöttük való magszakadás esetében a kihirdetést és a királyi jogot; e szerint »ezentúl soha, semmi időben a székely urak között, azok magszakadása esetében sem ezen magszakadás ki ne hirdettethessék, sem javaiknak a mi fiscusunk és utódaink, Erdély törvényes fejedelmei részére lefoglalása s valakinek azokba beiktatása ne történhessék s szabad ne legyen; de a magvaszakadtak javai nemzetségök mindkét nemére szálljanak és menjenek át, legrégibb szokásuk és rendtartásuk szerint.«[5] A régi sérelmek megszüntetése a székelységet megnyugtatván a fejedelem jóindulata iránt, akár Székely Mózes, akár Bethlen István törekvései hatástalanok maradtak. »Az székelység is így assecurált bennünket«,[6] írhatta nyugodtan Rákóczy, ki a későbbi események alatt bennök nem is csalatkozott.

egyike ment el az hadba, az négye tartotta el hópénzzel.« »90 gyaloggal tartoztak volna mindenkor, hogy az hadba küldenének, de Ngod csak felével contentus.« Bethlen Ferencz 1636 decz. 13-iki levele, *Tört. Tár* 1907. 241. l.

[1] 1636 febr. 10-én kelt reversalisuk hit. káptalani másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. Erre vonatkozik a fejedelem még két levele Bethlen Ferenczhez ugyanezen időből. (Eredetijök a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

[2] *Tört. Tár* 1898. 724. l.

[3] *Tört. Tár* 1895. 587—88. ll.

[4] Jakab-Szádeczky: *Udvarhely megye története.* 355—56. ll.

[5] *Erd. tört. adat.* I. k. 276—80. ll. *Székely Oklevéltár* IV. 261—63. ll. *Székely Oklevéltár* VI. 133—35. ll. Benkő: *Imago nationis Siculicae.* 72—76. ll. Jakab-Szádeczky: i. m. 358. l.

[6] 1636 febr. 22-én kelt levele Ballinghoz. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 464. l.

A székelyek és szászok hűségének, tehát az ország belső nyugalmának biztosítása után, gondja volt Rákóczynak hadserege szervezésére is. Bethlen Istvánnal ugyan még formaszerinti tárgyalások nem folytak, sőt előrelátható volt, hogy a fegyveres mérkőzést esetleg hónapokra terjedő szóharcz fogja megelőzni, de a fejedelem ezt az időszakot a komoly készülődésre akarta fordítani, hogy a körülmények alakulásai őt s országát készületlenül ne találják. A közvélemény egyébiránt a háború kitörését csak idő kérdésének tekintette. »Most is mind jőtön jő az sok jó legény s hadnagyság viselt emberek Magyarországból«, írta Rákóczy Bethlen Ferencznek még február 16-án,[1] tehát a Bethlen István feltételeit tárgyaló kolozsvári országgyűlés előtt. Februárius végén pedig Sebessy azon figyelmeztetésére válaszolva, hogy »fizetett had nélkűl ne legyen«, akár csak háromezer fizetett hadot tartson«,[2] megnyugtatásúl azt írhatta, hogy nem aludta el »az magunkra való gondviselést, már is bizony vagyon fizetett hadunk, lovas 2000, gyalog is annyi jó válogatott s bizonynyal merjük írni, csak ad 20. Martiig is reá telik ötezer emberre. Ha penig több kívántatik is, bizony eleget találunk, mert ... ugyan kínálkodnak szolgálatjokkal az vitézlő rend Magyar-, Lengyelországból.« [3] Utasításához híven munkácsi kapitánya, Balling János a magyarországi megyékben, Jármi Ferencz pedig Lengyelországban toborzott hadakat és pedig oly sikerrel, hogy Rákóczy számítása szerint »3000 lengyelországi gyalognak való puskának, 1000 muskatérnak szerit fogja tenni«,[4] bizonyára a megfelelő legénységgel együtt. Nagyobb mérvet öltött a hadfogadás akkor, midőn IV. Ulászló lengyel király megengedte, hogy »egész birodalmában valamennyi német gyalogot akarnak fogadtatni, annyit fogadjunk«, sőt »még azt is cselekedte lengyel király, hogy valamennyi gyalognak való puskát és muskatért akarunk birodalmából hozatni, nemcsak szabad legyen, de minden vám és harminczad nélkül is kibocsájtják.« [5] Igaz ugyan, hogy II. Ferdinánd Rákóczy azon kívánságára, hogy a fenhatósága alá tartozó vármegyékben a hadfogadást engedje meg s adja beleegyezését ahhoz is, hogy idegen és pedig lengyel zsoldosokat fogad-

[1] 1636 febr. 16-án kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

[2] 1636 febr. 13-iki levele Rákóczynak. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 340. l.)

[3] Sebessyhez 1636 febr. 29-én írt levele. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 347. l.)

[4] Többször id. levele Ballinghoz 1636 febr. 22-ről. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 464. l.

[5] Rákóczy levele 1636 május 17-ről Perényihez. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 503. l.

hasson, kitérően válaszolt, viszont azonban Pázmány határozott utasításúl adta a fejedelemnek hadai szaporítását akár a magyar vármegyékből, akár külföldről [1] s így Rákóczy Pázmány befolyásában bízva még mindig remélhette a király utólagos beléegyezését a különben nem szünetelő hadfogadáshoz.

Rákóczy ily körülmények között nyugodtan várhatta a Tholdalaghy-féle főkövetség tárgyalásainak kimenetelét, mert a legrosszabb eshetőséget: a porta fegyveres beavatkozását tekintve, sem látszott előtte fejedelemségének sorsa kétségesnek. Tholdalaghyékat az országgyűlés (1636) június 20-án bocsátotta el, kik Bukaresten keresztül utaztak Konstantinápolyba; útközben Rákóczy utasítására felkeresték az oláh vajdát, kitől portai híreket tudakoltak s a kit a követek küldetésök czéljába avatva arra szólítottak fel, hogy Erdélyt török támadás esetén segítse meg. A vajda válasza kedvező volt. »Azt mondá, hogy valamíg a feje fennáll, addig ngodnak meg nem fogyatkozik, mert Isten után ő nekie is nincsen másra reménysége, hanem ngodhoz.« [2] Konstantinápolyba július 18-án érkeztek s 20-án a vezér már kihallgatáson fogadta őket, kik ez alkalommal csak a fejedelem s az ország levelét adták át neki s egyúttal értesítették a magukkal hozott ajándékokról. Érdemleges tárgyalásba nem bocsátkoztak, mivel a nagyvezér előbb a levelek tartalmát akarta tudni.[3]

A rendkívűli követek beküldésének — írta neki a fejedelem — »csak szintén Bethlen István nyughatatlansága és az országnak szabadsága ellen való tusakodása az oka«; a rendes adót a kellő időben fogja beszolgáltatni; kéri a nagyvezért, hogy az ország nyugalma érdekében Bethlent Budáról vitesse el.[4] Abba is beléegyezik, mivel Bethlen veszedelmét nem kivánja, hogy Erdélybe visszatérjen s tegye le a hűségesküt; Rákóczy feledni fogja a sérelmeket, neki is, »fijának, szolgáinak minden vétkeket megengedi, azokat sem személyekben, sem marháikban meg nem bántja; kéri, hogy ilyen értelemben vesse magát közbe a nagyvezér is. Ez utóbbi ellenvetésképpen felhozta ugyan, hogy Zólyomi Dávid szabadonbocsáttatásában is közbenjárt, de eredménytelenűl, a követek azon felvilágosítására azonban, hogy »az ennél

[1] Chernel már ismertetett memorialéja. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 469. és 475. ll.

[2] Tholdalaghy 1636 július 4-én kelt levele a fejedelemhez. (Beke és Barabás: id. kiadv. 303. l.) Mint látni fogjuk, a vajda szavát állotta.

[3] Tholdalaghy 1636 július 23-iki levele. *(Török-magyarkori államokmánytár* II. 367—68. ll.)

[4] 1636 június 10-iki dátummal ellátott levele. *(Török-magyarkori államokmt.* II. 348. l.)

sokkal külömb dolog volt, mert neki oly vétkei voltak, kit maga is nem tagadhatott a törvény előtt«, igéretet tett, hogy küldeni fog valakit Budára, hogy »megbékültesse veletek Bethlen Istvánt és bevigye Erdélybe«. Általában a porta hangulata ebben az időben inkább békülékeny volt, mint harczias ; talán azért, mert a perzsa háború hadiereje jelentékeny részét lekötötte, talán azért, mert Rákóczy igéretei s ajándékai is megtették hatásukat. »Nekem bizony úgy tetszik, — ekként összegezi benyomásait Tholdalaghy — hogy mostan nem kell attól félni, hogy minket hatalmas császár hada bántson, vagy megkezdjen.« [1] »Miért vagyunk olyan hitetlenek, — nyugtatja meg őket alig néhány nap mulva a nagyvezér — mennyiszer írta, izente immár meg hatalmas császár s mind maga a vezér, hogy ne féljünk s ne higyjük senki szavát.« »Azért ne féljünk, ne legyünk kétségesek, mert valameddig mi hívek leszünk hatalmas császárhoz, adónkat megadjuk s magunkban is egyesek leszünk s az ország is Ngodat (t. i. Rákóczyt) szereti s Ngod is mind urakat, nemeseket és parasztrendeket szabad állapotjokban megtart, mindaddig soha hatalmas császár bennünket, sem Ngodat meg nem bánt s más fejedelmet oda nem küld, nem ad.« [2]

E biztatások, bármilyen jól hangzottak is, egyúttal azonban feltételek is voltak s ezek teljesítésének ellenőrzésében részt kívánt magának elsősorban a budai vezér, kitől közjogi állásánál fogva, melyet mint a magyarországi hódoltság helytartója betöltött, ezt a porta el is várta. Igy tehát, jóllehet a fejedelemség és a porta viszonyát az athnamékban foglaltak keretén belől közvetlen érintkezés volt hivatva szabályozni, a kölcsönös megállapodás végeredményben a budai vezér hozzájárulásától, esetleg tiltakozásától függött. Innen van az, hogy Bethlen István elszakadásának hírére az erdélyi rendek elsősorban a budai vezérnél kísérelték meg Bethlen törekvéseinek ellensúlyozását, sőt mint láttuk, a májusi országgyűlés szükségét érezte annak is, hogy Tholdalaghyék főkövetségének elindításával egyidejűleg újabb tárgyalásokat kezdjen a vezérrel, a fenyegető beavatkozás elhárítása végett.

Ezt a követséget Rákóczy Kőrösy Istvánra bízta, utasításúl adva neki, hogy a vezért a fejedelem hadfogadása és az általános fegyverkezés tekintetében nyugtassa meg. »Ha kérdenék, — úgymond — miért fogadunk hadakat, azt felelheti : mi mind a kajmekam esküvésének s mind az ő nga biztatásának örömest hin-

[1] Tholdalaghy 1636 július 23-iki levele. *(Török-magyarkori államokmt.* II. 374—75. és 378. ll.)

[2] Tholdalaghy 1636 július 27-iki levele. *(Török-magyarkori államokmt.* II. 384. l.)

nénk, de másfelől az hadak igen gyülekeznek, mind török, tatár, oláh készületben vannak, Bethlen István is oly híreket folytat, hogy azok az hadak ő melléje rendeltetett hadak.« [1] A fejedelemnek tehát kötelessége a maga s fejedelemsége oltalmára gondot viselni s ha Bethlen a vezér és a porta biztatása ellenére is haddal támadna Erdélyre, »Bethlen István ellen megoltalmazzuk magunkat és az országot, mindazáltal hatalmas császárunk hűsége alól nem szakadunk el.« A vezér azon kérdésére, hogy »lengyel vagy valami idegen hadak« vannak-e az országban, azt válaszolja, hogy nincsenek ; ha pedig Huszt várának ostromlását tudakolná tőle, arra csak annyit feleljen, hogy »derekasan meg nem szállottuk«, de az utóbbi két országgyűlés határozatának megfelelőn szemmel tartják, hogy »idegen kézbe ne engedjük esni, holott sok magyarországi gyalog vagyon benne«. Ha Bethlen találkozni óhajt vele, ne kerülje ki, de »mi szónkkal neki egy szót se szóljon« s legfeljebb a maga nevében beszélhet ; helyesen cselekednék a követ, ha a beszélgetés folyamán az öreg úr elé állítaná szakadása esetleges gyászos következményeit, melyekért ő felelős, ki a békés megegyezésre nem volt hajlandó.[2]

A budai vezér, ki teljesen Bethlen István hatása alatt állott, Rákóczy magyarázatainak hitelt nem adott ; rossz néven vette tőle a hadfogadást, »sohonnat semmi bántódása, avagy bántása« nem lévén ; Huszt várának ostromlása is nagy sérelem, mivel az a vár a császár »igaz hivéé«, Bethlen Istváné. »Hadnak gyűjtése és az várra való küldés semmiképpen jó való dolognak nem láttatik, efféle támadásban az jóakarat és tökéletesség nem gondoltatik.« Ajánlja a fejedelemnek, hogy az ostromot hagyja abba, hadait oszlassa fel s általában »efféle indításoktól és zendülésektől megszünjetek, elméteket, magatokat bátran viseljétek, mindenekre hatalmas császárunk kegye s kedve és akaratja szerént tökéletes hűségtekben csendesen legyetek.« [3]

A fősérelem tehát a budai vezér szemében a huszti ostrom volt, melyben a porta ellen irányuló határozott támadó czélzatot látott, holott a fejedelem és a rendek csupán Bethlen Pétert akarták megfenyíteni.

A fejedelem már február elején értesült Rőthy Orbán kővári kapitány útján a husztiak fegyverkezéséről,[4] kiknek

[1] Rákóczy 1636 június 3-án Sebessynek írt levele. (Szilágyi : *Levelek és okiratok* etc. 381. l.)

[2] 1636 július 23-iki utasítása. (*Török-magyarkori államokmt.* II. 364—66. ll.)

[3] 1636 július 25-ike körül írt levele, melyet Gillányi hozott magával. (*Török-magyarkori államokmt.* II. 379—81. ll.)

[4] 1636 febr. 18-án kelt levele. *Tört. Tár* 1891. 345—46. ll.

ellenséges magatartásuk abból is kitünt, hogy Rákóczy postáit elfogdosták.[1] A kolozsvári országgyűlés tehát elrendelte, hogy mivel Bethlen Péter »hostilitast akar exerceálni«, a fejedelem »annyi praesidiumot küldjön Huszt kapujára, az kik légyenek elégségesek annak az kapunak[!] betételére.«[2] Az országgyűlési végzésnek megfelelően Rákóczy a várat egyelőre 200 lovassal szállotta meg, hogy »onnét ki ne járhassanak«.[3] Az ostrom azonban lanyhán folyt, úgy hogy sem a várnak, sem a várbelieknek kárt nem okozhattak, sőt Rákóczy a budai vezér felszólítására az ostromot jóformán teljesen meg is szüntette. A gyulafehérvári országgyűlés azonban a mindinkább kiélesedő ellentétekre való tekintettel újból felhatalmazta, hogy a megszálló sereget szaporítsa és »adjon elegendő praesidiumot oda«,[4] a mi, mint utólag kitünt, annál sürgősebb volt, mert ebben az időben a husztiak érzékenyen megverték a többnyire mármarosiakból álló ostromlócsapatot,[5] s mert Bethlen Péter a szomszédos magyarországi területeken eddig is tekintélyes hadat fogadott. Rákóczy a hadfogadás eltiltását sürgette ugyan Bornemisza János kassai kapitánynál s a nádornál is,[6] de úgy látszik, kevés eredménynyel, miért is a császárhoz fordult, ki erre utasította a végbeli kapitányokat, hogy a joghatóságuk alá tartozó területeken sem levél-, sem követküldéseket, annál kevésbbé titkos vagy nyilvános katonaszedést az erdélyi fejedelem ellen meg ne engedjenek.[7] A császár rendeletével egyidejűleg indult meg Huszt rendszeres ostroma, melyben ágyúk is szerepeltek, miáltal Bethlen Péter helyzete válságossá vált.

A budai vezér, ki, mint említettük, Bethlen István törekvéseivel teljesen azonosította magát, a vár ostromlásában, melyet Rákóczy előbbi tiltakozása ellenére sem szüntetett meg, személyes sérelmet látott s Gillányival küldött levelében most már követelte Huszt ostromlásának megszüntetését. Rákóczyt e követelés kényes helyzetbe hozta ; a visszautasítást a budai vezér és vele a porta nyilt szakításnak minősíthette s így a békés kibontakozás kizártnak látszott ; viszont a követelés teljesítése a fejedelem s Erdély tehetetlenségének nyilvános bizonysága, valóságos

[1] Bornemissza János kassai kapitány ez ügyben Bethlen Péterhez írt levelei. *Tört. Tár* 1885. 588., 590. s köv. ll.

[2] Art. V. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 462. l.

[3] Rákóczy 1636 febr. 22-én kelt levele Ballinghoz. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 464. l. és levelei ugyanebben az ügyben Melithhez. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 465—67. ll.

[4] Art. IX. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 509. l.

[5] Szalárdy : *Siralm. magy. krónika* 107. h.

[6] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 515—18. ll.

[7] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 518—20. és 523. ll.

erkölcsi vereség lett volna, melynek következményeit most még csak mérlegelni sem lehetett. Rákóczy, ki a porta részéről eddig különben is vajmi kevés jóindulatot tapasztalt, ilyen viszonyok között a fegyverekre akarta bízni a kérdés megoldását s a budai vezérnek írt válaszában ki is jelentette, hogy »az dologban az országnak és ő hatalmasságának nyilván is való kárával ngodnak nem kedveskedhetünk«. »Mi — úgymond — tanácsúr híveinkkel és az országgal tudjuk jobban Huszt várának minden állapatját, abból micsoda károk és veszedelmek következhetnek«; éppen ezért a rendek két ízben megbízták Huszt kiostromlásával, hogy a vár idegen és pedig német kézre ne jusson, a fejedelem az országgyűlési végzések ellen pedig nem cselekedhetik. »Valamíg azért Bethlen István uram és fija Bethlen Péter és az Husztban levők ilyen ellenségeink lesznek, hadainkat Huszt alól el nem szállíthatjuk, ő hatalmasságának és az ország nagy kárára.« Nem Bethlen István, hanem a fejedelem felelős azért, hogy Huszt vára a porta fenhatósága alatt megmaradjon.[1]

Rákóczy válasza, mint előrelátható volt, rendkívül felingerelte a vezért. »Minemű rettenetes haragban legyen kglmes uram az vezér az ngod írásán kiváltképpen és az csausz hozta resolutión is, ngodnak meg nem írhatom«, tudósítja urát Kőrösy István. Muharzem szolnoki pasa szintén Rákóczy ellen izgatott, Bethlen István is »igen futja dolgát kiváltképpen az vezérnél mostani nagy búsulások alkalmatosságával.«[2] A vezért nem volt nehéz arra bírniok, hogy Rákóczy válaszáról s általában magatartásáról azonnal jelentést tegyen a portának. »Az budai pasa levelén igen megindult volt császár az Huszt megszállásán, — írja Tholdalaghy már aug. 7-én — s csak a kajmekam csillapíthatta le, »azt mondván az előbbeni szónkból neki, hogy ... álgyúval vítatná ngod, abban semmi sincsen, mivel álgyúval nem is lőhetni.«[3] Mindamellett, s ez jellemzi leginkább a porta felfogását, a császár is, a vezér is a budai pasa legutóbbi követelését jogosnak tartván, utasították Tholdalaghyék útján a fejedelmet, hogy »vitesse el onnan (az ágyúkat), mert az mint Budáról megírták, hogy egyfelől békességet kívántok s másfelől álgyúval vítatjátok annak az oda futott embernek várát, az nem illik össze«; egyáltalában hogyan is bizhatnék a porta a fejedelembe, midőn Erdélyt megrakja idegen zsoldosokkal.[4] Rákóczy hang-

[1] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 388—89. ll.

[2] Kőrösy 1636 aug. 15-ről kelt tudósítása. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 298. l.)

[3] 1636 aug. 7-iki levele. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 428—29. ll.) és Rákóczy 1636 aug. 27-iki levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 327. l.)

[4] 1636 aug. 10-iki levele Tholdalaghynak. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 435—36. ll.)

súlyozta ugyan, hogy »nem annyira Bethlen István uram ellen, mint az benne való magyarországi idegen emberek kezéből akarjuk az ország tetszéséből kezünkhöz vennünk« a várat, mert »ezt látjuk hatalmas császár országának hasznára, ha Huszt vára erdélyiek kezénél s az ország számára lészen« [1] — a porta hajthatatlan maradt. Azon igéretét azonban mégis teljesítette a vezér, melyet még júliusban tett volt Tholdalaghyéknak,[2] hogy békéltetés végett megbizottat küld Budára, ki a végbeliektől kapott jelentések alapján fog dönteni.[3]

A fejedelmet a megbékéltetés ezen módja, mely az iránta ellenséges hódoltsági vezérek irányításától volt függővé téve, érthetően nyugtalanította. A budai vezér nem is titkolta, hogy Rákóczynak ellensége [4] s hogy megbuktatásán fáradozik; hogy vádjainak a portán nagyobb hitelt adjon, ugyanabban az időben az egri és szolnoki pasák jelentéseit is beküldte, kik felpanaszolták, hogy »Huszt alatt most is nagy had vagyon, a külső városát megvötték s mind elégették.« [5] Rákóczy ezek alapján figyelmeztette is követeit, hogy mindenképpen azon legyenek, »ha Budára kapucsiát fognának küldeni, annak olynak kellene lenni, a ki mihozzánk addictus volna«; legyen gondjuk arra, hogy azt lekötelezzék, »Budán ne corrumpálhatnák«,[6] de mint láttuk, a porta Tholdalaghyék minden fáradozása ellenére is a budai vezér kívánságának megfelelően járt el. Mivel azonban a porta magának tartotta fenn a döntést a beérkező jelentés alapján, s addig a további tárgyalásokat fel is függesztették, Rákóczynak volt ideje a készülődésekre. Ez az időhaladék volt Tholdalaghyék követségének egyetlen érdemleges eredménye.

Sebessy portai jelentései, melyekkel Tholdalaghyék tudósításai lényegileg megegyeztek, kétségtelenné tették Rákóczy

[1] Rákóczy 1636 aug. 19-én kelt levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 317. l.)

[2] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 384. l.

[3] »Az is bizonyos, hogy az is meg volt, hogy az Egervégbeli pasáktól, békektől, fűtörököktől kérdjék meg, ha ebből az dologból mit kellessék cselekedniek.« Tholdalaghy 1636 aug. 23-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek és acták* etc. 448. l.)

[4] Jellemző erre a következő eset, melyről a fejedelem tudósította Tholdalaghyéket: »4-dik augusti küldött volt Kőrösi uram két váradi katonát hozzánk Budáról ugyan az vezér akaratjából s az ő levele mellett. 5. augusti utánnok küldött nyolcz lovas tatárt, azok úgy űzték Szolnokig, hogy két lovok maradott el. Onnat meg újabb lovasok mentek utánnok, de mivel előbb indultak volt, békével eljöttek; bizonynyal értjük, le akarta vágatni őket.« 1636 aug. 10-iki levele. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 441. l.)

[5] Tholdalaghyék 1636 aug. 23-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 446. l.)

[6] 1636 aug. 10-iki levele. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 438. l.)

előtt, hogy a keleti bonyodalmak miatt, melyek a porta hadierejét nagyrészt lekötötték, neki végső esetben is csak az Erdélylyel területileg közvetve, vagy közvetlenül érintkező hódoltságiakkal kell megmérkőznie. Erdélyt azonban még így is az a veszedelem fenyegette, hogy egy időben több oldalról éri támadás [1] s Rákóczynak megosztott hadierejével nem lesz módjában a sikeres védekezés. Elodázhatatlan szükségnek látszott tehát előtte a keleti határok védelme. Lengyel szövetségre gondolt, kikkel a törökök a XVI. század óta állandó ellenségeskedésben állottak s a lengyel fenhatóság alatt lévő s határőri szerepet teljesítő kozákokat óhajtotta közvetlen beavatkozásra birni egy Erdély ellen irányuló török támadás esetén. Ezért Tholdalaghyék követségének elindításával egyidejűleg Szentpáli Istvánt a kozákokhoz küldte (június 14) a következő utasítással:

Minden feltünést kerülve igyekezzék találkozni Koniecpolski lengyel generálissal, a kozákok főnökével s adja értésére a kozákok mozgolódását, kik Moldva közelében táboroznak, várván a kedvező alkalmat a Rákóczyval szövetségben álló havasalföldi vajda megtámadására »s onnat az vajdát kiűzvén, tovább is igyekeznek«. Híre jár, hogy a török császár Drinápolyba fog jönni, a dunai hadakat is »felültetné több hadaival együtt«, állítólag »vigyázás kedvéjért«, de ezt nem lehet jóra magyarázni. Segítené-e a generális Rákóczyt abban az esetben, ha mindezen készülődések ellene irányulnának? Szükség volna a kozákok mozgósítására, hogy a moldvai vajda és a tatárok tőlük tartván, »magokra vigyáznának inkább, hogy sem mint Havasalföldére, avagy mifelénk igyekeznének«. Czélszerű volna, ha a generális néhány ezer kozákot készenlétben tartana Lemberg táján, hogy »ha nekünk kívántatnék az segítség, mentül hamarébb együtt találnók őket; ha pedig magoknak kivántatnék is, a hova az szükség lenne, oda foghatnák késedelem nélkűl«. Adjon a generális biztosító levelet, hogy akkor is, ha ezer vagy kétezer kozákra volna is szükség, »az generalis levele mellett jöhetnének késedelem nélkül mellénk bántás nélkül«.[2]

Koniecpolski válasza az instructiónak megfelelően, általános vonatkozású volt; biztosította Rákóczyt jóindulatáról s hogy vigyázni fog a tatárok és törökök mozgolódásaira. Egyebet Rákóczy sem várhatott tőle. Mikor azonban július folyamán megbízhatóbb értesítéseket kapott a törökök csendes készülődéseiről, jónak látta a kozákokkal, illetőleg a lengyelekkel való

[1] Erre vonatkozik Rákóczynak 1636 jún. 9-én Pázmányhoz írt érdekes levele. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
[2] Közölve Szilágyi S.: *Levelek és okiratok* etc. 300—302. ll.

szövetkezést, a concret tényekre való utalással, megvalósítani; Koniecpolski és IV. Ulászló biztatásai után ez nem is látszott lehetetlennek. Július 17-én tehát Szentpálit ismét elküldte a kozákokhoz. Tudomásukra hozza, hogy a portai kajmekam legutóbb küldött két levelében az Istenre és a török császár fejére esküszik, hogy Bethlen István miatt Rákóczynak bántódása nem lesz, sőt a császár Bethlent Budáról elviteti s Rhodus közelében egy szigeten fogságra vetik. Ugyanekkor azonban a budai, boszniai és temesvári pasák harczra készülődnek, »Kantamir pasának s az moldvai s havasalföldi vajdáknak is parancsolt császár, hogy ők is felüljenek«. Kétségtelen, hogy e készülődések Erdély ellen irányulnak s hogy »azon igyekeznek, míg mindenfelől való segítségink megérkeznek, hogy addig próbáljanak«. Ez a veszedelem Erdélyen kívül a kereszténységet is sujtja, de »közelebb Lengyelországot, úgy mint közelebb szomszédot érheti«. Rákóczy elrendeli úgyan az általános felkelést, de égető szükség a lengyelektől való megsegíttetés. Kívánja azért Koniecpolskitól, hogy seregéből ezer kozákot és ugyanannyi zsoldost bocsásson rendelkezésére; ha ez keresztülvihetetlen volna, segítse elő befolyásával a hadfogadás keresztülvitelét. Szükségesnek látja továbbá a fejedelem a lengyel király és a respublica részéről, hogy saját költségükön fogadott 6000 főnyi sereggel segítsék Erdélyt »ilyen nagy veszedelemnek propulsálásában«. Mindenekelőtt pedig, a júniusban Szentpáli által Rákóczynak tett igéretének megfelelően, »mindjárást ... csináljon az moldvai vajda s az tatárok ellen oly oppositiót s distractiót, melyet látván azok, üljenek veszteg helyekben; ha ő ngának (t. i. a generálisnak) módja vagyon benne, fenyítse is őket. Ezen az úton ő nga legkönnyebben segíthet s nagy dolgot is praestál vélle«.[1]

Szentpáli Koniecpolskival csak aug. 12-én találkozhatott s azonnal eléje terjesztette ura kívánságait. A generális maga is bevallotta, hogy a törökök támadása Lengyelországra is veszedelem, melynek elejét kellene venni, de jelenleg nem rendelkezik annyi sereggel, hogy abból a Rákóczytól kívánt mennyiséget nélkülözhesse. A hadfogadást azonban kész elősegíteni. A 6000 főnyi haderő kiállítása a respublicától függ, ő és a király mindenesetre »szeretettel rajta lesznek« s »az jövendő gyűlésen meglátják, mire vihetik az respublicát«. Nem hiszi azonban, hogy a tatárok ebben az évben Erdélyt megtámadnák; de ha ellenkezője történnék is, »magára veszi affelől való oltalmát ngod országá-

[1] Egykorú másolat, talán Szentpáli kézírása a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

nak ; meg vagyon parancsolva az szaporocki kozákoknak, elraboljják Buczákot, maga pedig menten menjen az hátokon«.[1]

A keleti határok védelmén kívül sürgős teendőnek látszott a tömeges hadfogadás a magyarországi területeken is. A hadfogadás eddig sem szünetelt ugyan, jóllehet II. Ferdinánd arra I. Rákóczy György ismételt kérései daczára sem adta meg beleegyezését, de nem folyt olyan mértékben, mint a minő a helyzet komolyságához képest kívánatos volt. Rákóczy a nádorra gyanakodott, kit Bethlenék törekvéseinek pártolásával vádolt s a király tartózkodó álláspontját egyenesen az ő befolyásának tulajdonította. »Sem maga, sem atyja Bethlen Péter urunk én tőlem semmi insolentiára, sem törökkel való társaságra, vagy czimborára soha csak egy babnyi biztatást sem vett, mert tudom én azt, mint akármely magyar, minemű veszedelmes legyen mind az egymás közt való idegenség s mind penig az törökkel való czimbora«, írta Esterházy a fejedelemnek,[2] ki azonban a védekezés és Bethlen Péter azon hiresztelése közt, hogy »ha az ő felsége római császár urunk kglmes szárnyaival nem fedeztettünk volna«, az erdélyi fejedelem őket eddig megsemmisítette volna,[3] nyílt ellenmondást látott. Meg kellett tehát tudnia mennél előbb, mennyiben fedi Bethlen Péter állítása a valóságot, milyen összefüggés van a nádor magatartása s II. Ferdinánd álláspontja közt s végül, hogy minő okok gátolják a királyt a szabad hadfogadás megengedésében, vagy ha akadályok nincsenek, milyen arányokban történhetnék a toborzás a magyarországi területeken.

Rákóczy e kérdések megoldását Klobusiczky Andrásra bízta, kit még augusztus 12-én a Regensburgban tartózkodó császárhoz küldött részletes követi utasítással. Mindenekelőtt a császár beleegyezését kérte, hogy az »urak, főrendek« közül is hívhasson be néhányat ; »urat négynél avagy 5 feljebb nem akarunk, főembereket tizenhatig, közvitézlő rendet ad summum avagy 5000 most egyelsőben, az mint az szükség kívánná«. Adjon ő felsége pátenst mindazok biztosítására, a kik Erdélybe akarnak jönni. Sérelemnek tartja a fejedelem Illyésházy Gáspár, Bethlen István veje részéről, ki királyi alattvaló, hogy Huszt várát katonáival megrakatta. »Parancsolna ő felsége Illyésházynak, gyalogit vitetné ki Husztból.« Figyelmeztesse Esterházy nádort is, hogy ne érintkezzék Bethlenékkel, se követségeket, se leveleket ne

[1] Szentpáli 1636 aug. 13-iki jelentése. (Szilágyi : *Levelek* etc. 303—306. ll.) Szilágyi e jelentést Szentpáli első (júniusi) követségével hozza összefüggésbe, de mint látható, tévesen.

[2] 1636 július 2-iki levele. *Tört. Tár* 1881. 671. l.

[3] Rákóczy 1636 aug. 10-iki levele Tholdalaghyéknak. (Szilágyi : *Levelek és okiratok* etc. 441. l.)

küldjön azokhoz s ne hangoztassa előttük minduntalan, hogy a császár nem hajlandó Rákóczyt megsegíteni, mert ezzel Bethlent és a törököket támadásra ösztönzi. Utasítsa a portára küldendő követét, hogy az mindenben Rákóczy portai követével egyértelműen járjon el; hatalmazza fel végül Rákóczyt a Felsőmagyarországon eszközlendő hadfogadásra.[1]

Pázmány bíboros, kivel Klobusiczky követi utasításait közölte s a kit Rákóczy ismét közbenjáróul kért fel, kitünő szövetségesnek bizonyult. Rossz néven vette a nádortól, hogy a Bethlen-párttal fentartja összeköttetéseit s ezt neki keményen szemére is vetette,[2] másrészt azonban minden befolyását latba vetette a császárnál Rákóczy kívánságai teljesítésének érdekében és pedig oly sikeresen, hogy a király a toborzáson kívül minden előterjesztést elfogadott és éppen Pázmányt bízta meg azzal, hogy tudassa a magyarországi urakkal és főemberekkel, hogy csapataikat lehetőleg feltünés nélkül Rákóczy szolgálatába vezethetik.[3] Erre annál nagyobb szükség volt, mert a szeptember első napjaiban [4] Budán tartott diván, melyben a hódoltsági vezéreken kívül Bethlen István is részt vett, Rákóczy ellen foglalt állást s határozatuk végérvényes döntésnek volt tekinthető a portától a budai vezérre ruházott hatalomnál fogva.

A döntés Rákóczyt nem lepte meg. Tholdalaghyék már augusztus 30-án tudomására hozták, hogy a portán közbeszéd tárgya, hogy Bethlent »behozzák ellenünk is az erdélyi fejedelemségre«; a Bethlentől ismételten beküldött ajándékok s a fényes igéretek megtették hatásukat,[5] de nagy részük volt a hangulatkeltésben az idegen hatalmasságok konstantinápolyi követeinek is, kik szintén Rákóczy ellen izgattak, azzal vádolván, hogy II. Ferdinánddal szövetségre lépett a török ellen.[6] Mikor tehát a budai diván határozatáról hivatalos tudósítás érkezett a portára, a nagyvezér rövidesen kijelentette a követeknek, hogy »hatalmas császár elunta az ngod ellen való sok panaszt az egész véghelyektől s mind penig az országbeliektől, azért azt tovább nem szenvedhetvén, nem akarja eltűrni«; parancsot adott a budai vezérnek, hogy csapatait mozgósítsa s egyesítse az Erdélylyel szomszédos végbeliekkel s küldjön egy főembert Erdélybe, »ki meg-

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 525—28. ll. Ugyanennek latin fordítása u. o. IX. k. 529—32. ll.

[2] Horváth Mihály: *Kismartoni regesták.* Tört. Tár X. 81. l.

[3] Szilágyi S.: *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. k. 180. l.)

[4] Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884. 307—308. ll.

[5] Tholdalaghyék 1636 aug. 30-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 451. l.)

[6] Óváry L.: *Tört. bizottság oklevélmás.* III. 100. l.

mondja, az sok panaszt, hogy nem tűrhette hatalmas császár s azért küldte azokat az hadakat, hogy az ország válaszszon magának olyan fejedelmet, erdélyit, az kit akar, akár Bethlen Istvánt, akár Székely Mojzest, vagy mást, az kit akarnak; kit ha cselekednek, jó, s ha nem, azután hatalmas császár büntetését veszik magokra«.[1]

A Rákóczy letételéről szóló császári parancsot, mely Erdély rendeihez volt intézve, a fejedelem szeptember 17-én kapta meg. A letétel szükségességét a szultán Rákóczy törvénytelen uralkodásával indokolja, mely miatt »az reá való sok panaszok szüntelen jönnek« a fényes portára; az utóbbi időben pedig nyilvánvalóvá lett, hogy Rákóczy véglegesen el akar szakadni a portától. Ezért — úgymond — »Rákóczit Erdélyből kitudom és az előbbeni helyére küldeni szükségesnek itilem, egyátaljában Rákóczit Erdélyből felvövén, helyében Erdély főrendei közűl más fejedelmet tennem bizonyos és székiben egyenlő akaratotokból hogy ültessek«. A rendekre bízza a fejedelemválasztást, melynek »rövid idő alatt végben kell mennie«.[2] Ali csauszt, ki a császári parancsot hozta, Rákóczy kemény szemrehányásokkal fogadta; Istenre bízza ügye védelmét, Isten legyen bíró a küzdelemben, mert sem a portának nem volt oka az ő letételére, sem Bethlennek az elszakadásra; hiszi, hogy Isten, kinek nevére a porta annyiszor megesküdött, meg fogja őket szégyeníteni, »mert Isten az igaz igyet szokta volna mindenkor segíteni, nem az igazság ellen tusakodók részérűl állani«. Hogy azonban a császári parancs a nyilvánosság elé ne jusson s a közhangulatot iránta meg ne változtathassa, tanácsosnak vélte Ali csausznak s kíséretének őrizet alá tételét.[3]

Egyidejűleg jelent meg Bethlen István kiáltványa is az erdélyi rendekhez, melyben felhívja figyelmüket arra, hogy a szultán Rákóczyt a fejedelemségtől megfosztotta s őket új fejedelemválasztásra utasította. Oka ennek nem önkény, hanem Rákóczy törvénytelen uralkodása, mely különben is közismert dolog. A szabad fejedelemválasztás biztosítása a porta részéről, melyben nem kell kételkedni, kedvező alkalom szabadságuk visszanyerésére s ebben ő akadályul szolgálni nem fog, mert bárkit választanak is meg fejedelemnek, ha törvényesen uralkodik, ép úgy megbecsüli, »mintha atyja, anyja koronás lött volna«.

[1] Tholdalaghyék 1636 szept. 16-iki jelent. (Szilágyi: *Levelek és okiratok* etc. 457. l.)

[2] Közölve *Török-magyarkori államokmánytár* II. 401—402. ll. Ugyanilyen tartalmú, valamivel későbbi kelettel *Török-magyarkori államokmánytár* II. 404—405. ll. és *Tört. Tár* 1885. 741—43. ll.

[3] Szalárdy: *Siralm. magy. krón.* 109—10. ll.

Ellenvethetné azonban valaki, hogy a porta ilyen közvetlen beavatkozása a fejedelemválasztás ügyeibe veszedelmes praecedens lehetne; erre azt válaszolja, hogy »példa legyen bizony inkább több következendő fejedelmeknek is, hogy nem tartják mindjárt ragadománnak az szegény országnak szabad választásából való fejedelemségét s nem tartják úgy ez három nemzetből álló statusoknak akármelyikét is, mint ősitűl maradt jobbágyit, vagy jószágokbéli szabadosit, hanem meggondolják, hogy találkozhatnak ezután is, az kik hazájok szabadsága mellett megmozduljanak s hanyathomlok nem fogják mindjárt rontani s contemnálni a szegény hazát«. Rákóczy a fejedelemséget teljesen kizsákmányolja; találóan jegyezte meg valaki: »Szamos, Maros annyit nem hozhat, az kit egy Patak meg nem emészt.« Az is közismert tény, hogy nem szereti az erdélyieket; miért ragaszkodnának tehát az ő személyéhez! Használják fel a kedvező alkalmat s igyekezzenek tőle megszabadulni s ne akarják a személyéhez való érthetetlen ragaszkodásukkal hazájokat romlásba dönteni.[1] Hasonló tartalmú kiáltványt intézett a hajdúkhoz is, kiket teljes szabadsággal kecsegtet, figyelmeztetvén őket arra, hogy Rákóczytól magától hallotta, hogy szabadságukat korlátozni kívánja.[2]

Rákóczy, ki a budai vezér táborbaszállásáról értesülést szerzett,[3] mindenekelőtt a császártól és a lengyelektől, illetőleg a kozákoktól várható segítség megsürgetésére határozta el magát, mely most már haladékot nem tűrt. Szentpálit már szeptember 15-én útnak indította a kozákokhoz, lelkére kötvén, hogy »éjjel-nappal siessen«. Tudassa Koniecpolskival, hogy »az budai vezér az ő vezérsége alatt való hadakkal, bosznai, tömösvári, egri pasákkal igen készül s az erdélyi határ felé közelget«; valószínű, ámbár erre vonatkozólag értesülései nincsenek, hogy Kantamir és a moldvai vajda is hasonló parancsot kapott s ezért szükséges, hogy a kozákok is készülődjenek, hogy úgy a tatárok, mint a vajda, a hetman »hadától való félelméből ki ne merészeljenek menni hazájokból, hanem inkább vigyázzanak magokra«. Adjon a hetman ezer lovast, köztük háromszáz huszárt és hétszáz kozákot, azonfelül kétszáz dragonyost; ejtse módját annak is, hogy ezeken kívül még ezer főnyi kozákot fogadhasson. Tudatja vele, hogy a király »minden kegyelmességgel ajánlja magát s azt izente, hogy ő kglmének (a hetmannak) parancsolt felőle, hogy ezer lovast szakaszszon s kétszáz dragont fizetésünkre maga

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 542—47. ll.

[2] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 547—49. ll. és *Győri tört. és régészeti füzetek* II. 281—83. ll.

[3] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 240. l. V. ö. Bethlen István naplójával. *Tört. Tár* 1884. 308. l.

hadai közűl«. A királyi utasításnak minél előbb tegyen eleget, siessen segítségére, mert periculum in mora.[1]

Hasonló tartalmú követi utasítással látta el Bogádi Andrást is, kit szeptember 16-án a még mindig Regensburgban tartózkodó II. Ferdinándhoz küldött. Kéri a császárt, hogy előbbi igéretének megfelelően segítse meg Erdélyt, reá bízván a segítség módját. »Ha német és magyar hadakat küldhetne segítségünkre, ez lenne hasznosb« s Bogádi ezt sürgesse ; addig is, míg ez a segítség megérkeznék, parancsolja meg a felsőmagyarországi kapitányoknak a táborba szállást, kik »viselnék úgy magokat ... mintha mi segítségünkre vigyáznának s ugyan segíteni is akarnának«. Akármiképpen képzeli azonban ő felsége a segítséget, azzal ne késlekedjék.[2] Bogádi feladatához tartozott az instructiónak Pázmánynyal való közlése s közbenjárásának biztosítása. Pázmány azonnal válaszolt Rákóczynak : innen ő felsége felől ne tartson semmitől ; a király gondoskodni fog ugyan a határok védelméről, de az nem Rákóczy ellen irányul. Ha van annyi ereje, hogy a törökkel a siker reményében megmérkőzzék (hiszen azt írta, hogy a budai vezérnek legfeljebb tizenötezer főnyi serege lehet), szálljon vele szembe, de egyúttal nyiltan írja meg a portára, hogy nincs szándékában az elszakadás. Ha ellenállása sikertelen volna, vonuljon vissza váraiba, védje magát s a körülmények alakulásai módot és alkalmat fognak neki nyujtani a kibontakozásra. Pázmány is meg van arról győződve, hogy ha csak az erdélyiek cserben nem hagyják, a török nem árthat neki s Rákóczy a siker reményében veheti fel a küzdelmet.[3] A közhangulat megnyugtatása s az általános nyugtalanság lecsillapítására csakugyan létkérdés volt Rákóczyra nézve. Addig, míg a fejedelem és az öreg úr, valamint a porta között tollharcz folyt, a békés megegyezés lehetőségével, a rendek tactikai okokból is Rákóczy pártján állottak ; most azonban, midőn török háború s annak minden következménye fenyegette az országot csupán csak Rákóczy személye miatt, a fejedelem a lappangó ellentétek felújulásától méltán tarthatott.

Az 1636 szeptember 16-ára a Torda mellett lévő Keresztesmezőre hirdetett tábori országgyűlésen »vala is sokféle zsibongás az statusok közt, mind az fejedelemhez való idegenség, mind Bethlen Istvánhoz vonás, mind töröktől félelem miatt s kedvetlenek is valának«. Rákóczynak azonban sikerült a rendeket meg-

[1] 1636 szept. 15-iki instructiója, valószínűleg Szentpáli írásával a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

[2] 1636 szept. 16-iki utasítása. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 550—53. ll. Ugyanott olvashatók Bogádi előterjesztései is. IX. 555—56. ll.

[3] Szilágyi : *Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm.* I. 184. l.)

nyugtatnia s miután Lupul ellen a keleti határok védelmére csapatokat rendelt s Máté havasalföldi vajdával is megkötötte a szövetséget, október elsején megindulhatott seregével Várad felé,[1] hova röviddel azelőtt családját is elküldte.[2]

V.

Mivel a budai vezér támadásának iránya nem volt ismeretes, a fejedelem haditanácsa sem tudott véglegesen dönteni a védelem módja felett; csak eshetőségeket tárgyaltak s ezek alapján intézkedtek. Szeptember 11-én úgy határoztak, hogy abban az esetben, ha a budai vezér Szolnok alá érkezik, Ibrányi váradi viczekapitány a krasznai, bihari, középszolnoki hadakkal és a hajdúsággal Debreczennél gyülekezzék; a következő napon azonban jobbnak találták, ha maga a fejedelem is Nagyvárad felé igyekszik s Várad tájékára teszi át a harczteret, de Erdélyben tartalékseregét hagyjanak, mert nem lehetetlen, hogy a temesvári pasa a Vaskapu felől támad.[3] Könnyen végzetessé válható tévedést követett el a fejedelem s a haditanács a fővezér megválasztásában. A közvélemény Kornis Zsigmond bihari és zarándi főispán fővezérségében tudott volna megnyugodni, ki Bethlen Gábor idejében is főgenerális volt, s kiben egyedül volt hadvezetői képesség; a fejedelem azonban érthetetlenül, talán bizalmatlanságból, mert Bethlen István hívének tartotta,[4] őt mellőzte s a magyarországi hadak élére Ibrányi Mihály váradi viczekapitányt, egy tehetetlen embert, tette, melléje rendelvén csaknem hasonló jogkörrel Huszár Mátyás marosszéki főkapitányt a maros- és udvarhelyszéki hadakkal.[5] A legnagyobb baj azonban mindezeken kivül az volt, hogy a budai vezér indulása és menetiránya felől teljes tájékozatlanságban voltak; a budai vezér ugyanis szeptember 21-én Szolnoknál volt, 28-án Szarvas,

[1] Kemény: *Önéletírása* 271—72. ll.

[2] Szalárdy: *Siralm. magy. krón.* 110. h.

[3] I. Rákóczy György sajátkezű jegyzetei a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

[4] Hogy Bethlen István számított Kornisra, mutatja az is, hogy ugyanebben az időben többször írt neki, biztatván az elpártolásra. »Bizony soha engemet változásban nem talál, míg fejem fennáll és erőmben tart, mert vén pribék volnék én immár; de ha mégis nem nyugszik, mind atyárul, anyárul eddig elszidogatom bizony, hogy talán soha olyan levelet életében nem látott, mert tökéletlenül hazud mindenben« etc. írta Kornis Bornemisza Pálnak 1636 okt. 1-én. Tört. Tár 1884 500. l. V. ö. Kemény: *Önéletírása* 274. l. és Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár* 1891 575. l.

[5] Szalárdy: *Siralm. magy. krón.* 108—109. hh. és I. Rákóczy Gy. levele 1636 szept. 18-ról Tholdalaghyékhoz. (Szilágyi: *Levelek* etc. 461. l.)

29-én pedig már Gyoma körül táborozott[1] s ugyanekkor az erdélyi fősereg még mindig a Keresztesmezőn vesztegelt, várakozván a csapatok gyülekezésére.

Az Ibrányi vezérlete alatt álló sereg mintegy 15000 emberből, nagyrészt lovasból állott,[2] mely arra a hírre, hogy a török Szalontát készül felégetni, a Szalonta közelében lévő Madarász nevű faluig nyomúlt előre s ott tábort ütött. »Onnét talán egynéhány nap sehova nem megyünk; mert ha directe Jenő felé megyünk, ha mi derék erő találi, non licet regressus; ott olyan helyen leszünk, hogy Jenőre is vigyázhatunk, az hajdú városokra és Sarkadra is gondot viselhetünk«, írta Kornis október elsején, közvetlen a megindulás előtt.[3] Rákóczy különben is meghagyta a vezéreknek, hogy »csak legkisebben is okot semmire ne adjanak ő kglmek, senkit ne offendáljanak, hanem csak magokat oltalmazzák«,[4] ha pedig a védelem elégtelennek bizonyúl, lassan Nagyvárad felé huzódjanak, hova addig derék seregével bizonyára ő is megérkezik.[5]

Bethlen István kémeitől megtudván, hogy Szalontánál tekintélyes számú sereg táborozik, de a fejedelem derékhadával csak néhány nappal azelőtt indúlt volt el Tordáról, azt tanácsolta a budai vezérnek, hogy haladéktalanúl intézzen támadást Ibrányiék ellen, kiket most könnyebben szétverhetnek, mint a derékhaddal való egyesülésök után.[6] A budai vezér maga is időszerűnek találta a támadást, de mivel a viadalban résztvenni

[1] Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 308. l.

[2] »Kornis uramék vannak ad summum ott kin 8000, kiérkezvén az marosszéki s udvarhelyszéki hadak, kglmed megitélheti, mily nagy és szép erős had fog az együtt lenni; az mind ő kglmek computálják, ahoz képest az mint az sok jó legény minden felől gyülekezik, az más párti hajdúsággal reá telnek 20 ezerre is.« 1636 szept. 21-iki levele Tholdalaghynak. (Beke és Barabás: id. kiadv. 332. l.) A maros- és udvarhelyszéki hadak számáról Rákóczy egy feljegyzése tájékoztat, melyben a következőket olvassuk: »Székhadak: Háromszékből equ. 2000, gyalog 1000; Csík, Gyergyó, Kászonról equ. 800, gyalog 1200; Udvarhely éppen, Marosszék éppen, Aranyosszék éppen«. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) A maros- és udvarhelyszékiek tehát mintegy 4000-en voltak; a nagymérvű gyülekezést tekintve, feltehető, hogy a sereg száma a következő 10 nap alatt még 3000 emberrel növekedhetett. Ennyire becsülik külömben a Szalontánál táborozó sereget a külföldiek is. Igy az elég jól értesült Ortelius (*Kronica des ung. Kriegswesen* etc. Frankfurt, 1665 II. 126.) és utána Khevenhiller. (*Annales Ferdinandei* II. Leipzig, 1726. Tom. XII. col. 2146.)

[3] 1636 okt. 1-én Bornemisza Pálhoz írt levele. *Tört. Tár* 1884 501. l.

[4] I. Rákóczy György 1636 szept. 21-iki levele Tholdalaghyhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 332. l.)

[5] Szalárdy: *Siralm. magy. krón.* 111. l.

[6] Khevenhiller: *Annales Ferdin.* II. Tom. XII. col. 2146.

nem akart, Bekir temesvári pasára bízta a vezérletet, egyúttal október 5-én seregét Gyuláról Szalonta felé indította, »Bethlen Istvánt a kíséretében levő hitetlenekkel együtt azok kalauzává rendelvén«.[1] Gyula Szalontától csak négy mérföldnyire fekszik, de a süppedékes, ingoványos területen, jóllehet »a Körös is és azoknak erei sok helyeken a nagy szárazság miatt most gázlóban megjárhatók voltak«, lassan haladhattak előre. Szalonta alá csak másnap, október 6-án késő délután érkeztek s azonnal csatarendbe állottak.

A török haderő közeledése, melynek támadó jellegét a magyar tábornak könnyű volt felismernie, zavart idézett elő főleg a vezérek közt. A visszavonulás útja nem volt elvágva előttök, de bizonyosnak látszott, hogy ebben az esetben a Szalontavidéki hajdúság Bethlenhez pártol át, s hogy egyúttal csökkenni fog a sereg harczkészsége is ; tekintetbe véve végül azt is, hogy a török sereg számban nem sokkal mulja felül őket,[2] elhatározták, hogy a török haderővel szembeszállanak. A vezérletben azonban nem tudtak megegyezni. Ibrányi, a névleges vezér, nem érzett magában annyi erőt, hogy a harczot sikeresen vezethesse, főleg most, mikor a sereg jelentékeny része, mintegy kétezer lovas felderítő szolgálat végett a vidéken volt,[3] s Kornisra szerette volna bízni a vezérséget, ki azonban attól, mivel senkitől felhatalmazva nem volt, vonakodott. A bizonytalanság nagy nyugtalanságot okozott a táborban is, hova a vezérségtől való vonakodás híre eljutott, s árulást hangoztatva, forrongani kezdtek. Egyedül Kornis fellépésének tulajdonítható, ki tapintatos beszéddel a katonákat megnyugtatta, hogy a rend és nyugalom helyreállott, s mire Bethlenék megérkeztek, ez a sereg is csatakészen várta őket.

A magyar sereg ökörszarv-formát választott[4] s »Jézus« kiáltással azonnal megtámadta az előcsapatban lévő török lovas-

[1] A dátumra l. Bethlen István naplóját. *Tört. Tár* 1884 308. l. Szalárdy szerint (i. m. 112. h.) a török sereg okt. 6-án indúlt meg, a mely tudósítás épen olyan téves, mint *Naima* török történetíróé, ki »néhány napi út«-ról beszél. *Hadtört. Közl.* 1893 301. l.

[2] Rákóczy számítása szerint, mely legközelebb jár az igazsághoz, »bosznai, temesvári, egri, kanizsai passák lesznek táborban több végbeliektől, de az igen sok nem lehet, tizenötezer török nem lészen«. Bogádinak szept. 16-án adott utasítása. Erd. Orsz. Eml. IX. 551. l. Kraus *(Siebenbürg. Chronik, Font. rer. Austriac.* SS. III. p. 123.) 40000 emberről beszél, a mi nagy túlzás. Ortelius *(Kronica* etc. II. p. 126.) szerint a török sereg mintegy 24—25000 emberből állott; ugyanennyit említ Khevenhiller is. (Annal. Ferd. XII. col. 2146.)

[3] Khevenhiller *(Annal. Ferd.* XII. col. 2147.) ezeret említ.

[4] Naima szerint. *Hadtört. Közlem.* 1893 301. l.

ságot, s »rettenetes kopjatörés és nagy kemény viadal« után azt teljesen szétszórta. A janicsárság azonban, mely néhány ágyúval rendelkezett, az üldöző magyar lovasságot, melynek egy része, különösen a hajdúság, azonnal zsákmányolni és fosztogatni kezdett, előnyomulásában feltartóztatta, de a fegyelmezett bihari és székely csapatok elől, különben is este lévén, csakhamar visszavonúlt.[1] A küzdelem eldöntetlen maradt. Ibrányi azonban a janicsárság tüzelésétől visszariadt könnyű lovasság futásának láttára azt hitte, hogy serege vereséget szenvedett; attól tartván tehát, hogy a török sereg utánok nyomúl s Váradot azonnal ostrom alá fogja, a nélkül, hogy a tényállásról meggyőződött volna, maga is Várad felé nyargalt, hova megérkezvén jelentette a fejedelemasszonynak »az hadaknak megverettetéseket s eloszlattatásokat s a töröknek rajtok való győzedelmét«. A fejedelemasszony a hír vétele után a történteket »postán adta vala értésére a fejedelemnek«, ki ekkor Brátkán táborozott.[2]

Az állítólagos vereség híre Rákóczyt nagyon megdöbbentette; »az ország hadai is igen kezdettek vala zsibongani«, főleg midőn Várad felé menekülőkre is akadtak.[3] Váradon azonban magától Kornistól biztos értesüléseket nyertek az *egész* ütközet lefolyásáról.

Az első összecsapás alkalmával szenvedett kudarcz meglepetésszerűen hatott a török vezérekre, kik abban a meggyőződésben siettették az ütközetet, hogy csak egy kisebb különítménynyel lévén dolguk, a győzelem bizonyos. Azt hitték tehát, hogy értesüléseik hiányosak voltak, s hogy a szalontai viadalban Rákóczy is jelen volt teljes haderejével,[4] vagy legalább is közelükben van, »mert az vakmerő harczállást ahhoz való bizodalom nélkül, hogy az derékhad is érkezik, el nem hihették csak az kevés néptől«; egy ugyanakkor elfogott magyar rab is így vallott.[5] Tanácsosnak látszott ezek után a haditerv gondos összeállítása, melyet mindjárt az ütközetet követő éjjel megbeszélés tárgyává tettek. A szünetet egy Győri Jakab nevű félegyházi hajdúhadnagy a török tábor kikémlelésére akarta felhasználni; jól tudván törökül, minden nehézség nélkül bejuthatott a táborba, s csaknem »oda penetrálá, veré magát, hol a basák, bégek Bethlen Istvánnal

[1] Szalárdy: *Siralm. magy. krónika* 115. h. A csata leírásában általában Szalárdy krónikáját vettük alapúl; az eltéréseket azonban mindig jelezzük.

[2] Szalárdy: *Siralm. magy. krón.* 114. h. A derékhad menetirányát l. ugyancsak nála 111. h.

[3] Kemény: *Önéletírása* 275. l.

[4] Igy adja elő Naima i. h.

[5] Kemény: *Önéletírása* 273. l.

diványoznak vala«, s így végighallgathatta tanácskozásukat. A vezérek harczi kedve a kudarcz miatt nagyon lelohadt s félelem fogta el őket arra a gondolatra, hogy a derékhad minden pillanatban megérkezhetik s ellenök támadást intéz. Bethlen István természetesen kitartásra buzdította őket, de ezek azzal állottak elő, hogy »csak e kevés számú vakmerő nép miatt is minemű károk esett, s hátha a fejedelemmel útban levő sok néppel (mely nem is oly kevés, hogy csak nemességből, hanem székelységből, fizetett népből, lengyelekből, feles gyalogbul, feles lövőszerszámokból állana) megegyezhetnek, mit nem vihetnek végben az ő erejekben?« Győri Jakab megtudván, a mit tudni akart, elhagyta a tábort s a már előbb összegyüjtött háromszáz főnyi csapatát két részre osztotta s a nyugtalan török tábor körül két helyen felállította, a következő utasítással: »Valakinek puskája vagyon, azt minden ember elkészítse és mihelyen ő dobot üttetvén seregestül megsivalkodik, ők is akkor mentől szörnyebben lehet, doboltassanak, sivalkodjanak: hozzá, hozzá vitézek és Jézust, Jézust kiáltsanak; mikor pedig lőni kezd, ők is mentül sűrűbben lehet, lőjjenek, de helyökből ő híre nélkül ki ne mozduljanak«. Az éktelen lárma és lövöldözés hallatára a török tábor körül lévő mocsarakban tanyázó »nagy sűrűséges sokaságú darvak« megriadva »szörnyű szokatlan kiáltást kezdének«, mire a tábor bizonyosra vette, hogy a fejedelmi hadak megérkeztek s minden oldalról támadnak. Vad félelem fogta el őket, annál is inkább, mert érezték vezéreik habozását, s csakhamar rendetlen futásban igyekeztek menekülni Gyula felé. »A megfélemlített ezredek népe lovát és podgyászát hátrahagyva, áradás gyanánt visszafelé kezdett folyni«,[1] de a sereg jelentékeny része, nem ismervén az utakat, elpusztúlt a Körös mocsaraiban;[2] igen sokan pedig az éhségtől és fáradtságtól kimerülve, a parasztok kezei közé jutottak, kik őket rabszolgákúl eladogatták. Bethlen István és a vezérek »valami paraszt emberek kalauzságokkal«, nagy ügygyel-bajjal érkeztek meg a gyulai táborba.

A szalontai tábor minden készlete a magyar sereg zsákmánya lett, mely »az lövőszerszámokat azokhoz való szekerekkel, porral, golyóbissal Szalontára bevivén, az ott való kastélybeli bástyákra és azután építtetett toronyba« szállította. A szalontai

[1] Naima szavai. *Hadtört. Közlem.* 1893 303. l.

[2] A törökök veszteségeire l. Esterházy Pál 1636 decz. 3-iki lev. *Tört. Tár* 1884 504—505. ll. és Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár* 1891 577. l. Megjegyzendő, hogy Illésházy emlékiratának ez a része közölt formájában az események zavaros leírása miatt alig használható.

kapitány pedig azonnal »postán megiratá« a történteket Váradra, a fejedelemasszonynak, ki azokról útban levő urát tudósította. A részleteket Kornis Zsigmond adta elő Rákóczynak, ki most már meggyőződvén Kornis megbízhatóságáról és hűségéről, közmegelégedésre »az egész országos hadaknak főgenerálisának« tette.[1]

A szalontai diadal még nem döntötte el a hadjárat sorsát. A budai pasa vezérlete alatt álló török hadsereg még így is félelmes haderő volt, melyet Rákóczy feltevése szerint, a szomszédos hódoltsági vezérek és a moldvai vajda seregeivel feltétlenül erősíteni fognak. Szükségesnek látta tehát ő is hadserege szaporítását s azért Váradósinél levő táborából azonnal minden vármegyét s a hajdúságot felszólította a haladéktalan táborbaszállásra.[2] Aggodalmait megerősítették Szentpáli jelentései is, főleg a legutóbbi, melyben arról értesíti Rákóczyt, hogy Koniecpolski nem adhat segítséget, mert a készülődő tatárok miatt, kiknek száma negyvenezerre tehető, hadait nem tanácsos csökkenteni; a hetman azzal biztatja ugyan, hogy »az tatár ránk nem megyen s ugyan igen biztat, de én is igen félek, hogy nem másra, hanem vagy ránk, vagy Máté vajdára megyen«.[3]

Rákóczy a gyulai tábort kémeivel szemmel tartván, mindaddig Váradon akart tartózkodni, míg az ellenfél haditerve nyilvánossá nem lesz; különben is az utóbbi napokban történt események s az ellentétes tudósítások a csata lefolyásáról, seregének nyugalmát is felzavarták,[4] s nemcsak a köznemesség, hanem a főbbrangúak is bizalmatlansággal néztek a jövő elé s újabb mérkőzés esetén a bukást kétségtelennek tartották. Megerősíteni látszott őket ebben a budai vezérnek a gyulai táborból már október 11-én hozzájok intézett levele, melyben felszólítja a rendeket, hogy haladéktalanúl térjenek vissza Erdélybe, ne tegyék ki országukat a biztos romlás veszedelmének. Rákóczy is helyesen cselekednék, ha trónját csendben átengedné Bethlen Istvánnak, kit a szultán Erdély fejedelmévé tett, mert ellenkező esetben földönfutóvá teszik a hatalmas császár seregei, melyeknek ellenállani lehetetlen.[5] Hasonló tartalmú volt Bethlen István ugyancsak október 11-ről kelt újabb kiáltványa is, melyben figyelmezteti Rákóczy táborát, hogy egy ember miatt, kit a szul-

[1] Szalárdy: *Siralm. magy. krón.* 115—120. hh.
[2] Szalárdynál: i. m. 120. h.
[3] Szentpáli 1636 szept. 29-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek etc.* 308. l.)
[4] »10 (Octobris) Váradnál. Egész éjjel fegyverben voltunk az töröktől való félelmünkben«. Haller Gábor *naplója. Erd. tört. adat.* IV. 36. l.
[5] *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 407—408. ll. és *Tört. Tár* XVIII. (1872) 45—47. ll.

tán trónján megtűrni semmiképen sem akar, s a ki eddigi uralkodása alatt törvénytelenséget törvénytelenségre halmozott, Erdély pusztulását ne idézzék elő ; ő a rendeket a bekövetkezhető szerencsétlenségre több ízben figyelmeztette, neki tehát e miatt szemrehányást senki sem tehet. Mivel pedig »Havasalfölde, Moldova felől sokszerte több hadak rohannak ezentől szegény hazánkra, hogy . . . nagyobb romlás s pusztulás ne kövesse szegény hazánkat«, Bethlen ismét hozzájok fordúl s kéri őket, hogy okulva a Báthory Zsigmond uralkodása alatt történteken, ne akarjanak egy ember kedvéért újjat húzni a török császárral ; nyugodjanak meg a szultán akaratában és válaszszanak maguknak új fejedelmet.[1]

E felszólítások a magyar táborban érthető izgalmat okoztak ; s midőn másnap (okt. 12-én) az a hír érkezett hozzájok, hogy a közben megerősített gyulai tábor megindúlt,[2] talán éppen ellenök, »az ország hada kezde lenni nagy zsibongásban, mert mind az fejedelemtől nagy rész unakodva vala, mind pedig törökkel örömest öszveveszni nem akarnak vala«. A vármegyék küldöttei Rákóczy tudta nélkűl éjjel gyűlést tartottak Wesselényi Boldizsár szállásán, hol azt határozták : tudomására kell adni a fejedelemnek, »ha békélhetik az törökkel, jó, s ha nem, az fejedelem viseljen gondot magára, az ország pedig töröknek magát nem opponálja, Bethlen Istvánt acceptálja«. E határozatról Rákóczy idejekorán értesülvén, azonnal tanácsot tartott s az elégedetleneket maga elé hivatván, igyekezett őket megnyugtatni, néhányat pedig a békétlenkedők közűl őrizet alá tétetett. Jobban megnyugtatta azonban a rendeket az a hír, hogy a gyulai tábor nem Nagyvárad, hanem Lippa felé igyekszik,[3] s mint Csatári János sarkadi kapitány írta, olyan szándékkal, »ha módját találhatja, azon menne be Bethlen Istvánnal Illye felé Erdélybe.«[4] A fejedelem s haditanácsa mulhatatlannak tartotta ezek után a Marosvölgy védelmét, melyen át Erdély a legkönnyebben volt megközelíthető s azért Rákóczy táborával Nagyvárad alól már október 15-én [5] délnek fordúlt s három napi menetelés után [6] Borosjenőnél, mely Lippától öt mérföldnyire esik, tábort ütött. A haditerv nem lévén megállapítva, mert annak a török hadsereg mozdulataihoz kellett alkalmazkodnia, az pedig jelenleg egyelőre

[1] Török-magyarkori államokmánytár. II. 409—10. ll. Regestáját közli Beke Antal : *Tört. Tár* 1895 425. l.
[2] Bethlen István *naplója. Tört. Tár* 1884 308. l.
[3] Kemény : *Önéletírása.* 275—78. ll.
[4] Szalárdy : *Siralm. magy. krónika* 121. h.
[5] Bethlen István *naplója. Tört. Tár* 1884 309. l.
[6] Az itinerariumot l. Haller Gábor *naplója. Erd. tört. adat.* IV. k. 36. l.

tétlenül vesztegelt Lippa alatt, — az erdélyi derékhad sem tartotta megokoltnak a továbbnyomulást.

Kisebb jelentőségű mérkőzésekben egyébiránt nem volt hiány. A felderítő szolgálatokat teljesítő erdélyi csapatok többször akadtak hasonló szolgálatban levő török csapattestekre, melyekkel sikeresen megküzdöttek; így Böjthi István mezei kapitány Pankotánál egy éjjeli támadás alkalmával háromnégyszer nagyobb török csapatot vert szét, »az esztergomi bék, sok agák s egyéb rendek elveszvén«.[1] Ezek erkölcsi hatása Rákóczy táborán csakhamar meg is látszott. Az a sereg, mely néhány nap előtt még rettegett a törökkel való mérkőzés gondolatára, most »nagy víg és kész szívvel« döntő viadalra vágyott, s ennek hatása alatt maga Rákóczy sem ellenezte a Lippa felé való vonulást, kedvező alkalom esetén a török tábor megtámadását, akár a Maroson keresztül, melynek vízállása a hosszan tartó őszi szárazság miatt alacsony volt, akár pedig a lippai hídon át, mely a török tábor közelében volt.[2] Ellenkező volt a török tábor képe. A budai vezér a könnyű győzelem biztos tudatában szállott táborba és most látnia kellett, hogy seregei egymásután kudarczot szenvednek s hogy Erdély minden kétértelműség nélkül kitart Rákóczy mellett; s jóllehet tábora a ruméliai hadak csatlakozásával jelentékenyen megerősödött,[3] annak szemlélhatólag nyomott hangulatát tekintve, óvakodott a döntő mérkőzéstől. A felelősség súlyát azonban leginkább Bekir temesvári pasa érezte, ki a szalontai csatát elvesztette s a ki éppen azért a helyzet megjavítását elsősorban kívánta. Október 23-án tehát, állítólag Bethlen István és a budai vezér tudta nélkül Omer agát levéllel a borosjenei táborba küldte, felszólítván Rákóczyt, hogy béküljön ki a budai vezérrel és az öreg úrral; az alkalom most olyan kedvező, hogy Rákóczy megbékülhet, a nélkül hogy fejedelemségétől meg kellene válnia.[4] Rákóczy a békekötéstől, méltányos feltételek mellett, előbb sem idegenkedett s Bekir pasának válaszolva, most is hangsúlyozta, hogy a béketárgyalások megindítása ellen semmi kifogása nincs, »csak azután legyen tökéletes, igaz békesség közöttünk s ne időnyujtás s valami alkalmatosság után való várakozás, mint eddig«.[5]

[1] Kemény: *Önéletírása* 279. l. és I. Rákóczy György 1636 okt. 18-án kelt levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy családi lev.* 24. l.)

[2] Szalárdy: *Siralm. magy. krón.* 123. h. Kemény: *Önéletírása* 279. l. — Főleg pedig Rákóczy 1636 okt. 27-iki levele Pázmányhoz. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

[3] Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

[4] *Török-magyarkori államokmánytár.* II. 414—15. ll.

[5] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 416. l.

A levélváltás után közvetlenül, talán éppen annak hatása alatt,[1] a Rákóczy táborában fogva tartott Ali csausz kihallgatást kért a fejedelemtől, mely megadatván, Ali ajánlkozott, hogy felkeresi a török tábort s ráveszi a budai vezért a béketárgyalások megindítására. Ali előterjesztéseire Péchy Simon, a legidősebb tanácsos válaszolt, ki arra hivatkozva, hogy eddigi tapasztalataik alapján a budai vezér jóindulatának hinni nem lehet, hogy éppen ezért a béketárgyalások sem fognak eredményre vezetni, kijelentette, hogy a kérdés megoldását a hadiszerencsére bízzák. Azt azonban nem ellenzik, ha Ali levelet intéz a vezérhez, de a táborból való eltávozását nem tartják szükségesnek.[2] Ezzel egyidejűleg (okt. 23-án) Rákóczy Kornis Zsigmondot tizenötezer főnyi sereggel a Maros mellé küldötte, ki még aznap a Lippával szemben fekvő Pálélése nevű falu mellett tábort ütött és elsáncolta magát. Rákóczy a derékhad többi részével egyelőre még Borosjenőn maradt.[3]

Ali csausz levelére a vezér azonnal válaszolt s a béketárgyalásokat a maga részéről is kívánatosnak jelezte, de felszólította a magyar tábort, hogy a tárgyalások nyugodtságának biztosítása végett kölcsönösen kezeseket adjanak. A vezér ajánlata a táborban is nagy örömet keltett; a sereg harczias hangulata ugyanis erősen lelohadt az utóbbi tartós esőzések miatt, melyek következtében a megáradt Maroson való átkelés lehetősége ki volt zárva. Kornis Zsigmond Kemény Jánost és Farkas Ferenczet küldte át kezesekül, török részről pedig Olaj temesvári és a lippai bég jöttek át. A kezeseket a vezér október 24-én fogadta kihallgatáson,[4] s miután szemökre hányta, hogy »hatalmas császár ellen fegyverrel« jöttek, kérdezte, hogy a békekötésre hajlandók-e? »Mostani állapotban, — felelték Kemény és Farkas, — semmit annál inkább nem kívánnánk, mert mi hatalmas császár köntö-

[1] Szalárdy szerint (i. m. 123. h.) Ali csausz és kíséretének őrizete Gillányi Gergelyre volt bízva. Egy másik feljegyzés pedig azt mondja Bekir pasa levelére vonatkozólag: »Tömösvári Bether passa Omer agától küldte volt el, de nem merte vala maga meghozni. Gillányi hozta meg a Maros mellett való táborból«. (*Török-magyarkori államokmt.* II. 415. l.) Az összefüggés a levélváltás és Ali csausz szereplése közt valószínű.

[2] Szalárdy: *Siralm. magy. krón.* 123—25 hh.

[3] I. Rákóczy György 1636 nov. 12-iki levele Tholdalaghyékhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 336. l.)

[4] Kemény tudósítása (*Önéletírása* 281. l.) és Bethlen István feljegyzései (*Tört. Tár* 1884 309. l.) közt a dátumot illetőleg ellentét van. Kemény szerint a kihallgatás a török táborba való érkezésök után másnap történt. Bethlen szerint azonban ugyanazon nap, melyen megérkeztek. Tekintetbe véve, hogy Bethlen feljegyzései egyidejűek, Kemény önéletírása pedig későbbi keletű, Bethlen dátumát, mint valóbbszínűt fogadtuk el.

sétől elszakadni nem akarunk.« A vezér ezek után eléjök terjesztette feltételeit, melyek alapján tárgyalni kíván:

Teljesítse Rákóczy azon igéretét, melylyel a császárnak, a portai kajmekámnak és Sziliktar pasának bizonyos összegeket ajánlott; a szolnoki szandzsáksághoz tartozó Derecske biharmegyei községből a hajdúságot telepítse ki s legyen ez a község a szultán adófizetője. Zólyomi Dávidot azonnal bocsáttassa szabadon s »ennekutánna se titkon, se nyilván senkitől semmi bántása ne következzék«. Esküdjék meg Rákóczy, hogy »valamíg ez világban él, se lengyellel, se némettel magát ne közölje, nyilván és titkon hozzájok ne álljon«, hanem igaz hűségben marad a császár iránt; az ország rendei pedig vállaljanak kezességet fejedelmök hűségét illetőleg. Ha Bethlennel megbékül, adja neki vissza az őt megillető birtokokat s azonkívül »vagy magának, vagy fijának, vagy a hozzátartozó népének kicsintől fogvást nagyig senkitől semmi bántások ne legyen«. Végül mindezekre vonatkozólag Rákóczy és a három nemzet »nagy erős pecsétes hitleveleket« adjanak.[1]

A feltételek tárgyalása országgyűlési feladat lévén, Kemény János és Farkas Ferencz engedélyt kaptak a vezértől arra, hogy azokat Rákóczyval személyesen közöljék. A fejedelem a rendeket azonnal gyűlésbe hívta, mely a feltételek egyes pontjait megvitatván, a következőkben állapodott meg:[2]

Az országgyűlés nem emlékszik ugyan arra, hogy a császár iránt tartozó hűségöket megszegték volna s ezért a budai vezér támadását sem tartotta megokoltnak, de mivel a rendek a békét mindenek felett kivánatosnak látják, nem zárkóznak el a tárgyalások elől s hajlandók azt a »bizonyos summa tallért, ajándékot« is megadni, melyet követeik csak arra az esetre igértek, ha a vezér közvetlen beavatkozása elmarad. Beléegyeznek, hogy a falvak behódoltatásában Rákóczy trónralépésének éve legyen mértékadó, de a Derecskére telepített hajdúság kitelepítése a közelgő téli időszakra való tekintetből lehetetlen; e feltételét tegye a vezér a porta döntésétől függővé. Zólyomi szabadon bocsáttatása teljesíthetetlen kívánság, Zólyomi fogságát országgyűlés határozta beigazolt vétkei alapján, »s így elbocsátása az ország törvényeinek sérelme nélkül nem lehet«. Nagyon jól tudja továbbá a vezér, hogy trónralépésekor minden megválasztott fejedelemnek le kell tennie az esküt és pedig elsősorban arra, hogy »hatal-

[1] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 417—18. ll. és Kemény: *önéletírása* 282. l.

[2] A tárgyalások történeti részére l. Kemény: *Önéletírása* 280—85 ll. és I. Rákóczy György levele 1636 nov. 12-ről Tholdalaghyékhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 335—37. ll.)

mas császárunktól és a fényes portától soha semmi időben el nem szakad«. Rákóczy ennek eleget tett s a rendek meg vannak győződve, hogy »a hütet és esküését megtartja és megállja szentül«. Bethlen István és Bethlen Péter részére bántatlan hazatérést biztosítanak, a vezértől kívánt hitlevelet is készek megadni, de ugyancsak pecsétes hitlevélben biztosítsa a rendeket, hogy Bethlen Istvánt és Székely Mózest hazaküldik, s hogy »azután semmi szokatlan új dolgokkal, kívánságokkal a fejedelmeket s az országot nem terhelik«; az elégedetleneknek, szökevényeknek pártjukat nem fogják, hanem az ország kívánságának eleget tesznek. A béketárgyalások sikeres befejezte után a hadak azonnal oszoljanak el. Legyen gondja végül a vezérnek arra, hogy »mindezekről hatalmas császárunk méltóságos neve és pecsétе alatt levelet szerezzen« s a császár kegyelmességének bizonyságára kaftánt és botot küldessen, a portának »efféle dologban való régi szokása és rendtartása szerint«.[1]

Az országgyűlési resolutiót Szalánczy István vezetése alatt Kemény Jánosból, Haller Istvánból, Farkas Ferenczből, Fodor Ferencz szászvárosi királybíróból és Csulai György udvari prédikátorból álló nagykövetség hozta a vezér tudomására az október 30-án tartott kihallgatáson.[2] Eleinte úgy látszott, hogy a vezér a válasz egyes pontjait nem kifogásolja, — »mintha mind tetszenék s meg is nyugodt volna rajta«. A következő napi audientián azonban »sokkal különben kezdette magát viselni«; újabb kívánságokkal állott elő, s jóllehet az első kihallgatáson azt állította, hogy a béketárgyalások Bethlen István tudta nélkül folynak, most azt követelte, hogy az öreg úrral is értekezzenek, s »tőle is értsék meg kévánságit«. A követek tehát Bethlent is felkeresték, ki őszintén bevallotta nekik, hogy nem volt szándékában a békés megegyezés, »hanem ezen csak fegyverrel akart volna által menni«. A jelenlegi helyzetet tekintve azonban ő sem gördít akadályokat a béke elé, de kívánja, hogy feltételei figyelembe vétessenek. November 4-én Kemény János Rákóczynak át is adta a vezér feltételeit,[3] melyek az előbbiekkel jóformán mindenben egyeztek, azon jelentéktelen kibővítést kivéve, hogy Rákóczy pontosan határozza meg a szultánnak, a portai kajmekámnak s Sziliktar pasának szánt összeg nagyságát.[4] Bethlen István kívánságai is ugyanazok voltak, melyeket kiáltványain

[1] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 419—24. ll.

[2] Bethlen István *naplója* 1884 30.9 l. és I. Rákóczy György 1636 nov. 12-iki id. levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 336. l.)

[3] I. Rákóczy György id. levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 336—337 ll.)

[4] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 440—41. ll.

kivűl a budai vezérrel még a tavasz folyamán folytatott tárgyalások alkalmával is hangoztatott, a melyekre azonban, mint láttuk, az erdélyi rendek ismételt országgyűlési végzésekben megfeleltek.

A követek egyébiránt óvatosságot s a mennyiben lehet, engedékenységet ajánlottak Rákóczynak s a rendeknek az alkudozásokban. »Mi úgy veszszük eszünkben, — írták még október 31-én, — hogy nem bizodalom nélkűl keménykedik az vezér, itt közönségesen magokat segítségvárással bíztatják ... Nekünk kglmes urunk, az megbeszélés tetszenék«.[1] Rákóczy viszont nem hitt az alkudozások őszinteségében. »Ha módjok leszen, — úgymond, — inkább fegyverrel akarnák ők dolgokat végben vinni, mintsem békességgel«,[2] s a feltevését igazolni látszottak azok a támadások is, melyeket a török tábor csapatai több ízben, habár eredménytelenűl, megkíséreltek az erdélyi haderő ellen még e tárgyalások ideje alatt.[3] A tábori országgyűlés azonban mindezek ellenére sem szüntette be az alkudozásokat; a mennyire harcziasak voltak néhány hét előtt, most ugyanolyan mértékben kívánták a békekötést, akár engedmények árán is. Rákóczy természetesen óvakodott az alkudozások menetét befolyásolni, annál kevésbbé gátolni, hogy esetleg később önzéssel, rosszakarattal ne vádolhassák; de külömben is a rendek és a vezér közvetlen érintkezését jó alkalomnak vélte eddigi török politikája helyességének beigazolására. »Talám jobban meg fogják ebből is esmérni az törököt, — írta a fejedelemasszonynak, — noha az értelmese s jámbora már is elhitte, hogy azt ez mostani úton az török Havasalföldévé akarná Erdélyt tenni.«[4]

A vezér másodízben küldött feltételeire a november 6-iki tábori országgyűlés válaszolt. Negyvenezer tallért igérnek a szultánnak, tízezeret a portai hajmekámnak, Sziliktar Musztafa második vezérpasának pedig hatezret.[5] Elfogadják a vezér azon kívánságát, hogy a hódoltsági viszonyok olyan állapotban maradjanak, minőben Rákóczy trónralépésekor voltak »és semmi újítás benne ezután ne következzék«, s hogy a derecskei hajdúságot, mihelyt a császári athname megérkezik, egy hónap alatt kitelepítik. A béke megkötése és megerősítése után Zólyomi

[1] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 431. l.

[2] I. Rákóczy György többször id. levele Tholdalaghyékhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 337. l.)

[3] V. ö. Kemény: *Önéletírása* 283—85. ll. és Naima tudósítása (*Hadtört. Közl.* 1836 305. l.) ki természetesen győzelemről beszél.

[4] 1636 nov. 1-én kelt levelében. (Szilágyi: *A két Rákóczy családi lev.* 32. l.)

[5] V. ö. I. Rákóczy György 1636 okt. 29-iki lev. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 29. l.)

Dávidot »jó módok és okok alatt minden kétség nélkül« szabadon bocsáttatják; Bethlen Istvánnak, családjának szabad visszatérést biztosítanak; Rákóczy újból esküt fog tenni a porta iránt köteles hűségre s kezeskednek, hogy »sem lengyelhez, sem némethez magát nem kötelezi ő hatalmassága és az ország kárával«, de viszont a porta is adjon »fogyatkozás és minden hiba nélkül« való biztosítékot arról, hogy Erdélyt régi szabadságában, törvényeiben, határaiban, szabad fejedelemválasztási jogában korlátozni nem fogja. Köteles végül a porta Bethlent és Székely Mózest »minden befutottakkal« visszaküldeni és »ha ezután efféle kifutó emberek találkoznának, azoknak panaszokra az ő hatalmassága részéről a szent békesség fel nem bontatik, sem háborúság miattok nem indíttatik«.[1]

Nem voltak azonban ilyen engedékenyek Bethlen Istvánnal szemben; követeléseivel és sérelmeivel már két országgyűlésen foglalkoztak, egy részök, mint pl. a kollégium és a síremlék-alap ügye tárgytalanná is vált, a többire vonatkozólag pedig országgyűlési végzésekben határoztak. Most sem tettek egyebet, mint egyszerűen utaltak a kérdéses articulusokra s ezek elfogadásától tették függővé a status quo antet s a teljes amnestiát az ő személyét, családját és híveit illetőleg. Visszautasítják azon újabb követelését, melyben »mostani fáradságáért« ötvenezer forintot kívánt, mert az ország rendei semmivel sem bízták meg.[2]

A budai vezér, kinek a követek a november 11-iki kihallgatáson Bethlen István jelenlétében [3] átadták a borosjenei tábori országgyűlésnek mindkét rendbeli követelésre adott válaszát, a maga részéről ki volt elégítve, mert kudarcza daczára is elérni látszott azt, a miért évek óta eredménytelen diplomatiai harcz folyt a porta és Rákóczy között. Az öreg úr ellenben nem nyughatott belé a rideg visszautasításba s ennek következtében a vezér, ki Bethlennel eddig is solidarisnak vallotta magát, nem tarthatta alkalmasnak az alkudozások jelen stadiumát a béke végleges megkötésére. Nem ellenezte tehát, hogy Bethlen újból formulázza kívánságait,[4] a folytatandó tárgyalások alapjául, ő maga azonban czélját elérvén, Rákóczyval fegyverszünetet kötött [5] s november 14-én Temesvárra indúlt Bethlen Istvánnal.[6] Minthogy Szent Demeter napja, a törököknél a táborozás szoká-

[1] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 441—44. ll.
[2] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 432—38. ll.
[3] Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.
[4] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 572—75. ll.
[5] Kemény: *Önéletírása* 286. l.
[6] Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

sos határnapja [1] el is mult, főleg azonban a takarmányhiány miatt,[2] Temesvár alól hadainak jelentékeny részét hazabocsátotta,[3] sőt Kinan pasát is, ki ugyanebben az időben Havasalfölde felől készült Erdélyre támadni,[4] visszaparancsolta.[5]

Rákóczy ezen alkudozások alatt Borosjenőt elhagyván, november 8-án Borossebesen,[6] november 13-án Déván,[7] s néhány nap mulva pedig Kajántorokban ütött tábort,[8] honnan a Marosvölgye az esetleges támadások ellen legkönnyebben védhető volt; innen folytatta alkudozásait Bethlen István legutóbb formulázott kívánságaira vonatkozólag. Még most sem bízott ugyan a békekötés lehetőségében, »mivel mind Bethlen István s mind az vezér lehetetlent kívánnak, mi sem mehetünk becsületünk sérelmével reá«,[9] írta ez időben a fejedelemasszonynak, de tanácsosnak látta aggodalmait és kétkedését leplezni. »Az ő hatalmassága méltóságos tekintetére és az ngod törekedésére nézve, — írja a vezérnek Temesvárra, — Bethlen Istvánnak és fiának, Bethlen Péternek mind uraságokat és jószágokat, úri becsületeket úgy megadjuk, hogy valamit birtanak az szegény idvezőlt Bethlen Gábor fejedelem adományából, mikor ebből az országból kimentenek, annál többet fognak birni. Lakások is magoknak s szolgáinak bátorságos lehet«. Állítson ki azonban az öreg úr olyan reversalist, a minőt a rendek kívánnak s akkor van reménység arra, hogy a szent békesség végbe mehet.[10] Egyúttal szigorú utasításképen követeinek is meghagyta, hogy mondják meg az öreg

[1] Szalárdy: *Siralm. magy. krónika* 129. h.

[2] »Itt penig 32 egész napja, hogy heverünk és teljességgel elfogyott az széna, sehult immár nem kaphatni, az hadakat is kéntelen haza kell bocsátani az vezérnek; erre nézve reggel innét elindulunk és vagy Tömösvárott, vagy Nándorfejérvárott várjuk végit és ott cserélik meg az hitleveleket.« Bethlen István 1636 nov. 13-iki levele. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) Említettük, hogy ebben az évben nagy volt a szárazság. (Segesvári Bálint *krónik. Erd. tört. ad.* IV. 211. l.)

[3] I. Rákóczy György 1636 nov. 17-iki levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy család lev.* 40. l.) és ugyanannak nov. 22-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadványa 43. l.)

[4] I. Rákóczy György 1636 nov. 18-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 41 l.) Melith János 1636 decz. 10-iki lev. (Hurmuzaki: *Documente privitore etc. Bucuresti* 1882. IV. 1., 628. l.)

[5] Bethlen István naplója. Tört. Tár 1884 309. l. V. ö. Rákóczy nov. 27-iki lev. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 47. l.)

[6] Rákóczy 1636 nov. 8-iki levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy család lev.* 36. l.)

[7] Rákóczy 1636 nov. 13-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 38. l.)

[8] Rákóczy 1636 nov. 17-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 40. s köv. ll.)

[9] Ugyanezen levelében. (Szilágyi: id. kiadv. 40. l.)

[10] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 454. l.

úrnak, hogy »pecsét alatt is, igéről-igére a szerint« készek megadni mindent, a mire igéretet tettek, de a vezér is, Bethlen is »a szerint adják meg hitleveleket«, a mint azt a követek a rendek nevében eléjök terjesztik. Többet »az ország szabadságának és régi törvényének romlása nélkül« nem tehetnek.[1]

Ilyen viszonyok között a békealkudozásoknak a közel jövőben várható bevégződése nem volt valószínű. A Szászvárosra összegyült rendek azonban, kiknek tanácskozásain november 22-től fogva Rákóczy személyesen vett részt,[2] arra a hírre, hogy a budai vezér hadait nagyrészt eloszlatta s az Erdély felé törekvő Kinan pasát is visszarendelte,[3] mely tények a vezér békülékenysége világos bizonyítékainak látszottak, készek voltak az eddigieknél is nagyobb engedményeket tenni. Pázmány levelének hatása alatt azonban, kit Rákóczy október 27-én s többször is [4] tudósított az alkudozások lényegéről s arról, hogy a vezértől és Bethlentől kívánt feltételeket elfogadhatóknak nem találja,[5] a fejedelem nem befolyásolta a rendeket elhatározásukban, s így a resolutiók megszövegezése aránylag rövid idő alatt elkészülhetett. »Mennél többet gondolkodom az kglmed mostani állapotjárul, — írta Pázmány, — annál inkább confirmáltatom abban az opinioban, hogy kglmed az törökkel megbékéljék, valamint lehet; lehetetlen, hogy kglmed a török hatalom ellen hadat viselhessen; lehetetlen az is, hogy sokáig fentartsa a hadakat, megunatkoznak a statusok, a költséges tábori szenvedésbe, az félelem is fejekbe forog, hogy ha sokáig tart az török ellenkezése, országokat is elvesztik. És sok egyéb akadékos gondolkodások miatt egyszer csak eloszolnak és kglmedet elhagyják«. Láthatta, hogy a lengyelektől alig kapott segítséget; abban sem bízzék, hogy ő felsége megsegíti. Sok példa van arról, hogy »Erdélyt a német segítség meg nem oltalmazhatja a török ellen«. A legjobb megoldás egyedüli módja a mielőbbi békekötés, még anyagi áldozatok árán is.[6]

Deczember elsejére a rendek a kiegyezés pontjain megegyezvén, kiállították a vezértől kívánt okiratokat, melyekben a vezérnek másodízben küldött feltételeit a november 6-iki megállapodásnak megfelelően elfogadják s kezességet vállalnak, hogy a ponto-

[1] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 456. l.

[2] Rákóczy 1636 nov. 22-iki levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy csal. lev.* 43. l.)

[3] Haller István és Szalánczy István 1636 nov. 25-iki jelentése. (Beke és Barabás: id. kiadv. 299. l.)

[4] 1636 okt. 27-iki levele, melyben több levélről említést tesz. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

[5] Rákóczy 1636 nov. 2-iki levele. (Szilágyi: id. kiadv. 34. l.)

[6] Pázmány 1636 nov. 20-iki levele nagyrészt titkos írással. (Ötvös: *Rejtelmes levelek etc.* 1—4. ll.)

kat Rákóczyval betartatják.[1] Hasonló kötelezettséget vállalt magára a fejedelem is, fogadván keresztyén hitére, hogy a végzések minden czikkelyét, »annak minden részeit és punctjait hűségesen« megállja és betartja és mindaddig, míg a porta előtt a Szolimán szultántól kiállított athname tiszteletben és érvényben marad, — »mi is az országgal egyetemben hatalmas győzhetetlen császárunk fényes portájától el nem szakadunk«.[2] Fontosabb volt ennél a Bethlen Istvánnal történt megállapodás, mely miatt, mint láttuk, a végleges kiegyezés hetek óta függőben volt. A szászvárosi országgyűlésnek hosszas tárgyalások után sikerült a két ellenfelet kölcsönös engedékenységre bírni s így a fejedelem deczember 4-én aláírhatta a kiegyezés szövegét.

E szerint Rákóczy kötelezi magát, hogy a Bethlen Gábortól a gyulafehérvári collegium építésére szánt húszezer frtot két év alatt kamataival együtt készpénzben megfizeti a püspöknek s gondoskodik arról, hogy a collegium felépüljön. Zólyomi Dávidot »jó módok és conditiók alatt« szabadon bocsátja. Bábolnát a hozzá tartozó falvakkal együtt Bethlen Istvánnak hatezer, Monorát Bethlen Péternek ugyanannyi tallérban inscribáltatja. Mármarosmegye adóját élethossziglan Bethlen István kapja, Metesdet és Gaurát nyolczszáz forintban inscribálja részökre, azzal a feltétellel azonban, hogy Fogarasról végképen lemondanak. A Bethlen Gábor-féle síremlékalapból hiányzó hétezer frtot »lakóhelyére való szállása után huszad napra« megfizeti Bethlennek. Azokat az articulusokat, melyeket az országgyűlések Bethlen Istvánnak a törökhöz való pártolása alkalmából hoztak, immár tárgytalanok lévén, töröltetni fogja. A fiscalis várak kötelező homagiumára vonatkozó országgyűlési végzéseket továbbra is érvényben hagyják ugyan, de Huszt várával kivételt tesznek; ezért azonban »ő kglme is reversalist ad mind nekünk s mind az országnak az mi és az ország kévánsága szerint«. Nincs kifogása az ellen, ha Bethlen fiával együtt a magyar király fenhatósága alatt lévő birtokain akar tartózkodni, de hűsége biztosítékául reversalist adjon. Rákóczy a Bethlen Gábortól az illyei őrség fentartására rendelt összeget megfizeti; Bethlennek és fiának összes jószágait visszaadatja, szolgáit és híveit amnestiában részesíti: Erdélyben fekvő birtokait »szabadoson és minden bántás, háborgatás nélkűl« látogathatja. A topai egyezség minden pontját teljesíti; Bethlen Péter perét megszünteti s utasítja a sérelmes asszonyt a megbékélésre.[3]

[1] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 464—66. ll. és 466—469. ll.
[2] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 469—71. ll.
[3] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 581—85. ll. Szalárdy: *Siralm. magy. krón.*

A kiegyezést az országgyűlés is megerősítvén,[1] azonnal elküldték Temesvárra Bethlen Istvánnak, ki azt néhány jelentéktelen módosítással,[2] s e módosításoknak a kiegyezés pontjai közé utólag való felvételök kötelezettségével elfogadta, s deczember 13-án kiállította reversalisát. Igaz keresztyén hitére kötelezi magát a kiegyezési pontok betartására s arra, hogy sem a fejedelem személye, méltósága, sem az ország szabadsága, törvényei és statutumai ellen »sem titkon, sem nyilván, sem magunk, sem mások által sohul, sem az országban, sem az országon kívül, sem várainkból, sem egyébünnét semminemű utakon és módokon ártalmas igyekezettel s cselekedettel nem leszünk«. Mivel pedig magát Erdély alattvalójának tartja és vallja, »arra nézve is az országnak közönséges törvényi alá adván magunkot, mind az fejedelem ő kglme személyének, métóságának és fejedelemségének, mind penig az ország közönséges végezésinek, törvényinek, szabadságának oltalmazásában az fejedelemmel ő kglmével és az egész országgal együtt egyezséget, egyenlő értelmet, életünk, értékünk fogytáig tökéletes igaz sinceritással viselünk«.[3] Kötelezte magát egyúttal arra is, hogy fiával is kiállíttatja a szükséges reversálist,[4] a mi meg is történt.[5]

A budai vezér, ki november 25-én Budára indúlt,[6] a kihajára bízván a tárgyalások befejezését,[7] a Bethlen Istvánnal történt végleges megállapodás hírére nem késett kiállítani az ország rendeitől kívánt biztosító levelet,[8] s mint a szultán magyarországi helytartója, a szultán nevében is megerősítette a kiegyezési pontokat. Rákóczyt fejedelemségébe visszahelyezte s a kaftán mielőbbi megküldését megigérte; figyelmezteti, hogy Erdélyre gondot viseljen, a római császárral békességben maradjon s legyen egyetértésben a budai vezérrel. Ekkor azután »Isten engedelmébül tökéletes hűségtekre nézve az mi sokféle kegyelmességünk rajtatok öregbül és láthatóképen meg is tapasztalnotok bizonyos«.[9]

A súlyos válságból, melyet a török hatalom hódító szándéka idézett elő, s melyben Bethlen István tulajdonképen alárendelt

130. h. Kemény: *Önéletírása* 286—87. ll. Az okiratot teljes terjedelemben közölte Szilágyi Sándor: *Új magy. múzeum* 1856 I. 245—50. ll.

[1] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 579—80. ll.

[2] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 475—76. ll.

[3] *Erd. Orsz. Eml.* IX. 585—87. ll.

[4] Szalánczy és Haller 1636 decz. 14-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek és okiratok etc.* 419. l.)

[5] 1636 decz. 24-ről kelt. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 587—88. ll.

[6] Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

[7] Szalánczy és Haller 1636 nov. 25-iki jelentése. (Beke és Barabás: id. kiadv. 299. l.)

[8] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 472—74. ll.

[9] *Török-magyarkori államokmánytár* II. 476—77. ll.

szerepet vitt, Rákóczy diadalmasan került ki. A török gyámkodás alatt lévő Erdélynek ezen sikeres erőpróbája kétségtelenül értékes erkölcsi győzelem volt ugyan, s Rákóczyt fejedelemségében véglegesen megerősítette, de egyúttal nyilvánvaló bizonysága volt a Bethlen Gábortól kijelölt politika helyességének is, melytől a fejedelem, mint láttuk, el akart térni. Rákóczy okúlt az események és alkudozások lefolyásából s bár a porta szeretetét megnyerni sohasem tudta, Erdély és a porta hagyományos viszonyán uralkodása utolsó korszakáig nem változtatott. Voltak a mozgalomnak egyéb tanulságai is. Az erdélyi alkotmány hiányokat tárt elő, melyek orvoslása a legközelebbi évek munkásságára várt; ilyenek voltak pl. a kiváltságos szász városok közjogi helyzetének szabatos megállapítása s a politikai pártot alkotó unitarismusnak a hivatalos orthodox egyházhoz való viszonyának rendezése. A központi hatalom megerősödését mutatja az, hogy a közjogi intézkedések, melyeket a közvélemény valósággal alkotmánybiztosítékoknak tekintett, minden nagyobb válság nélkül megvalósulhattak.

FÜGGELÉK.

I.

Gyulafejérvár, 1633. julius 31.

Georgius Rakoci Dei gratia etc. Generose fidelis nobis dilecte etc.

Az öreg ur Bethlen István apánk uram három úttal is requiralván bennünket, Betthlen Péter hivünk mellett lakodalmára elbocsátása és elküldése felől. Mivel az arra rendelt nap Isten áldásából szintén elközelget, hogy ilyen szükségének idején Bethlen Péter hivünk hűséged jelen léténél böcsületinek inkább megfelelhessen, melyre mivel hűséged az Urnak rá is ígérte magát; kglmesen intjük hűségedet, sőt parancsoljuk is neki el ne mulassa, hanem az indulásnak napjára illendő készülettel lévén, menjen el Bethlen Péter hivünk mellett mátkájáért, mind az urnak kedveskedését, mind Bethlen Péter hivünknek barátságos szolgálatját várván érette. Secus non facturus. Datum Albae Juliae die ultima Julii Anno 1633.

G. Rákóci m. pa.

Kívül: Generoso Francisco Bethlen de Keresd Aulae familiari nostro etc. Fideli nobis dilecto. (Zárópecsét.)

II.

Ecsed, 1634. julius 20.

Splis ac magnifice, domine frater mihi observandissime, officiorum meorum addictissima oblatione praemissa.

Mivel ez mostani előttünk álló szükségre nézve az fejedelem ő kglme az készületről mindenüvé parancsolt, én pedig 21 esztendőtől fogva ennél lovatlanb ember nem voltam, kérem szeretettel kglmedet édes öcsém uram, pinzemért szerezzen kglmed énnékem egy jó lovat, hallom penig, hogy kglmed most is jó lovakat hozott az portáról, noha voltak az előtt is kglmed-

nek s ha azok közül adna is pinzemért egyet kglmed ilyen szükségemben, elég jóakaró atyafiának adná kglmed. Mely kgd ebbeli jóakaratját mint uramnak atyámfiának ügyekezem megszolgálni vékony erőm szerint.

Hogy penig én kglmedet ezzel búsítom, megbocsásson kglmed, mert amaz régi jóakarat s együtt való régi nyájasságunk vitt reá, mikor ám el hajdon régen atyámfia valál s ez a birodalom hordozott ebben, mert hiszen ha jámbor volnál, az vérnek nem kellene viznek lenni benned jó öcsém, mert szegül-végül hiszen én is azon atyádfiai közül való atyádfia volnék, az kikkel együtt az nagyanyánk és nagyatyánk egyek voltak, mikor ugyan gondolkodnál ám felőle. De ez paraszti irásomról megbocsáss jó öcsém, mert mikor nem szeretnélek én, igy nem irnék. Tartsa meg Isten jó egészségben kglmedet boldogul sok jó esztendeig. In Ecsed, die 20. Julii 1634. Kglmednek szeretettel szolgáló atyjafia

Gróf Bethlen István m. p.

Kívül: Spectabili ac magnifico dno Francisco Miko de Hidvég, etc. dno et fratri observandissimo. (Zárópecsét.)

Ugyanott Bethlen Elek írásával: 1634. Öreg gróf Bethlen István írta Mikó Ferencznek.

III.

Ecsed, 1634. július 21.

Splis ac magnifice domine frater mihi dilecte, observandissimeque officiorum meorum addictissima commendatione praemissa.

Noha édes bátyám uram majd szinte el kezd kglmed engem régi jó akaró szeretettel szolgáló atyafiát felejteni, hogy csak levelét is immár ritkán láthatom kglmednek, mindazáltal, én kglmednek az váradi gyűlésben az nemes vármegye közé bejövő szándékát ez salutaló és egy bona diest kivánó s látogató levelem által akarám kglmednek magamat eszében juttatni édes bátyám, kivánván az Úristentől minden jót kglmed felől érteni. Kérem is kglmedet, egészsége felől engemet tudósítson. Minthogy penig itt az nád között én igen ritkán hallok valami bizonyost ez mostani hirek s állapotok felől, hanem reggel, estve (az kit azelőtt nemis hallottam,) vidra szót kell néha hallgatnom és az gyönyörüséges szunyogoknak szigengetéseket, fecske szónk penig ugyan bővön vagyon. Kglmedet kérem szeretettel édes bátyám uram, az melyeket méltó értenem, tudósítson kglmed az töröknek mostani zergelődése és szándéka felől mit ért kglmed bizonyosbat. Hallom némely bizonytalan embereknek beszédekből, hogy Orosz-Csiknál akarná az török által kötni az hidat, ezt el kell-e

hinni? S mit érthet szándékokban, kérem kglmedet édes bátyám uram tudósítson, igyekezem kglmednek megszolgálni. Akarám kglmednek is értésére adni, hogy nékem is ma jöve szolgám Lengyelországból, ki azt beszéli, hogy az lengyel is valóba takarodik alá az Podoliára Cameniczhoz, igen készen is vannak. Hallott ilyent is, hogy Kassához is fognának hadat kibocsátani, melyet, én azt reménylem, hogy az császár ő felsége és palatinus uram requisitiojára fogunk gyűjteni s kibocsátani, ha ugyan kibocsájtják. Édes bátyám uram, ne felejtsen el azért kglmed teljességgel, noha ilyen nagy contentusban és disgratiaban vagyok én az én fiam uramnál ő kglménél; mert mint az test az lélektől, szinte ugy nem szakadhatnék én el az ő kglme és édes hazám szolgálatjától, csak ő kglmének ismerhetném én hozzám azt az háladó sinceritással, kivel ő kglme nekem ex conscientia tartoznék. Noha ez széles világon az ő kglme kezénél levőt, egy talpalatnyit én nem kivánnék ő kglmétől, csak igaz jó akaratot és hogy az mit az Úristen reánk ruházott, gyermekimet s magamot ne háborítana abban, hanem mutatna abban ő kglme securitást jövendőre gyermekimnek. Ha ezt én megtapasztalhatnám re vera, én az én vékony erőm szerént utolsó órámig szolgálnék ő kglmének. Mert vaj ki nehéz édes bátyám uram, az miből embernek s gyermekinek élni kell, mikor abban háborgattatik méltatlanul s reménysége kivül, főképen, mikor az jóért külömben fizetnek. Engem kglmed tartson előbbi szeretettel szolgáló igaz atyafiának. Tartsa meg az Úristen kglmedet jó egészségben szerelmesivel együtt sok jó esztendeig. In Ecsed, 21. Julii 1634.

Splis ac M. D. Vrae

Frater ad officia addictissimus

Comes S. Bethlen mp.

Kívül: Spectabili ac magnifico dno Sigismundo Kornis de Ruszka, equiti aurato, Illmi Dni Principis regni Transsilvaniae consiliario ac comitatuum Bihoriensis et de Zaránd supremo comiti etc. dno et fratri observandissimo dilectissimoque. (Zárópecsét.)

Ugyanott más írással: 21 Julii 1634. C. S. Bethlen hírekről tudakozik s jelenti szíve fájdalmát.

Ugyanott Bethlen Elek írásával: Öreg gróf Bethlen István írta Kornis Zsigmondnak 1634.

IV.

Ecsed, 1634. augusztus 24.

Splis ac magnifice Dne frater observandissime dilectissimeque officiorum meorum paratissima commendatione praemissa.

Tudom uram az kik az én be nem mehetésemnek méltó okát bizonnyal nem értik, elég idegen gondolkodásokkal lehet-

nek felőlem, noha az fejedelem ő kglmének parancsolatjára nehogy be nem mentem volna az ő kglme és szegény hazám szolgálatjára, az ki engem Istennek kegyelmességéből szült, nevelt, tartott és táplál, de ha annyira való beteg löttem volna is, hogy csak lábomra felállhattam volna is, de még is szekeremen is bevontattam volna bizony magamat; de mit mondhatok uram egy néhány úttal bizonyos kiváltképen való s megtapasztalható okokból és sok rendbeli, az fejedelem ő kglme nekem való irásiból felette való nagy idegenségét és neheztelését eszemben vévén, nem láttam módját, hogy uramnak s fejedelmemnek idegenségével s neheztelésével forogjak szeme előtt. Hanem elsőben (még a minapi gyűléskor elkezdvén) törekedtem egy néhány úttal ő kglménél azon, hogy ő kglme az én igen felette igaz méltó kívánságaimra való resolutiojából ismertesse meg én velem s abból tegyen securussá, hogy ellenem való nagy nehézségét letötte és az minemű szokatlan articulus tavaly csináltaték, az fiscalis várakban való praesidiumnak bevétele felől, azt az articulust ő kglme cassáltatná.

Hunyadban is az én gyermekimnek igazsága ellen ne patrocinalna ő kglme másnak; sőt ha kiktől valami praetensiojok után való jussokat ő kglme megvötte volna is, az üdvezült kegyelmes urunk donatioja szerint conferalná gyermekimnek.

Nyavalyás leányomhoz Zólyomi Dávidnéhoz is, hogy ő kegyelme mutatna kegyességet ezekből, hogy az üdvezült kegyelmes urunk által neki kiváltott zálogos jószágért kontentáltatná ő kegyelme.

Ura az mely arany és ezüst művet, ugy mint igaz parafernumot zálogban hányta az jószágnak vételekor, engedné meg ő kegyelme, hogy az köz res mobilisekből válthatná ki.

Jegyruhájáról is ország törvénye szerint ő kegyelme contentáltatná.

Az üdvezült kegyelmes urunk monumentumára legált pinzből is az mely tizezer forintot ő kegyelme inauguratiojakor elkért vala kölcsön, mivel annak is hétezer forintját ő kglme meg nem adá s magaméból s kit kölcsön kért pénzemből kelle végben vinnem, adná meg ő kglme.

A miképen Topán assecurált vala ő kglme, hogy minden jószágimban magamat, gyermekimet megtart, ezután is ő kglme tartaná abbeli reversalisához magát.

Voltak ezenkivül is ezekhez tartozó kisebb, de méltó, igaz kívánságim, kikben ő kegyelme kezénél valót egy talpalatnyi földet, egy embert, vagy egy pinz érő jót nem kivántam, olyan semmit is, valamelyet az üdvezült kegyelmes urunk nem adott s legalt magamnak és gyermekimnek, hanem hogy az magunk sajátjában mutatna ő kglme csendes securitást jövendőre mara-

dékinknak. Ez előszámlált kívánságim dolgából mind az gyűléskor s mind azoltától fogva nem csak egy úttal találtam meg ő kglmét, kikre ha ő kglme reá megyen vala, ezekkel offeráltam ő kglménck sincere magamat: hogy noha Topán sem kivántam azokat ő kglmétől soha egy igivel is, de valamit ő kglme nekem igirt, semmivel ő kglme nekem adós abból ne legyen.

Dévában is az mely hatvanezer tallér jussa az fiamnak vagyon üdvezült kglmes urunk donatiojának continentiája szerint, mivel Szécsi Mária asszony velünk erős hit alatt emanált végezésit az fejérvári káptalanban retractálá és annihilálá, azt is fiammal ő kglménck engedtettem vala, mihelyt az végezésnek violálásáért amittálta volna Szécsi Mária asszony.

Annak felette erre igirtem ő kglménck magamat, hogy bemegyek az ő kglme és édes hazám szolgálatjára, az ő kglme hűségére megesküszöm, valamiben szegény hazánknak szabadságának és az római császárral ő felségével való confoederationak ellene nem tészen és életem fogyásával is kész lészek szegény hazámmal együtt ő kglménck szolgálni.

De mindezekre az én igaz méltó kívánságimra is, ennyi úttal való requisitiomra is hogy semmi jó választ nem ada ő kglme, igy semmit egyebet az ő kglme nagy neheztelésénél eszemben nem vehetvén nem láttam semmi módját, hogy ő kglménck nagy felgerjedett haragjával foroghassak szeme előtt uramnak s fejedelmemnek. Mely nagy oknak kényszerítéséből, hogy én az én édes hazámnak mostani nagy igyében jelen nem lehetek, az énnékem mely nehéz legyen, soha bizony azt én kglmednek meg nem tudom irni.

Kárhoztat ő kglme ezzel, hogy én az országon kivül Bécsben s Budában küldöztem az ő kglme hire s engedelme nélkül; kényszeréttettem pedig Bécsben küldeni a szegény fiam halála után az ecsedi állapatért, mivel sok okokra nézve kételen voltam avval, ha az üdvezült kglmes urunk acquirálta maga familiácskájának, én is igyekeztem azt abban megerőséteni. Küldtem azután leányomnak való vásárlásokért is. Más az pedig, hogy a mennyiben Istennek kegyelmességéből magyarországi jószágocskáimról magyarországi patronus is vagyok, itt künn nem is tilalmas az méltó dologban való irás, nem látom okát, miért nem irhatnék én Ecsedből akar Magyarországban s akár Bécsben s akárhova, a hova illendő s méltó írni! Budára is pedig nem egyébért küldtem, hanem mivel húsz esztendőtül fogva ennél lovatlanb nem voltam, mint most, akkor az lévén a hire, hogy ott török tábor vagyon, ugy küldtem volt egy jámbor szolgámat Horvát Istvánt oda, hogy énnekem egy lovat vegyen ott.

Másikért azért, hogy ennyi sok ártalmas hirek között azon

egy alkalmatossággal igyekezzék értekezni, tudakozni, mi lehessen bizonyos oka annak az tábornak gyülekezetinek és ha szegény hazánk ellen való dolgot értene, vigyázzon arra is ; sőt valamely memorialéval oda küldöttem volt, hitem szerint irom kglmednek, azon szerint küldöttem be párját az fejedelemnek ő kglmének is.

Most is generalis uram látogatván az római császár ő felsége végházait, az én magyarországi jószágim is pedig az ő kglme tiszti alatt lévén, gyakorta meg is kell szükségképen ő kglmét találnom holmi szükséges dolgokbul, illetlennek itiltem, hogy jószágomon menvén által, be nem hinám egy ebédre vagy vacsorára ismeretségnek okáért is, kit Majtényban egy ebédre be is híttam. De ha sem Budára se Bécsben irtam vagy izentem, se generális urammal tractáltam, avagy szántszándékkal való cselekedetemmel vétettem ez óráig az ő kglme méltóságos fejedelemsége ellen és hazámnak csendessége és szabadsága ellen, hiszem Istennek hála senki kényszerítése, se fegyver az nyakamon nincs, hátramaradott napjaimban is nem sok vagyon hátra, de soha bár az Uristennek szent színit az én lelkem ne lássa.

De ha az én ártatlan voltomra is ugyan nincs hitelem ő kglme előtt s az én nagy sincera oblatiom ő kglmének nem kell és gyermekinkkel együtt jószáginkban való békességes megmaradásunkról semmi securitást ő kglme nem akar mutatni, nincs mit tennem, látja az én Istenem szivemet, hogy csak ő kglme ezekből teszen vala s tenne most is securussá a mint feljebb is irám, vérem hullásával s életem fogyásával is kész volnék ő kglmének szolgálni édes hazámmal együtt.

Mindazáltal igy is osztozatlan fiam mellé száz lovas fizetett szolgáimat az ő kglme és édes hazám szolgálatjára beküldöttem. Az vármegyéken levő jószágocskáimról kapu szám után illendő gyalogokat is gondviselőim, hogy mindennünnen mentől jobb készülettel előállassák, megparancsoltam. Akarám azt is kglmednek értésére adni in rei veritatem, be nem mehetésemnek igaz okát a vég is, hogy ha gonosz akaróim külömben magyarázzák is, de kglmed érthesse ugy voltaképen a mint az dolog vagyon. Tartsa meg Isten kglmedet sok jó esztendeig jó egészségben kedvesivel együtt. Datum in Arce Ecsed, die 24. Augusti Anno 1634. Splis ac Magcae Dnis Vrae frater et officio paratissimus

Comes S. Bethlen mp.

Kívül : Spectabili ac magco dno Sigismundo Kornis de Ruszka, equiti aurato etc. dno fratri observandissimo dilectissimoque. (Zárópecsét.)

Ugyanott más írással : 24. Aug. 1634. D. C. S. Bethlen okait jelentgeti be nem jövetelinek az mostani expeditiora ő maga melle.

Ugyanott Bethlen Elek írásával : Topai végezéshez való öreg Bethlen István és öreg Rákóczi György között.

V.

Ecsed, 1634. augusztus 25.

Reverende Dne et frater mihi observandissime officiorum meorum paratissima commendatione praemissa.

Én csak most értettem Uram, hogy az szegény idvezült Maxai Péter uram nekem könyvei közül egy falka könyvet hagyott volt, melyek Fejérvári mester uramnál volnának, kglmedet azért akarám szeretettel requiralni, testamentomának continentiája szerint a kiket nekem hagyott, azokat mester urammal adassa Kecskeméti uramnak karkai prédikátorunknak kezéhez, catalogus szerint quietantiat vevén róla Kecskeméti uramtól, mely quietantiat kglmed küldené kezemhez is kglmed, hogy én is az szerint vehetném kezemhez az könyveket Kecskeméti uramtól, a mely kglmed fáradságát megszolgálom kglmednek, mint uramnak s atyámfiának.

Ez alkalmatossággal nem tűrhetem, hogy kglmednek, régi bizott jóakaró uramnak s atyámfiának elé ne hoznám szomoru panaszimat. Hallom azt, hogy némely emberek minemű idegen gondolkodással vadnak ezért felőlem, hogy én az fejedelem ő kglme parancsolatjára be nem mehetek, mely ő kglme parancsolatjára, és édes hazám szolgálatjára ne hogy be nem mentem volna, de bizony ha annyira való beteg löttem volna, hogy ha lábomra fölállhattam volna, de mégis szekeremen ugyis bevontattam volna magamat. De mit mondhatok uram, kglmed tudja legjobban, minemű méltó s igaz kivánságim voltanak énnékem ő kglmétől, kikre ha ő kglme reá megyen vala, mind Horvát János uram által leányom lakodalma után s mind Czeglédi István által küldött levelemben, ezekre offeráltam magamat. Hogy valaminemű nagy oblatioja volt ő kglmének én hozzám Topán kglmed és Kassai uram által, énnekem azokkal soha adós ne legyen; fiamnak Dévában az mely hatvanezer tallér jussa vagyon az idvezült kglmes urunk donatiojának continentiaja szerint, fiammal azt is egy pénz summa fizetés nélkül ő kglménck adatom, mivel Szécsi Mária asszony velünk való erős hüti alatt emanált végezésit az fejérvári káptalanban retractálá és annihilálá, mihelyt az compositionak violálásáért törvény szerint amittálja Szécsi Mária asszony. Annak felette, hogy ő kglméhez bemegyek, az ő kglme hűségére megesküszöm és életem fogyásával is házammal együtt kész leszek ő kglménck szolgálni. De mivel ilyen sincera oblatiom is ő kglménck nem kelle és semmi méltó kivánságimra is, csak egyikre is semmi választ ő kglme nem ada, mindezekből az ő kglme hozzám való nagy felgerjedett haragjánál egyebet

én nem tudok concipialni, noha pedig ugy készültem vala, hogy magam is bemenjek, de uramnak s fejedelmemnek szeme előtt ilyen rettenetes haragjával s neheztelésével mint foroghattam volna, annak módját nem láttam. Mindazáltal szegény hazámnak régi rendtartása szerint osztozotlan fiam mellé száz lovas fizetett szolgáimat az fejedelem ő kglme szolgálatjára és szegény hazánkra bebocsátottam. Mely mostani ügyében szegény hazánknak, hogy én jelen nem lehetek, ez felül megírt okoknak kényszerítéséből azt én meg nem irhatom kglmednek, mennyire keseregjen az én szivem azon. Ő kglme kárhoztat engem azzal írásában, hogy én Bécsbe és Budára küldöztem. Magyarázzák sinistre azt is, hogy az generálissal szemben voltam, noha a mikor a hirét bevitték, még azután talám egy héttel is voltam szembe vele. Küldtem pedig Bécsben az szegény fiam halála után az ecsedi confirmátióért, mivel (in summa confidentia irván kglmednek) abban oly defectusok voltak, kire, ha én ujolag confirmatiot ne vegyek, maradékim meg nem maradhattanak volna benne. Küldtem leányomnak való vásárlásért is. Budára küldtem azért, hogy egy lovat hozassak, mivel húsz esztendőtől fogva ennél lovatlanb nem voltam, hallván, hogy oda valami tábor gyülekezett volna. Másikért azért, hogy a mennyi sok hireket hallottunk, vigyázzon s tudakozzék is, ha szegény hazánk ellen valami ártalmas hireket érthetne.

Generális urammal is löttem azért szemben, mivel az ő felsége végházait látogatván, jószágimon menvén által, gyalázatnak tartottam volna, ha egy ebédre, avagy vacsorára be nem híttam volna, esmeretségnek okáért, holott az én jószágim az ő kglme tiszti alatt lévén, sokszor kényszeríttetem holmi szükséges dolgokból ő kglmét requiralnom. De ha se ő kglmével az fejedelem ő kglme fejedelemsége ellen és szegény hazámnak csendessége, békessége és szabadsága ellen tractáltam, se Budára és Bécsben a végre ez óráig irtam és izentem, soha az Istennek szinét az én szegény lelkem bár ne lássa, ugy őriztem én ez óráig az én lelki esméretemet ennyi anxietasim és tribulatioim között is. De ha az én ártatlan voltomra is ugyan még sincs hitelem, hanem torkig kell az gyanuban bűntelen voltomra is ülnöm, nincs mit tennem uram. Ám ő kglme immár sub amissione omnium bonorum parancsolja nagy keménységgel bemenetelemet, noha én annélkül is szivem szerint mennék, csak az ő kglme rettenetes haragját s neheztelését ne látnám tapasztalhatóképen valamecsen (így !) ő kglme velem, de én nem tudom mint mehessek addig be, mig securus nem lehetek az ő kglme resolutiojából haragjának letétele felől. Ha pedig az Uristen ugy rendelte s ezzel akarja ő szent Felsége én velem ez hitvány világot megutáltatni s magához venni, hogy ő kglme a jóért nekem gonoszszal fizes-

sen s ő kglme vegye el tőlem a mit Isten reám ruházott, ugy kell lenni a mint a jó Isten akarta, legyen áldott az ő szent neve mindenekért, csak adjon ő szent Felsége igaz hitet s szent lelket az békességgel való tűrésére.

Akarám azért ezeket kglmednek in rei veritate a végre értésére adnom, hogy gonosz akaróimnak sok sinistra informatiojok között is érthesse ezeket voltaképen. Engem kglmed tartson minden időben szeretettel szolgáló atyafiának. Tartsa meg az Úristen kglmedet jó egészségben sok jó esztendeig. Datum in Arce Ecsed, 25. Aug. 1634.

Reverendae Dnis Vrae frater ad officia paratissimus
Comes S. Bethlen mp.

Kívül: Reverendo Dno Stephano Gelei superintendenti ecclesiarum in Transsilvania orthodoxarum dignissimo ac Ministro verbi divini in ecclesia Albensi vigilantissimo etc. dno et fratri observandissimo. (Zárópecsét.)

Ugyanott más írással: 25. Augusti 1634. D. Comes S. Bethlen rationes, cur in praesenti expeditione bellica praesens esse nequeat. Certos a Petro Maxai sibi legatos libros sollicitat.

Ugyanott Bethlen Elek írásával: 1634. Öreg gróf Bethlen István levele Gelei püspökhöz, menti magát, mert nem jöhet be Erdélybe. Historiához meg kell nézni.

VI.

Szamosujvár 1636.

Az Úristen ő felsége minden idvességes jókkal áldja meg kglmedet.

Mi dologért kellett Bethlen Ferencz uramat kglmedhez küldenünk, szóval meg fogja kglmednek jelenteni ő kglme; igen kglmesen kívánjuk kglmedtől, hitelt adván szavának, alkalmaztassa ugyis kglmes kívánságunkhoz kglmed magát, azt fejedelmi kegyelmességgel vesszük kglmedtől. Éltesse Isten sokáig jó egészségben kglmedet. Datum in arce nostra Szamosujvár. Anno 1636. G. Rakocy mp.

Kívül: Generosae Dnae Elisabethae Perneszi, generosi quondam Balthasaris Chieszelinszi de Szilvás relictae viduae etc. nobis gratae. (Zárópecsét.)

Jegyzet: Az egész levél a fejedelem sajátkezű írása. A levélben a dátum közelebbi megjelölése hiányzik.

VII.

Segesvár, 1636. febr. 10.

Nos requisitores litterarum etc. etc. capituli ecclesiae Albensis Transsylvaniae etc. Damus pro memoria per praesentes: Quod praefatus illmus dnus dnus princeps, dnus noster clemen-

tissimus, exhibuit nobis et praesentavit litteras quasdam prudentium ac circumspectorum dnorum consulis primarii, regiique judicis, caeterorumque senatorum juratorum civitatis Segesvariensis etc. etc. Quarum quidem litterarum Hungarico idiomate confectarum tenor, seu verbalis continentia sequitur hunc in modum :

Mi Vassas Márton, Segesvár városának polgármestere, Iffiu István .királybírája, Veyrauch Zakarias székbírája és az tizenhárom tanácsbeli emberek, mi is penig ezen Segesvár városában, kik szász embereknek hivattatunk és közönségessen az egész városnak lakossi, felső és alsó renden levők, szemünk előtt viselvén mi azt, hogy az úr Istenen kívül mi senkinek nagyobb hűséggel, igazsággal, tökélletességgel nem tartozunk, mint az mi fejedelmünknek és hazánknak ; látván azt is, hogy az mi szabadságunknak oltalmazása az mi mostani kglmes urunknak megmaradásában helyheztetett : Esküszünk azért az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szentlélek teljes Szent Háromság egy bizony örök Isten, hogy mi egész városul az mi kglmes urunknak az tekintetes és ngos Rákoci Györgynek, Isten kglmességéből Erdélyországnak fejedelmének, Magyarország részeinek urának és székelyek ispánjának ő ngának fejünk fenn állásáig igaz tökélletes hivei leszünk, barátjának barátja, ellenségének ellensége, se jó, se gonosz szerencséjében mellőle el nem állunk, hevet, hideget vele tűrünk szenvedünk, minden ártalmára való dolgokat, kiket akár honnét hallhatunk is, ő ngának mentől hamarébb hirré tesszük, magunk is ellene igyekezünk állani ; kit Isten eltávoztasson, ha az szükség úgy kívánja, hogy ő ngának városunkban kellene akarmely szükségének idején jőni, szorulni, minden hozzátartozóival minden halogatás nélkül bebocsátjuk. Mind ezeknek megállására, megtartására minket meg is az igaz Isten úgy segéljen és úgy adja lelkünk idvességét, mely dolognak bizonyságára adtuk az mi kglmes urunknak ő ngának kglmes irássa alatt költ és városunk pecsétivel megerőssétetett levelünket. Datum in civitate Segesvár, die 10 mensis Februarii. Anno Dni 1636. Et subscriptum erat e regione sigilli ab una : Martinus Vasas consul. Stephanus Iffiu judex regius mp. Zacharias W. judex sedis mp. Stephanus Mann ; ab altera vero partibus : Johannes Schenkein orator, legis peritus, Stephanus Deli senior, Johannes Szőllősi, Laurentius Szőcs, Mathias Szászkézdi. Nos itaque etc. Datum feria quarta proxima ante festum incarnationis Dni Servatoris Jesu Christi. Anno 1636.

Kívül Bethlen Elek írásával : Szász hit, hamar felbontják ők azt.
Jegyzet : A káptalani pecsét az okirat hátlapján.

VIII.

Monora, 1636. febr. 16.

Isten ő felsége minden idvességes jókkal áldja meg kglmedet. Mulatságnak okáért jövén ki tegnap Fejérvárról, az estve Gergelyfáján adta vala meg kglmed levelét jámbor szolgája. Voltak azután is nálunk az segesvári hiveinkben s úgy bocsátottuk el őket, hogy rövid nap reversalisokat káptalan pecséte alatt odaküldvén, kglmed által az populus is az szerint praestálják (így) juramentumokat. Mi declaráltuk is, magunkkal várokban csak az szükségnek idején kivánjuk, hogy bebocsássanak; ez idő alatt is, hogy kglmed feledő arról nem volt, igen kglmessen vöttük kglmedtől, kiben ezután is munkálkodván, messze ott való hazájától ne távozzék. Az gazdasszony szombaton be fog érkezni Fejérvárra s mindjárt elküldjük az reversalist, s akkor kglmednek bővebben irunk. Az estve vők császár ő felsége kglmes levelét, kit nekünk bizony nagy becsülettel ir s assecurál is ő felsége, csak az kereszténységtől el ne szakadjak, minden ellenségim ellen megsegít elegedendő haddal ő felsége. Most is mind jőtön jő az sok jó legény s hadnagyság viselt emberek Magyarországból. Igazságot írok, oda sok jó akarónk vagyon. Adja Isten, minden jót hallhassunk kglmed felől. Datum Monora 16 Februarii. Anno 1636.

G. Rákóczy mp.

Kívül: Generoso Francisco Bethlen de Körösd, primarii ordinis aulae familiari nostro etc. Fideli nobis dilecto. (Zárópecsét.)

Ugyanott a fejedelem sajátkezű írásával: Az segesváriak ha meg tudják becsülni az mi fejedelmi kglmességünket s hozzájok való jóakaratunkat, fejedelmek soha ilyen nem volt, mert mi nekik keresünk mindent, kiért az magunk életét sincere s értékünket koczkára vetettük, szabadságokat oltalmazván.

Jegyzet: Az egész levél I. Rákóczy György sajátkezű írása.

IX.

Gyulafehérvár, 1636. febr. 24.

Az Uristen ő felsége minden idvességes jókkal áldja meg kglmedet.

Az Uristen szent áldomásából tegnapi napon az gazdasszony mind gyermekekkel együtt jó egészségben juta ide s ma transsumáltatván az cáptalannak az segesváriak reversalissát, im kglmed kezében küldtük, melyek kglmed nekiek megmutatván és minden illetlen vélekedéseket s itéleteket elméjekből szép, illendő s helyes ratiokkal kiirtogatván, igéretek szerint kglmed

vegye meg az községtől is ez szerint az reversalist, az ő nevekre iratván jó módjával az reversalist. És azon is legyen, minél többet pecsételtesse s subscribáltassa kegyelmed vélek mind az feje fejével és előkelőjével s végben vivén kglmed, hozza maga ide. Itt nagy havunk vagyun, igen erős idő s jó szánutunk. Adja Isten, minden jót hallhassunk kglmetek felől. Datum Albae Juliae, 24 Februarii anno 1636.

G. Rakocy mp.

Kívül: Generoso Francisco Bethlen de Körösd, primarii ordinis aulae nostrae familiari etc. Fideli nobis dilecto. (Zárópecsét.)

Jegyzet: Az egész levél I. Rákóczy György sajátkezű írása.

X.

Kolozsvár, 1636. febr. 29.

Anno Domini 1636 die 29 Februarii Claudiopoli. Szalánczi István uram több mellette levő Budára menő követek expeditiójáról való consignatio.

Magának Szalánczi István uramnak költségére és az hova kévántatik ajándékban tall. nr. 700.

Petki István uramnak tall. nr. 100.

Kőrösi István uramnak tall. nr. 100.

Az segesvári székbírónak tall. nr. 100.

Az budai vezér két fiának két arany kardot nr. 2.

Az vezér öcscsének egy merő ezüst majczos, aranyas bogláros, szederjes és zöld duplétos apró türkéses portai forma kardot nr. 1.

Az vezér thihajának egy szép zöld bársonyos hüvelyű ezüstös aranyas portai forma kardot nr. 1.

Az kévántatik két zöld csapás ezüstös aranyos hüvelyű, gyengén ezüstözött magyar forma kardot nr. 2.

Egy veres csapás ezen forma kardot nr. 1.

Négy ezüstös aranyas fekete bársonyos nyelű csákányokat nr. 4.

Ezüst aranyos kupákat is adtunk ő kglme kezében tizennyolczat nr. 18.

Ez a tizennyolcz kupa nyomott in summa nr. 68 p. 16½.

Az vezérnének materiát.

Kívül: 1636. Budára küldött követek által való ajándék. *(Bethlen Elek megjegyzése.)*

XI.

Gyulafejérvár, 1636. ápr. 29.

Georgius Rakoci Dei gratia etc. Generose fidelis nobis dilecte etc.

Igen kedvünk és akaratunk ellen vagyon, hogy kglmeteket ujobban kell ezen egy esztendőben másodszori összvegyűlésekre való fáradsággal és költséggel terhelnünk. De követ hiveink megérkezvén Budáról és mi is tanácsur hiveinket mindnyájan magunk mellé hivatván, az mi karban a dolgok állanak, ahoz képest, hogy országul kglmetek oltalmára, szép szabadságik megtartására és bizonyos megmaradására való vigyázásunknak és atyai kegyes gondviselésünknek meg ne fogyatkozzunk, azért semmiképen el nem mulathatók. Melyre képest egész tanács úr hiveinknek közönséges egyező tetszésekből és értelmekből kelleték országul kglmeteknek generalis gyűlést Fejérvári városunkban ad diem 25. futuri mensis Maii promulgalnunk. Azért kglmednek hagyjuk kglmesen és parancsoljuk is, ez levelünket vévén az megirt napon és helyen maga személye szerint okvetetlen jelen legyen és megértvén mind a Budáról megjött követeknek r(elati)oját mind az reportált követségről s mind azután levő dolgokról kglmeddel egyértelemből, magok jövendő bátorságos megmaradásokra, Isten segétsége által továbbá való haladozás és késedelem nélkül minden jó és hasznos dolgokat végezhessünk. Secus sub poena in generali Decreto expressa non facturus. Cui de caetero gratiose propensi manemus. Datum Albae Juliae, die 29. Aprilis Anno 1636. G. Rakoci mpa.

Kívül: Generoso Francisco Bethlen de Keresd, primari ordinis Aulae familiari nostro etc. Fideli nobis dilecto. (Zárópecsét.)

XII.

Gyulafehérvár, 1636. junius 9.

Eminentissime ac reverendissime Dne, amice et vicine noster observandissime.

Irtuk vala kglmednek egynéhány nappal az előtt is, Bethlen Péter nem sokat gondol az ő felségének adott reversalisával, emberit szüntelen jártatja Budára atyjához, szekereken élést is és megcsinált patkót, patkószeget is küld neki. Bethlen István uram is szolgáit hasonlóképpen küldözvén Ecsedben, az törökkel való minden tanácskozásit, végezésit communicálván véle és ő általa, a hová kévántatik, mindenfelé. Az mely szolgáit Tokajban, Szoboszlón Bethlen István uramnak elfogtanak, azok-

nál lévő titkos levelekből és magok az intercipiált emberek relatiójából is érthet ő felsége császár mindeneket s kglmed is, ha Bornemisza János uram ő felségéhez azokat felküldötte, avagy csak palatinus uramnak küldte, kglmed annak is végére mehet. Szükség volna mind az leveleket, s mind az emberek relatióját éppen ő felségének és kglmednek is voltaképpen érteni, úgy lehetne ő felségének és kglmednek is ide mi reánk is és az közönséges békességre is alkolmatos vigyázása s gondviselése. Az mit intercipiált szolgái által irogatott Bethlen István uram és izent Budáról, azt egy Modori András nevű szolgája Bethlen Péternek erősíti, kit Bethlen Péter atyjának hagyásából a végre küldött volt ide be kémségre, hogy hallgatózzék és értekezzék, mit végez az ország mostani gyűlésében Bethlen István uram és Bethlen Péter felől s azt vigye meg Bethlen Istvánnak Budára. Ez kémet jámbor szolgáink megfogván, magunk eleiben is hozattuk vala, examinálván járása felől, nagy erős hüt alatt referálá kémségének summáját. Többi között beszéllé azt is, hogy őtet az akkor elmult szombaton (mintegy tíz nappal ezelőtt) bocsátotta el Ecsedből Bethlen Péter; minekelőtte elbocsátotta volna, két levelét olvasta meg előtte Bethlen István uramnak, melyeket Budáról akkor elmult héten írt. Az utolsó levelében háromszor esküszik meg erős hittel Bethlen István uram, hogy török császár exturbálásunkra már minden hadait elrendelte és két rendbeli erős parancsolati jöttenek ki, az budai, bosznai, temesvári és silistriai pasákra s kantamir pasára is az tatárokkal együtt, hogy mihelyen harmadik parancsolatját látják, egyszer s mind három felől jőjjenek Erdélyre, Moldova-Havaselfölde felől, Temesvár felől, harmad felől pedig az hajdúságra Várad felől. Azt is beszéllé, hogy török császár maga is Drinápolyba jőne, hogy nagyobb rémülést szerezhessen mind nekünk, mind az keresztyénségben. Azt is mondja az kém, hogy török császár és a vezér csak az okon adtanak nekünk szép szót és az budai tractatus is arra nézett, hogy nekünk securitást mutatván, inkább vigyázatlanságban találtassunk. Mindezek között pedig együvé annyi vigyázásunk ne legyen, mint palatinus uramra és Illyésházy Gáspárra. Melyeket akaránk kglmednek azon szerént megírni, hogy az közönséges békességre annál jobban tudhasson vigyázni. Éltesse Isten sokáig jó egészségben kglmedet. Datum albae Juliae die 9 Junii A. D. 1636. Eminentissimae et reverendissimae dnis vrae amicus et vicinus benevolus.

Ugyanott Bethlen Elek írásával: 1636. Pázmán Péternek írt levele az öreg Rákóczi György fejedelemnek, mikor öreg gróf Bethlen István Budára ment volt.

Jegyzet: Egykorú másolat.

XIII.

Gyulafehérvár, 1636. július 17.

Anno Dni 1636 die 17 Julii.

Instructio egregii *Stephani Szentpáli* ad generalem Poloniae Konjecpolskium, expediti internuntii nostri.

Az generalist salutalván és megmondván, mely nagy szeretettel vöttük az ónga hozzánk való jóakaratját és az mostani állapotunkban szorgalmatosságát s vigyázását, mostan is az ő jóakaratjában bízván ő ngának, királynak is ő felségének és az respublicanak, hiszszük s várjuk hozzánk kglmességét s ilyen közönséges veszedelmek idején segítségét, holott ez az veszedelem, noha az egész keresztyénséget is concernálhatja, de közelebb Lengyelországot, úgy mint közelebb szomszédot érheti, kinek eltávoztatásában Isten ő szent felsége királynak ő felségének és az respublicanak adott mostan jobb módot, hogy sem mint egyéb keresztyén fejedelmeknek.

Az mostani állapotot ő ngának voltaképpen adhatjuk értésére, az kajmekam két levelében is az nagy Istenre és örök császár fejére esküszik s felel nekünk, hogy Bethlen István miatt semmi bántásunk nem leszen, sőt Budáról elviteti és Rhodus fele egy tenger szigetében fogva fogják tartani, de mindazáltal eddig el nem vitték, s nem szintén adhatunk hitelt tisztaságának, mert másfelől mind budai, bosznai és tömösvári passák táborban szállanak, Kantamer passának s az moldvai s havaselyföldi vajdáknak is parancsolt császár, hogy ők is felüljenek, kit mi semmi jóra nem magyarázhatunk. Az okon mi is országul táborban szállunk és vigyázásban leszünk, Isten segítségéből, ha ugyan gonosz szándékkal vadnak hozzánk, úgy hiszszük nem késnek, azon igyekeznek, mig mindenfelől való segítségink megérkeznek, hogy addig próbáljanak. Kihez képest mi is azt kivánjuk ő ngától, hogy az mely kész hadai ő ngának vadnak, abból ezer kozákot s ezer sonert szakasztana fizetésünkre, kiknek mi fizetéseket megadatjuk. Ez melyet ha cselekedik ő nga, mostan így segíthet meg bennünket, mert alioquin periculum in mora, ha most conscribalunk; ha pedig semmiképpen az nem lehetne, hogy kész hadat szakaszthatna, ő nga lenne segítséggel, hogy minél hamerébb és alkalmatosban conscribálhassunk. Ugyan az mely kozákokat s lovasokat ideszakasztaná fizetésünkre, azoknak az hadnagyi, kapitányi jőnének el véllek, itt osztán az kapitányok eleibe magunk ordinantiát adnánk.

Másodikat azt kivánná ő nga, hogy az király ő felsége és az respublica keresztyéni affectusokból propriis sumptibus hatezer

emberrel segíljen meg ilyen nagy veszedelemnek propulsalásában, kik mindjárást második levelünkre indulhatnának meg. Ha pedig azt mondaná, hogy az királytól ezekre nincsen resolutioja, magától nem lehet, kérni kell, hogy éjjel-nappal certificálja kivált ő felségét, hogy ilyen veszedelmes állapatunkban ő felsége annuáljon ebbeli kívánságunknak és mutassa keresztyéni affectusát, segítségét, magunk is ezen dolog felől más bizonyos emberünk által requiráljuk ő felségét.

Harmadszor. Az mint ő nga megigírte magát, mindjárást mindeneknek előtte csináljon az moldvai vajda s az tatárok ellen oly oppositiot s distractiot, melyet látván azok, üljenek veszteg helyekben; ha ő ngának módja vagyon benne, fenyítse is őket, ezen az úton ő nga legkönnyebben segíthet s nagy dolgot is praestal vélle.

Ha hadat szakaszt az fizetésre az hetmany, avvagy ott kelletik fogadni, pénzt honnat s ki viszen eleikben, mert azok pinz nélkül meg nem indulnak.

Generalis assecuratoria is kelletik, hogy az kik eljőnek, fizetések megleszen.

Kívül: Bethlen Elek írásával: Bethlen István Budára menetelekor az lengyel generalhoz ilyen instructioval küldött az öreg fejedelem. 1636.
Jegyzet: Egykorú másolat, talán Szentpáli kézírása. Az instructio tehát részben módosítja, részben kiigazítja Szilágyi Sándor tudósítását Szentpáli 1636-iki követségeire vonatkozólag. (Levelek és okiratok stb. 300 l.)

XIV.

Gyulafehérvár, 1636. szept. 11—12.

Anno 1636 die 11 Septembris.

In consilio: Ha az budai vezér Szolnokhoz száll táborban, avagy oda jőne, mint kell cselekedni.

Conclusio: Akár maga személyében induljon s akár hadakat küldjön Szolnokhoz az vezér s ugyan derekason bizonyosan megérti (de bizonytalanra ne cselekedje). Az váradi vicekapitány Kraszna felől Bihar vármegyével s az hajdúsággal szálljon Debrecenben, de se tempestive, se penig késő ne legyen; kiben hogy helyesben cselekedhessék, igaz hírhordozókat tartson, sőt a debreceni bírót mindjárt hivassa be s hagyja meg mi szónkkal nekik éltekre, fejekre, hogy úgy vigyázzanak, ha az vezérnek, vagy hadaknak Buda felől indulása leszen, igazán meghozzák késedelem nélkül, akar melyre induljon az török had. Ha különben cselekednek:

Itt benn mikorra szálljunk táborba s hova? 15 napra, Tordához. Az székelység kösségi ezen napra.

Idegen segítségnek behozása; hozni kell, valami lehet.

Budára is küldeni kell. Temesvári passának. (*Ez utóbbi szó más írással.*)

Szék hadak: Háromszékről equ. 2000, gyalog 1000. Csík, Gyergyó Kászonról equ. 800, gyalog 1200. Udvarhely éppen, Marosszék éppen, Aranyosszék éppen.

12 Septembris in consilio. Ha az budai vezér ugyan Szolnokhoz jő avagy hadakat küld. Conclusio: mi is minden hadainkkal erőnkkel Váraddá menjünk s ott csináljunk sedes bellit.

Ha vezér Budáról ugyan megindul, vagy hadait kezdené Szolnokhoz küldeni, kell-e nem-e írni s mit, akkorbeli állapot mutat s tanít meg. S az gazdasszonyt s gyermekimet hova s mikor kell küldenünk: ha Váraddá be kell mennünk, együtt kijöhetünk oda; ha penig nekünk az Vaskapu vagy másfelé kelletnék mennünk, készen kell tartanunk s az üdő mutatja meg, hova s mikor küldjünk.

Az Huszt állapotja.

Máramarost mind el kell hozni. 400 gyalogot, 200 lovast.

Erdélyi Uram.

Hokmester uram.

Haller István uram.

Kassai uram.

Szalánczi uram.

Macskási uram.

Gyalogkapitány.

Cseffei uram.

Toldalagi János uram.

Bornemisza Pál uram.

Kemény János uram.

Kívül Bethlen Elek írásával: 1636. Öreg Bethlen István Budára menetelekor való dispositiója az öreg Rákóczi György fejedelemnek.

Jegyzet: Az egész I. Rákóczy György sajátkezű írása.

XV.

Gyulafehérvár, 1636. szept. 15.

Instructio Stephani Szentpáli tertia vice data anno Dni 1636. 15. Septembris.

Éjjel nappal siessen valahol az hetmant találja crendentionalisunk mellett salutálja illendőképen.

Mostani állapatunkat declarálja breviter, követink az ország követivel együtt az portán vadnak, mind mufti s mind az kajmakám nagy esküvéssel biztatják őket s általok minket is, hogy senkitől nem leszen semmi bántásunk, békességben maradhatunk. De másfelől az budai vezér az ő vezérsége alatt való hadakkal, bosznai, tömösvári, egri pasákkal igen készül s az erdélyi határ felé közelget, nyilván még nem értjük, hogy Kantamirnak s az moldvai vajdának parancsolt volna, de azért azt hiszszük, hogy oda is fog parancsolni, mert azelőtt is, mikor Erdélyre igyekezett, azokat is megindította s nem csak egyfelől jött Erdélyre. Ehhez képest immár, ha el akar jönni, okvetetlen szent Mihály napig eljő, nekünk minden igyekezetünk az, hogy ne ő csinálja pro suo voto et commoditate sedem belli magának, hanem mi pro nostra commoditate, az penig ugy vihetjük végbe, ha mi megyünk eleibe valamely fele indul. Az hetmány ő kglme megitilheti, hogy az segítség nekünk most legszükségesb, azért ő kegyelme is most mutassa meg hozzánk megigirt jóakaratját s mind az keresztyénséghez való nagy indulatját.

1. Legelsőben azért azt kivánjuk, az mint ő kglme is magát ráigirte, hogy az moldvai vajdát és az tatárokat distrahálja, hogy az ő kglme hadától való félelméből ki ne merészeljenek menni honjokból, hanem inkább vigyázzanak magokra, annak útját és módját az ő kegyelme bölcs itiletire hagytuk.

2. Szakaszszon ő kegyelme fizetésünkre ezer lovast, kinek három száza huszár, hét száza kozák lenne ; az mellett két száz dragont. Ezeken kivül is mutasson módot ő kegyelme benne, hogy ezer lovast kozákot fogadhassunk universal mellett. Az ezer lovast pediglen s kétszáz dragont (quia periculum in mora) mindjárast indítsa ő nga, hat más ezernek fogadása hátrább marad is.

3. Az mely fő emberünket királyhoz ő felségéhez küldöttük volt, az megjött, ő felsége minden kegyelmességgel ajánlja magát s azt izente, hogy ő kgnek parancsolt felőle, hogy ezer lovast szakaszszon s kétszáz dragont fizetésünkre maga hadai közül. Azonkivül is az mennyi hadat fogadtatni akar az országban, fogadtasson, holott azért, ő felségének is ilyen kegyelmessége accedalt hozzánk, annál inkább ő kegyelme mutassa jóakaratját hozzánk ilyen közönséges, derekas szükségünk idején.

Valamennyi hadaknak szerit teheti vagy egy, vagy másképen, azzal éjjel-nappal siessen, sehun meg ne álljon véllek, hanem egyenesen jöjjön Munkács, vagy Huszt felé. Útjából minket mindenekről tudósítson, mennyivel s mikor indulhat s mint alkhatott véllek.

Miben kell ezekkel conveniálni? Hul kell contentálni? Az mely két lengyelt beküldött, azoknak kell-e valamit intimalni? Az uti társaim kik lesznek?

Kivül: Instructio Stephano Szenthpali ad Poloniam ablegato tertia vice data; Anno 1636. 15. Septembris.

Alatta Bethlen Elek írásával: Mikor Bethlen István az öreg Budára ment volt.

Jegyzet: Ez utasítás egykorú másolat, valószinüleg magától Szentpálitól.

XVI.

Regensburg, 1636. október 8.

Ferdinandus etc.

Spectabilis ac magnifice nobis dilecte. Occasione modernarum perturbationum et apparatus hostilis Turcarum pro tuendis finibus Regni ab injuriis assecurandis rebus Regni utque tranquillitati regnicolarum consuleretur, quaenam benigna nostra declaratio tibique intimata et demandata commissio fuerit, tam quo ad invigilandum, quam etiam quoad alias idoneas praeparationes instituendas te perspectum et exploratum habere novimus. Quoniam vero constanti rumore vulgetur validioribus viribus instructum Turcam profectionem omnino suscipere instituisse, fidelitati tuae clementer demandamus, quatenus hostis intentione jam in aperto existente convocatis fidelibus nostris in istis partibus regni vicinioribus consiliariis nostris Hungaricis, superinde accurate et diligenter deliberare, habitaque consultatione pro expedientia negotii, ex communi sententia et arbitrio, militiam generalatui isti subditam, levatis etiam comitatuum gentibus, iuxta publicatam et indictam jam antea insurrectionem in campum deducere, atque in loco ubi magis idoneum communi voto iudicaveris, copias collocare debebis. Intimaveramus etiam fidelitati tuae in prioribus quoque benignis mandatis nostris, nos licet intuitu motuum Transylvanicorum pacem, quae nobis cum Turcis intercedit, aperte violare non intendamus, nihilominus tamen, si quid absque ejus modi pacis ruptura prodesse principi ad facilitandas ejus difficultates possemus, non reccusare: Cum itaque Princeps praeter promulgatas per universum regnum insurrectiones et exercituationes, quibus Turca retrahatur et retardetur, ne validioribus ipsum viribus impetere possit, non modicum rebus suis id quoque conducere existimet, si hajdonibus ditionum nostrarum Transtibiscanis insurrectionem generalem promulgaremus, ut conjugibus ac liberis in tutiora translatis, ad resistendum molitionibus Turcarum sint expediti, habitaque cum principe intelligentia, si forte Turca per nostras ditiones

partesque regni transire ad invadendam Transylvaniam principemque niteretur, sese opponant, neque admittant, ut transitis ditionibus nostris vicinas provincias infestare valeant, quam principis petitionem, ut congruam et ideoneam nos quoque admisimus, mandantes fidelitati tuae, serioque praecipientes, ut hac prorsus intimata ratione et modo benignam nostram voluntatem exsequi velis et debeas. In eo quoque princeps res suas pati nonnihil existimat, quod mandata nostra in favorem ipsius hactenus tibi commissa remissius exequaris, aut etiam exsequi intermittas. Volumus proinde ac mandamus iterum ac serio, ut benigna nostra mandata et resolutiones praedictas serio ac sincere peragere, intentionique nostrae circa commoda et favorem erga principem temet accomodare, resque tuas eo dirigere debeas ac tenearis, signanter quidem ne *Petrus Betlenius* in ditionibus nostris occasione conatus parentis sui quidquam moliatur, aut auxilium aliquod clam vel palam factioni ejusdem ferat, neque militem aliquem conscribat, vel si forte conscripsisset, eum dimitti ac confestim dissipari facias. Intimatum enim nobis de facto, non absque displicentia nostra extitit, missos fuisse nuper ex ditionibus nostris a Petro Betlenio ad partes Turcarum bene instructos equites centum quinquaginta, quos quidem contra mandatum nostrum expressum, tibique datam ordinationem et conductos fuisse in ditionibus nostris et sine impedimento aliquo palam manifesteque ad hostes migrasse informamur, quoin genere deinceps majorem omnino vigilantiam et industriam adhiberi volumus, committentes ipsis quoque nostrarum partium hajdonibus, ut si quos ulterius qualicunque tandem sub praetextu ad partes Betlenii Turcis conjunctas transire animadverterint, ipsis resistant, prohibeant, detineant, tibique castigandos deferant; generaliterque in eo industriam ac vigilantiam tuam impendi maxime desideramus, ne quid in ditionibus nostris turbetur, neque contra principem adversitatis quidpiam per quosvis nobis subjectos inferatur.

Id quoque non parum rebus suis nocuisse princeps queritur, quod fuisset, nescitur quibus authoribus vulgatus ubique celebris rumor, quasi nos quicquid tandem Turca circa Transylvaniam principemque moliatur otiose spectare, neque aliqua ratione idcirco hostibus molesti esse intenderemus, quod cum neque cum re ipsa consentiat, principisque partibus obesse possit, eiusmodi rumores tolli volumus, quin potius fama metuque defensionis Transylvanicae, hostem distineri et a suspecto conatu retardari oportebit. Neque illud praeterire fidelitatem tuam voluimus, nos ad advertenda pericula assecurandasque ditionum regni nostri partes auxilia germanici militis submittere disposuisse ac pro

moderna quidem repentina necessitate trium circiter millium destinasse, ac etiam ulterius, justum germanicae militiae exercitum, crescentibus Turcarum motibus in partes istas mittere intendere. Quia vero animadversum est plerumque ejusmodi nostra auxilia commeatus et victualium in iis partibus necessitate et angustia laborasse id quoque per fidelitatem tuam, habita prius cum praedictis consiliariis nostris consultatione curatum esse voluimus, ut nobis media suggerantur, de praedictis victualibus in istis partibus supradicto militi providendi. Quae singula cum praedictis fidelibus nostris consiliariis communicare et conferre, nobisque quantocius rescribere non intermittes. Gratia et benignitate nostra tibi in reliquo propensi manentes. Datum in nostra civitate imperiali Ratisbona, die octava mensis Octobris. Anno Domini MDCXXXVI.

Kívül Bethlen Elek írásával: 1636. Mikor öreg gróf Bethlen István Budára ment volt. Históriához való.

Ugyanott más írással: Homonnay uramnak szólló levél copiája.

Bethlen Elek megjegyzése: Kassai generalis fogott lenni.

Jegyzet: Egykorú másolat.

XVII.

Borosjenő, 1636. október 27.

Eminentissime Princeps Dne, amice et vicine nobis observandissime.

Generalis uram küldte vala hozzánk 23 die hujus mensis Csiba Mihály nevű szolgáját, ki által ő kglme credentionálissa mellett az minemű dolgokról izent vala, igazán írjuk kglmednek, több expostulatiót, mintsem hasznunkra s az közönséges jóra néző segétséget tapasztalánk benne, szintén akkor lévén derék országos hadaink az ellenségre menő útjokban. Erdélyi Andrásra kéret vala törvént, Kenéz Györgyöt viszont kézben kéreti vala, ki mely keservesen esett, tudja csak az Isten; itt mi az egész keresztyénségnek szolgálván azokkal, még azoktól is fosztani akarna ő kglme, az kik jóakaratjok szerént jőnek szolgálatunkra, ellenben Bethlen István fizetésére még az zálogos nemes embereknek is szabad útjok s menések vagyon. Ezen szolgájától küldötte volt meg Kornis uramnak is a kglmed becsületes levelét, kiben az kglmed nekünk 5 die huius mensis írt levele is includálva lévén, Kornis uram másnap megadván, abból értettük, hogy 22 die Septembris Fejérvárról írt levelünket elvötte volt kglmed. Bizony dolog, még mi is úgy reméllettük sok esküvésekhez képest az kajmekamnak s temesvári pasának, ez idén békével maradhatunk, de mivel ez előtt is tapasztaltuk volt meg czigánságokat

s jóakaróink s mind híveink napjárásra intettenek, esküvéseknek úgy nem hihettünk, vigyázásban voltunk, az mint arról Tordáról Klobosuczki által, Váradról 10, Tulkáról 14, innét 18 praesentis írt leveleinkben mind világossan s mind az dolgoknak igazsága szerént tudósítottuk kglmedet, mely leveleinket holmi szükséges párokkal együtt generalis uram kezében küldöttük az kglmed intimatiója szerént: akarnánk, ha kglmednek megvitték volna s ugy az mint mi küldtük.

Az portán levő követinkben még eddig fogyatkozás nem volt, itt is az statusokban oly indulatot s készséget tapasztaltunk hazájok, szabadságok ótalmazásában ugyan realitással is, hogy bizony ha azt a porta elhihette volna, soha Bethlen István szavának hitelt nem adott volna s fegyverrel szabadságokat nem igyekezte volna sértegetni s háborgatni athnaméja ellen. Im tapasztalhatja kglmed, mind császár athnaméja, vezérek esküvések, mind semmi az igéret, adomány s haszon ellen, kiről ő felségének ha több példái előtte nem volnának is, mi róllunk elég tanuságot vehet ő felsége s gondolkodhatik is ő felsége, mit higyjen s bízzék frigyekhez. Noha Zölfikar azzal biztatta magát, fél Erdély az töröktől s fegyvert sem fog ellene, de ez itiletében is megcsalatkozott, mert noha Szalontánál is eszekben vehették, de inkább ez elmult héten, 21 die huius mensis az egész statusok magokat neki válogatván fizetett hadainkkal együtt, tiz lövő szerszámmal, tizezer kopjás lovassal, ötezer gyaloggal úgy indultanak vala meg (Kornis uram lévén előttök, magunk mellett is lovas, gyalog több maradván jóval háromezernél) lippai táborában is megkeressék az vezért s Bethlen Istvánt, de az iszonyú eső s az Marusnak áradása meggátolván ebbeli propositumokat, Pálélésénél (egy kis mélyföld Lippához) táborban szállottanak volt, egy nap és két éjjel ott is voltak, kivel oly rezzenést adtanak volt ő kglmed az vezérnek, maga is nem vötte volt tréfára, ugyannyira, hogy csak egy embert is által nem bocsátott az Maroson, hanem mindjárt követeket kezdett küldözni, zállagokat kévánni s a békeség tractája felől kezdett izengetni Kornis uraméknak és mindjárt a lippai béket, temesvári alajbéket (kinek most mássa nincs itt az végházakban okosságára nézve) küldte ki, melyet ő kglmek is acceptáltanak, azért is, hogy az általmenetelben módjokat az víz áradása s nagy eső miatt nem látván, tiszteségesben lehessen visszajövetelek. Innét zálogban Kemény János és Farkas Ferencz uramékat adták volt be Kornis uramék; visszafordulván Kornis uramék szép rendelt seregben (mind annyi locs-pocsos időben is) nem kevéssé volt álmélkodásokra az török zállagoknak, mert bizonnyal higyje kglmed, azt merik régi látott-hallott ur és főrendek való hiveink is mondani,

mostanában olyant nem láttak, mert mind kedve s bátorsága úgy meg volt, inkább tartóztatni, mintsem hóditani kellett volna az ellenségre való menetelben, ugyannyira, hogy ha mezőben az vezér nekiek harczot adott volna, bár mostani hadai száma több lött volna is, bizonnyal Isten ő felsége után mienk lött volna az győzödelem. Ott bizony gyermek nem volt, pánczélos sisakos, fegyverderekas, karvasasok ugyan számoson voltanak s most is Istennek hála, még többültön-többül. Ide visszaérkezvén azért Kornis uram s megértvén az török úremberektől s mind a vezér leveléből, hogy követeket kévánna odaküldetni az békesség tractájára s mi is abban volnánk foglalatosok az statusokkal együtt, tegnapelőtt az vezér sátorában vitetvén Kemény János uramékat s ott sokat beszélgetvén véle, mondotta nekiek, ő az békességet tökélletesen akarja s nem is az elmélkedése, hogy késsék vele. »Azért ihon minden kévánságimot leirattam s ha mindketten elmentek is, ellent nem tartunk benne,« kivel ő kglmek tegnap igen jó reggel ideérkezvén s praesentálván, im mind magyarul s törökül verissima pariáját in rei veritate megküldtük kglmednek. Igen szorgalmatossan is intette az vezér, ne mulassanak az válaszadással az statusok, miért, ő maga tudja ; mi mindazáltal vigyázásban s igen készen akarunk lenni. Megláthatja kglmed az punctomokat és noha mindenik nehéz szabadságtalanságra valók, de az 7ikben mit kévánjon mind az statusoktól s mi tőlünk is, elég gendolkodásra való ; s im az Úristen itt is kinyilatkoztatja az Bethlen István akaratját, kit Szalánczi István uramnak Budán írva adott volt, s az temesvári pasának is két levelében írt vala, kiknek mássokat kglmeddel is communicáltuk oda. Akkor nem hivé el palatinus uram s mentette Bethlen Istvánt, de most elhihetné ő kglme, akkor sem magunktól gondoltuk volt és minden kételkedés nélkül el is kell hinnünk, ezt a török Bethlen István tanácsából kévánja, mert ezt, minthogy ezelőtt az török csak kérdésben sem hozta ; ha Bethlen István el nem távozott volna az keresztyénségnek szeretetétől, erre sem nyitott volna alkalmatosságot ez szegény hazának s keresztyén felebarátjának veszedelmével. Mely kévánságában mit halászszon az török, s mire nézzen, hagyjuk az kglmed keresztyéni igaz itiletire.

Tegnap s ma azért az statusok elkészítvén követeket velünk együtt, úgymint Haller István uram, Szalánczi István, Kemény János, Farkas Ferencz és az szászvárosi székbírót, im ezen holnapi napon reggel indulnak Lippára, mint lészen futamatja az tractának, arról is kglmedet tudósítani akarjuk. Az lengyel hadak conscribálásában, igazságot irunk kglmednek, sokat munkálkodtunk s most is szolgáink két holnaptól fogva odavadnak pénzzel, de mivel az tatároknak hertelen történt kijövetelek Krimből, mely

az lengyeleknek reménységek kívül lött, az hetmannak is 6000 embernél több fizetett hadai nem voltanak, nem szaggathatta meg azokat, sőt valakiket tanáltathatott, mind nagyot, kicsin renden valókat, provocált maga mellé és arra is offerálta magát az hetmany, hogy az tatároktól meg fog ótalmazni bennünket s eddig Istennek hála, nem is értettünk ártalmast, hogy országunk határa felé közelgettenek volna. Az dragonok adása felől való kglmes parancsolatját elvöttük volt ő felségének s meg is küldtük münsterberg herczegnek. Legyen az Úristennek szent neve áldott, meg nem ijedtünk s eddig eszünkön is voltunk, ezután is nagy bizodalmunk vagyon az Úristenben, megótalmaz s tart, sőt diadalmassá is teszen mostani gonoszakarónk ellen is.

Az gazdaasszonyt s gyermekinket Váradban jó állapattal hagytuk s ha nagyobbra ment volna az dolog s ezután is ha menne (kitől Isten meg fog ótalmazni) ugyan az kglmed tanácsát fognánk követni. Az várak mind meg vannak muniálva s Istennek hála, még eddig úgy resistáltunk az török gonosz szándékának, elő nem mehetett gonosz igyekezetiben. Mi ezután is Istenünkért, az keresztyénségért, szegény hazánkért, nemzetünkért valamit cselekedhetnénk (ha szintén a mellett halált kelletnék is szenvednünk) bizony jó szívvel s édesdeden készek vagyunk reá, de magunktól, ha ugyan reánk fog az török erősödni, hasznosan nem resistálhatunk elhagyattatván az keresztyén királyoktól, respublicáktól, s úgy vagyon, másoknál előbb ez szegény hazával s magyar nemzettel mi érzenénk súlyságát, romlását ennek meg, de jövendőben az egész keresztyénség micsoda kárával kezdené megfizetni, akárki általláthatja s eszében veheti. Istenes keresztyéni indulatja kglmednek ezelőtt is tündöklött, ki annál inkább fog nevekedni, hogy most is kglmed nem javalja s dicsíri annak cselekedetit, a ki törökkel megyen hazájára s keresztyén felebarátjára : vajha másokban is az keresztyéni indulat előbb járt volna az rancornál, talam, sőt ugyan bizonynyal merjük írni, ez a szegény haza kótya-vetyére nem került volna, melyet csak addig nehéz az töröknek továbbra is continualni, míg egyszer abban ejtheti, melyet most akar elkezdeni s ezután mind feljebb-feljebb veri. Palatinus uram addig íra az hajdúknak s generalis uram az budai vezérnek, im elég veszedelmes utat nyitának ő kglmek ez szegény haza romlására, bár csak in suspenso tartják vala az törököt, melyet minden frigybontás nélkül megcselekedhettenek volna, soha bizony az török Budától sem mert volna oly bátorsággal megindulni; ez annál inkább nem próbálta volna meg. Az hajdúság igen örömest szolgálna ez ügyében ez szegény hazának; de egyfelől palatinus uram, másfelől generalis s Barkóczi uram fenyegetik, ijesztik, prohibeálják,

veszteg legyenek, nem hagyják az közönséges jónak hogy szolgáljanak, maga bizony az kglmed irása szerént, ha mi vesztenénk, akarnánk látni, mint ótalmaznák meg palatinus uramék az török rablásától. Mi az ő felsége kglmes oblatiójáért nagy háladással tartozunk, de az ő felsége tisztviselőinek még eddig nincs mit megköszönnünk, mert eddig, valamire az Úristen erőt, segétséget adott, az magunkéból tölt ki.

14. huius mensis írt levelét is kglmednek tegnap küldé meg pataki praefectusunk, melyet generalis uram 22 die küldött kezében. Az Úristen őfelségét áldja meg, hogy felőlünk feledékeny nem volt s segíteni is akar ő felsége, melyre noha ezelőtt is volt volna szükségünk, de most annál inkább, hogy az tractatust vihetnénk nagyobb haszonnal s jóval végben ez szegény hazának jövendőbeli bátorságos állapotjával, megmaradásával s ha nem succedálna is, érhetnénk közelebb az ő felsége segítségit, kiben hogy ő felsége az kglmed sokszori szép biztatási s igireti szerént meg se fogyatkoztasson, kglmed által igen igen alázatosan esedezünk s könyörgünk ő felségének, bárcsak most az háromezer muskatirost küldené mellénk mennél hamarébb ő felsége, hinnénk az Úristent nagyobb jóval s hamarébb is menne végbe az tracta, minket is ő felsége nagyobb szolgálatra kötelezne magához s utánna valókhoz. Kérjük is kglmedet, sőt hazája szeretetire kénszerítjük, instáljon ő felségénél, küldje mennél hamarébb el ő felsége az segítséget, had tapasztalhassuk mind magunk, ez szegény haza realitással ő felsége császári kglmes gondviselését tempestive rajtunk. Az ő felsége kglmes kévánsága szerént mi eddig is el nem mulasztottuk tudósítani mindenekről ő felségét, hol magunk embere s hol kglmed becsületes személye által, ezután is azt követjük. Az horvátoknak felülése s táborozások nem volna nekünk ártalmas. Azt is kglmednek bizonynyal írhatjuk, maga sem tagadja Bethlen István, ha bemehetnének Erdélyben, ott fognának telelni. Kassai generalis uram most ülteti az vármegyéket, kit ha akkor cselekedett volna ő kglme, mikor az vezér Budánál volt, bezzeg lött volna haszna ; de ha felültetvén is ő kglme, csak úgy kezdi effectuálni az ő felsége parancsolatját ebben is, mint az többiben, mi semmi hasznát nem fogjuk érzeni. Kglmedet azért meg is igen igen nagy bizodalommal kérjük, instáljon ő felségénél, ne késnék ő felsége a segítéssel, kit szolgálhassunk meg ő felségének, ez szegény hazában is folyhasson úgy nagy hire neve, keresztyéni indulatja ő felségének mindenkoron. Kglmedtől választ várunk. Tartsa Isten sokáig jó egészségben kglmedet. Datum in castris nostris ad confinium Borosjenő positis, die 27 Octobris. A D. 1636. Eminentmae Dnis Vrae amicus et vicinus benevolus.

Utóirat: Kglmedet kérjük, tudósítson, mint küldte meg kglmednek generalis uram levelünket. Császár ő felsége nekünk kglmesen irott levelére, az mi választ töttünk breviter, in paribus megküldöttük kglmednek, minden dolgunkról való derekas tudósítását ő felségének kglmedre halasztván, minthogy ő felsége is azt intimálta nekünk kglmesen.

Kívül Bethlen Elek írásával: 1636. Mikor öreg gróf Bethlen István Budára ment volt, az öreg Rákóczy György fejedelemmel az budai vezér kezdett tractálni, Cardinal Pázmány Péternek írta az fejedelem.

Jegyzet: Egykorú másolat.

XVIII.

Lippa, 1636. november 13.

Áldja meg Isten kglmedet atyámfia B. J. uram sok jókkal, jó egészséges hosszú élettel.

Mivel ez álhatatlan világban minden dolgok változás alá vettetének elannyira, hogy a mikor ember az falatot néha az szájában akarja is vinni, még az szájából is kiejti: így ez mostani előttünk álló dologról is, noha valamellyeket ez előtt én kglmeteknek írtam volt, hatalmas császár mely nagy jó akaratját mutatta volt az én könyörgésemre s mely kemény parancsolatokat küldött minden fele erős hadainak az Rákóci György uram kiűzésére, legfőképpen az ngos budai vezérnek, azok az én irásim mind oly igazak voltak, az mely bizonyos, hogy egy nap vagyon az égen, mert csak miolta idejöttünk, oly erős négy rendbeli parancsolatja érkezett hatalmas császárnak ezen dologról, kinél erősebb nem lehet. Sőt mikor Tholdalagi Mihály több követ társaival az portán sok ezer aranyat, tallérokot igírt volna most utoljára is Rákóczi uram nevével hatalmas császárnak, ilyen választ adott reá: ha lehetséges volna, hogy az földtől fogva az égig aranynyal megtölthetnék is, még sem hadná Rákóci uramat Erdélyben, azért csak az nevét is ezután ne említsétek kglmednek. S im ezelőtt negyed nappal is hasonló erős parancsolatja érkezék ezen dologról az ngos vezérhez. De mindezek ellen is im elhalasztá az bemenetelt az ngos vezér s néminemű okokra nézve békességben erede Rákóczi urammal, kinek okait, ha Isten engedi, rövid való nap megérti kglmetek magamtól. Erre nézve azért én is az békességnek tractalására léptem az nemes ország és Rákóczi uram követi, ugymint Haller István, Szalánczi István, Farkas Ferencz s az szászvárosi királybíró egyúttal immár avval offerálják magokat, hogy magamnak, gyermekemnek, szolgáimnak minden jószágokot, javokat megadja és adatja, mindeneknek amnistia legyen mindenekről, és fiammal együtt, akár Magyarországban, akár

Erdélyben lakjunk, szabadok legyünk vele, az máramarosi adót is vita durante ide adta.

De mivel ehhez nagy credo kevántatik és nekem is vadnak több kévánságim is, im Csulai György uram reggel megyen vissza az resolutióval az fejedelemhez; itt penig 32 egész napja, hogy heverünk és teljességgel elfogyott az széna, sohult immár nem kaphatni, az hadakot is kéntelen haza kell bocsátani az vezérnek, erre nézve reggel innét elindulunk és vagy Tömösváratt vagy Nándorfejérváratt várjuk végét és ott cserélik meg az hitleveleket. Immár ehez képest nekem is meg kell várnom az dolognak végit, mivel módjával kell nekem is ez dologban mind magamra, gyermekimre és jámbor szolgáimra nézve cselekednem, holott életünkbe s böcsülletünkbe jár a dolog. Azért jó barátom B. J. uram, azt elhihetitek, hogy mikor lehetséges lött volna, bizony örömesben mentem volna az koporsóban, ha felette igen nagy okok erre nem kénszeríttettenek volna, kik nem papirosra valók, melyeket a mikor megértettek, tudom bizonynyal, hogy sem m. rokon, sem más jóakaróink akkor méltán okul nekem nem tulajdoníthatják; de csak úgy kell mindennek lenni, valamint Isten akarja. Mindazáltal az úr Isten ebből is jót hozhat ki: Non enim sunt abbreviatae manus Domini. Tudjuk penig azt, hogy az úr Isten az őtet szeretőknek mindeneket javokra szokott cselekedni; kinek-kinek azért csak az Szent Istennek akaratjához kell magát engedelmességgel szabni. In spe et silentio sit fortitudo vestra. Ezentől szabados járás adatik m. rokonnak is.

Az husztiak állapotja is miben legyen, értem, de mindjárt sietséggel meg kellene láttatni Pongrácz Pálnak, ha Sárközrül elvitették-e a borokat Csehbe és ha el nem vitették, Gyulaffi uramat meg kell találni felőle; ő kglme ne vitesse el, had vihessék Husztra, én ő kglmével másképpen akarok abból megalkudni. Balog Tamásnak penig meg kell hadni, hogy ha ott vadnak, az borokban egyet sem sohuva el ne vitessen, se buzát el ne csépeltessen egy szemet is. Ez Husztra szólló levelet sietséggel kezekben kellene küldeni, mivel elhittem, ő nekik másképpen viszik sok hamis esküvéssel is a felőlünk való híreket. Én ezen formán más levélvivőtől is írtam és küldtem Husztra szólló levelet kezedben jó barátom B. J. uram, azért azon legyetek, hogy ha egyiket nem, másikot még is bizonyossan vihessék meg nekik mindjárást, kiknek csak könnyen pecsételtettem be leveleket, hogy érthessétek magatok is, mi formán irtam nekik.

Az mostani hadi expeditiónak okát kassai főgeneralis uram ő kglme tegnap írá meg nekem is, kit csak vigyázásért írt lenni, mindazáltal el ne mulassátok, hanem az jószágról az lovast és gyalogot illendőképpen elküldjétek, az buzát penig Pongrácz

Pál csépeltesse és őröltesse valóba, és az mi éléssel lehet, rakjátok is az várat valóban, mivel az vár mindenkor vár vagy jót, vagy gonoszt. Azon kivül is mindenre, a mire Isten segíti, igyekezzék gondot viselni. Én szómmal az G.-nét köszöntsed szeretettel, mind az nagy hűséges, az nagy és kis selléreket és az Ifiu Pétert. Czeglédi István panaszolkodék, hogy csak hirré sem tötték az anyjának, mikor ide írtál atyámfia B. J. uram, azért ezután el nem kellene mulatni, ha még vagy egyszer embered jő, noha hiszem az úr Istent, hogy hamar való nap meglátjuk egymást. Kévántatnék valóban, ha valahol makk volna, hogy hízhatnának az marhák, mivel Husztra is kellene immár az féle marha s mind hozzátok. Szaladót is bővön kellene készíttetni. Borok szerzéseért is most kellene lenni. Tartson meg Isten jó egészségben benneteket jó barátom B. J. uram, mind m. rokonnal együtt. Lippai táborban 13 novembris 1636. Jóakaró barátod.

H. J. D.

Zólyomi uramat is megígérte az fejedelem, hogy elbocsátja.

Superscriptio: Boros István barátunknak adassék.

Alatta: Collatae fideliter cum originalibus per Martinum Markosfalvi secret. mp.

Ugyanott Bethlen Elek írásával: 1636. Öreg Bethlen István gróf mikor öreg Rákóczi Györgygyel tractára indult, az mikor Budára ment volt.

Jegyzet: Egykorú másolat javításokkal.

XIX.

Monora, 1636. decz. 16.

Generose Domine affinis observandissime. Servitiorum meorum addictissima commendatione praemissa. Az ur Isten kglmedet kedvesivel együtt áldja meg idvességes jókkal.

Kglmed levelét becsülettel vettem, hogy rólam feledékenységben nincsen, megszolgálni igyekezem. Urunknak az kglmed levelét beadtam, ő nga maga írt választ kglmednek; ugy vettem eszemben, nem szinte javallja az kglmed szomszédinak minden ok nélkül ilyen magok viselését. Isten mind jobban adta s ezután is adja az rossz emberek reménsége hirül ő nga dolgainak successusit. Ide való állapotokról kglmednek azt írhatom, urunk mulatsági kedvejért jöve ide, pénteken visszamegyünk, mivel asszonyunk is szombaton Fejérvárra fog érkezni. Nagy Pál uram levelét ezen órában hozák, melyben írja, ez elmult vasárnapra várta Haller uramékat. Ha ujabb szél nem éri, egyáltaljában Bethlen István uram is Ecsedbe fog menni. Toldalagi uram szolgája ez más estve érkezék levelekkel, minden jót ír ő kglme, most külömben kezdették ő kglmekhez az portán viselni magokat, onnét is minden jót remélhetünk. Az innepekig én is itt benn

leszek, ha leszen kitül, ismét írok kglmednek. Nekem kglmed parancsoljon, jó szivvel igyekezem szolgálni kglmednek. Éltesse Isten kglmedet. Datum Monora die 16 Decembris 1636. Generosae Dnis Vrae servitor addictissimus et affinis.

Paulus Bornemisza mp.

Kívül: Generoso Dno Francisco Bethlen de Bun, Illmi Principis Dni clementissimi supremo aulae familiari etc. Dno affini observandissimo. (Zárópecsét.)

(A gróf Bethlenek keresdi levéltárából.)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
HUNGARICAE